

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นแนวทางในการวิจัยดังนี้

- 1) ความรู้ แนวคิดและทฤษฎีในการพัฒนาทีมและเครือข่าย
 - 1.1 กลุ่มและการพัฒนาทีม
 - 1.2 เครือข่ายและการสร้างเครือข่าย
 - 1.3 แนวคิดและทฤษฎีในการพัฒนาทีมและเครือข่าย
 - 1.4 แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม
 - 1.5 เทคนิคการระดมความคิดอย่างมีส่วนร่วม
- 2) ปุ๋ยอินทรีย์
- 3) ข้อมูลของตำบลเกาะแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา
- 4) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ความรู้ แนวคิดและทฤษฎีในการพัฒนาทีมและเครือข่าย

1.1 กลุ่มและการพัฒนาทีม

ความหมายของกลุ่ม ในการศึกษาเกี่ยวกับความหมายของกลุ่ม มีการให้ความหมายไว้หลาย ๆ ประการดังนี้ พิทยา บวรวัฒนา (2541 : 62) หมายถึงการรวมตัวของคนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป เพื่อวัตถุประสงค์บางสิ่งบางอย่าง คนที่รวมตัวกันเป็นสมาชิกกลุ่มจะยอมรับสถานภาพของกันและกัน และมีความรู้สึกร่วมกันเกี่ยวกับเป้าหมายของงานและแบบแผนการดำเนินงาน ตลอดจนยึดปทัสถาน (Norms) ของกลุ่มร่วมกัน สอดคล้องกับ Cherrington (อ้างถึงใน อมรา รัตตากร 2542 :88) หมายถึงบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์และขึ้นอยู่กับกันและกัน เพื่อที่จะดำเนินงานให้สำเร็จ ณรงค์ เส็งประชา (2543 : 43) หมายถึง การที่บุคคลจำนวนหนึ่งซึ่งมีมากกว่า 2 คน ขึ้นไปได้มารวมตัวกัน ณ ที่ใดที่หนึ่ง อมรา รัตตากร(2542 :88) หมายถึงบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมีปฏิกริยาโต้ตอบต่อกัน และให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง วราภรณ์ ตระกูลสฤษดิ์ (2549 : 2) กลุ่ม (Group) หมายถึง การรวมตัวด้วยกันบุคคลจำนวนหนึ่ง เพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายบางอย่าง กลุ่มจะกระทำ

ระหว่างกันเพื่อที่จะรวมข้อมูลและตัดสินใจช่วยให้สมาชิกแต่ละคนปฏิบัติงานภายในขอบเขตความรับผิดชอบของเขา ผลการปฏิบัติจึงเป็นเพียงการรวมความช่วยเหลือของสมาชิกของกลุ่มแต่สงวน ช้างฉัตร (2541 : 99) ให้ความหมายของกลุ่มดังนี้

- 1) การรวมกลุ่มบุคคลโดยมีการระบุชื่อหรือประเภท
 - 2) มีกลุ่มสำนึก (Group Consciousness) โดยสมาชิกคิดถึงตนเองในลักษณะที่เป็นกลุ่มมีการรับรู้ในเอกภาพ
 - 3) รู้สึกว่ามีส่วนร่วมในจุดประสงค์ มีความคิด หรือจุดมุ่งหมายอันเดียวกัน
 - 4) สมาชิกต้องการช่วยเหลือจากคนอื่นเพื่อปฏิบัติงานให้สำเร็จตามจุดประสงค์ที่เข้าร่วมในกลุ่ม
 - 5) สมาชิกติดต่อสื่อสารกับคนอื่น มีอิทธิพลต่อกันและกันและมีปฏิริยากับบุคคลอื่น
 - 6) กลุ่มมีความสามารถที่จะแสดงให้เห็นการปฏิบัติที่เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน
- สรุป กลุ่มหมายถึงบุคคลที่มีมากกว่า 2คนมารวมตัวกัน ณ ที่ใดที่หนึ่ง เพื่อวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน ดำเนินกิจกรรมร่วมกัน เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน

การเกิดกลุ่ม

ฌรงค์ เติ้งประชา (2543 : 49-50) ได้กล่าวถึงสาเหตุและแนวคิดการเกิดกลุ่มดังนี้

1) เกิดจากธรรมชาติของมนุษย์ (Human Social Nature) หมายความว่า มนุษย์เมื่อเกิดมาจะมีช่วงระยะที่ไม่อาจช่วยตนเองได้ ผู้ใหญ่ต้องช่วยดูแล เช่น ป้อนข้าว ป้อนน้ำ ชားล้าง เป็นต้น เป็นระยะยาวนานมาก การที่ต้องเลี้ยงดูเด็กเล็ก ๆ ให้เจริญเติบโตจนสามารถช่วยตนเองนี้ จึงทำให้มนุษย์เห็นความสำคัญที่จำเป็นต้องมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม

2) เกิดจากความต้องการของมนุษย์ (Human Needs) มนุษย์มีความต้องการในสิ่งที่เป็นที่จำเป็น คือปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค บุคคลคนเดียวไม่อาจทำได้โดยสะดวกและปลอดภัย แต่ถ้าเมื่อใดมนุษย์มารวมกันและแบ่งงานกันทำ ช่วยกันทำคนละไม้คนละมือ สะดวกและปลอดภัย ในชุมชนปัจจุบันนี้ลักษณะการช่วยกันทำงานคนละไม้คนละมือยิ่งจะชัดเจนมากขึ้น ดังจะเห็นได้ในระบบการผลิตหรือการก่อสร้างที่มีความสลับซับซ้อนมาก ๆ มีคนช่วยกันทำงานเฉพาะด้าน เช่น ช่างไม้ ช่างปูน ช่างเหล็ก ช่างไฟฟ้า ช่างทาสี เป็นต้น ความจำเป็นที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ทำให้มนุษย์ต้องมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม

3) เกิดจากความต้องการความปลอดภัย (Security) เมื่อมนุษย์อยู่คนเดียวไม่อาจมั่นใจในชีวิตรวมทั้งทรัพย์สินด้วย โดยเฉพาะมนุษย์ในชุมชนยุคดึกดำบรรพ์ การดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางธรรมชาติที่โหดร้าย ในสภาพธรรมชาติเช่นนั้นเต็มไปด้วยภัยอันตรายรอบด้าน แต่เมื่อมารวมกันเป็นกลุ่มสังคม มนุษย์ก็มีความรู้สึกปลอดภัยและอบอุ่นขึ้น รวมทั้งมีความมั่นใจในชีวิตและทรัพย์สิน

อย่างมาก ในสภาพชุมชนสมัยปัจจุบัน การอยู่แต่ลำพังคนเดียว ความรู้สึกหวาดกลัวจะเข้าครอบงำ
ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่ว่าจะอยู่ในบ้านหรือนอกบ้าน แต่เมื่อใดมนุษย์อยู่ในกลุ่มหรือชุมชน
หรือแม้แต่เพียงมีเพื่อนที่ไว้วางใจได้สักคน มนุษย์ก็จะรู้สึกปลอดภัย อบอุ่นและมั่นใจ

4) เกิดจากการแสวงหาอำนาจ (มนุษย์มีสัญชาตญาณที่จะแสวงหาอำนาจ) การได้อำนาจมาต้องหาพวกพ้อง หาฐานกำลังสนับสนุน ทำให้เกิดการรวมกลุ่มขึ้น

องค์ประกอบของกลุ่ม

ทงงศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ (2540 : 88) ได้กล่าวถึง ลักษณะของกลุ่มในงานพัฒนา
ชุมชนที่ประสบความสำเร็จจะต้องมีองค์ประกอบ 4 ประการโดยเรียกคำย่อว่า 4 ก. คือ

- 1) กรรมการ หมายถึง คณะกรรมการซึ่งมาจากสมาชิก เพื่อทำหน้าที่เป็นตัวแทนของกลุ่ม
- 2) กติกา หมายถึง ระเบียบข้อบังคับหรือข้อตกลงต่างๆ ที่สมาชิกได้ช่วยกันกำหนดขึ้น
- 3) กิจกรรม หมายถึง ความเคลื่อนไหวในการดำเนินงานของกลุ่มตามวัตถุประสงค์
- 4) กองทุน หมายถึง งบประมาณค่าใช้จ่ายรวมทั้งวัสดุอุปกรณ์ในการใช้งานดำเนินงาน

โครงสร้างของกลุ่ม

ศักดิ์ไทย สุรกิจบวร (2545 : 192) กล่าวถึงโครงสร้างของกลุ่มดังนี้

1) สถานภาพ (Status) หมายถึง ตำแหน่งทางสังคมหรือ ตำแหน่งต่างๆในกลุ่ม
คนที่มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มซึ่งมีความแตกต่างกัน ฉะนั้นแต่ละคนจะได้รับตำแหน่งต่างๆตาม
ความเหมาะสม หรือบางทีก็ได้รับตำแหน่งตามที่ตนเองพยายามใช้อิทธิพลได้มา เช่น การใช้
อิทธิพลเพื่อให้ได้มาซึ่งตำแหน่งหัวหน้าพรรค ผู้อำนวยการ ผู้จัดการ เป็นต้น

2) บทบาท (Role) หมายถึง พฤติกรรมของบุคคลที่แสดงออกให้เหมาะสมกับ
ตำแหน่งที่ครอบครองอยู่ เช่น ผู้ที่มีตำแหน่งเป็นประธานกลุ่มต้องแสดงพฤติกรรมของผู้นำส่วนผู้ที่
เป็นสมาชิกกลุ่มก็ต้องแสดงพฤติกรรมของผู้ตาม

3) ปทัสถาน (Norms) หมายถึง กฎเกณฑ์ที่สมาชิกกลุ่มพึงปฏิบัติระหว่างกัน
เป็นไปโดยราบรื่นและคงเส้นคงวาปทัสถานมีหลายรูปแบบ เช่น ระเบียบ กฎหมาย คำสั่ง
ข้อควรปฏิบัติของสมาชิก เป็นต้น ปทัสถานเป็นแนวทางปฏิบัติตนของสมาชิกของกลุ่ม ซึ่งถ้าผู้ใด
ไม่ปฏิบัติตามจะได้รับการลงโทษจากกลุ่ม ในบางกรณีได้รับการยกย่องจากกลุ่มด้วย คนโดยทั่วไป
จึงมักเลือกที่จะยอมทำตามปทัสถานของกลุ่มมากกว่าต่อต้าน

4) การสื่อสาร (Communication) หมายถึง การติดต่อแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่าง
บุคคล การสื่อสารเป็นสะพานเชื่อมคนในกลุ่มเข้าด้วยกัน ถ้าขาดกระบวนการสื่อสารแล้ว ความ
เป็นกลุ่มจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหรือแม้แต่ว่าเมื่อเป็นกลุ่มอยู่แล้ว ถ้าขาดการติดต่อสื่อสารแล้ว ความ
เป็นกลุ่มจะสลายไปในที่สุด เพราะสมาชิกจะไม่รู้ว่ากลุ่มนี้มีเป้าหมายอะไรที่ต้องการจะไปให้ถึง

สมาชิกในกลุ่มจะต้องปฏิบัติอย่างไรจึงจะทำให้กลุ่มหรือองค์การบรรลุเป้าหมายตามต้องการได้ (สิทธิโชค วรานุสันติกุล. ม.ป.ป. : 221)

5) ปัจจัยเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม ได้แก่ สิ่งที่อยู่รอบตัวเราทั่วไปอาจจะ เป็นสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิต ซึ่งทำหน้าที่อำนวยความสะดวกให้กลุ่มพัฒนาขึ้นมาและดำรงอยู่ได้ เช่น การที่คนเรามีความคิด เจตคติ ค่านิยมและความเชื่อคล้ายคลึงกันหรือการที่คนเรามีสถานภาพทางเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน เป็นต้น ย่อมทำให้มีการสื่อสารระหว่างกันบ่อยและเกิดเป็นกลุ่มได้เร็วขึ้น และทำให้กลุ่มเข้มแข็งมีความเหนียวแน่นมากอีกด้วย

ประเภทของกลุ่ม

กลุ่มมีระบบการการจำแนกได้หลายรูปแบบหลายลักษณะดังต่อไปนี้

กรมการพัฒนาชุมชน (2545 : 91) จำแนกกลุ่มตามลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิก กลุ่ม 2 ประเภทดังนี้

1) กลุ่มปฐมภูมิ (Primary Group) เป็นกลุ่มขนาดเล็กที่สมาชิกมีความสัมพันธ์กัน อย่างไม่ใกล้ชิดมีความเป็นกันเอง ไม่มีกฎเกณฑ์ระเบียบที่แน่นอนตายตัวในการอยู่ร่วมกัน เช่น ครอบครัว กลุ่มเพื่อนฝูง กลุ่มแม่บ้าน ฯลฯ

2) กลุ่มทุติยภูมิ (Secondary Group) เป็นกลุ่มขนาดใหญ่ที่สมาชิกมีความสัมพันธ์กันด้วยกฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผนที่กำหนดไว้ ไม่คุ้นเคยใกล้ชิดกันเท่าที่ควร สมาชิกของกลุ่มมีความสัมพันธ์กันแบบเป็นทางการมากกว่าความสัมพันธ์ส่วนตัว เช่น กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มพ่อค้า กลุ่มอาชีพต่าง ๆ สอดคล้องกับ วราภรณ์ ตระกูลศุภยดี (2549 : 7) เช่น กลุ่มให้บริการกิจกรรม บางอย่าง เช่น กลุ่มพิทักษ์ความสะอาด กลุ่มดำเนินการเพื่อหารายได้ เช่น กลุ่มธุรกิจอุตสาหกรรม และการตลาดกลุ่มสนองความต้องการของบุคคล เช่น กลุ่มคนรักพระเครื่อง หรือชมรมอยู่รื้อยปี ชีวิตมีสุข หรือกลุ่มทางสังคมที่มีความต่อเนื่อง เช่น ระบบของศาลและระบบของโรงเรียน

วราภรณ์ ตระกูลศุภยดี (2549 : 6) การพิจารณาความเป็นแบบแผนของกลุ่ม อาจแบ่งเป็น 2 ลักษณะได้แก่

1) กลุ่มแบบรูปนัย (Formal groups) หมายถึง มีลักษณะเป็นทางการ มีแนวโน้มน ที่มีกฎเกณฑ์ของกลุ่มที่แน่นอน สัมพันธภาพในบทบาทเป็นไปตามนโยบายที่กำหนด

2) กลุ่มแบบอรูปนัย (Informal groups) หมายถึง กลุ่มที่ไม่เป็นทางการจะไม่ เน้นการควบคุมกันทางสังคม เป็นกลุ่มที่ไม่มีรูปแบบการติดต่อที่ชัดเจน ขึ้นอยู่กับความสนิทสนม ใกล้ชิดกันมากกว่า

ฉรรงค์ เส็งประชา (2543 : 44 - 45) แบ่งกลุ่มโดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม คือ ความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิตั้งกับความสัมพันธ์แบบทุติยภูมิ ออกเป็น 2 ประเภทดังนี้

1) กลุ่มการทำงานอาชีพ (Task Oriented) เป็นกลุ่มที่ผู้คนมารวมตัวกันเพื่อประกอบกิจกรรมหรืองานอาชีพ เพื่อให้ได้ผลตามจุดมุ่งหมายหรือเพื่อแก้ปัญหาที่ต้องการได้ เช่น กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มผู้เลี้ยงสุกร เป็นต้น

กลุ่มการทำงานอาชีพในชุมชน อาจแยกพิจารณาได้ดังนี้

1. กลุ่มอาชีพ เช่น กลุ่มเกษตรกรแผนใหม่ กลุ่มปลูกพืชผักสวนครัว กลุ่มเลี้ยงโค กลุ่มเลี้ยงสุกร กลุ่มเลี้ยงไก่ เลี้ยงไหม เป็นต้น

2. กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มร้านค้า และกลุ่มสหกรณ์

3. กลุ่มธนาคาร เช่น ธนาคารข้าว ธนาคารโคกระบือ ธนาคารน้ำ เป็นต้น

2) กลุ่มทางสังคม (Social Oriented) ได้แก่ กลุ่มที่รวมตัวกันเพื่อการคบหาสมาคมเพื่อการสังสรรค์สัมพันธ์แบบเป็นกันเองเพื่อผลทางจิตใจ การกระชับความสัมพันธ์ การผูกมิตร เช่น กลุ่มเพื่อนบ้าน กลุ่มนักเรียนร่วมรุ่น

กลุ่มทางสังคมในท้องถิ่นหรือในชุมชน ที่พบทั่วไป ได้แก่

1. กลุ่มเยาวชน เช่น กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มกีฬา กลุ่มดนตรี กลุ่มนาฏศิลป์

2. กลุ่มสตรีหรือกลุ่มแม่บ้าน เช่น กลุ่มสตรีโภชนาการ กลุ่มสตรีอาสา

3. กลุ่มพัฒนา กลุ่มอาสาสมัคร เช่น ชมรมผู้สูงอายุ ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคนอื่นๆ (2543: 265 - 266 อ้างถึง พัฒน์ บุญรัตพันธุ์ 149 - 150) แบ่งประเภทของกลุ่มเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1) กลุ่มที่เป็นทางการ (Formal Group) ทุกฝ่ายภายในกลุ่มประเภทนี้ค่อนข้างจะมีระเบียบแบบแผนที่แน่นอน มีกฎเกณฑ์แบ่งความรับผิดชอบกันเป็นสัดส่วน เป็นกลุ่มที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่กว่ามีพิธีการมากกว่าธรรมดา ถือหลักการติดต่อกันในทางสังคมเป็นใหญ่หรือพูดง่าย ๆ กลุ่มประเภทนี้จัดตั้งขึ้นมาเพื่อที่จะปฏิบัติงานซึ่งต้องใช้ความชำนาญงานพิเศษ เพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ และนับเป็นกลุ่มที่มีเสถียรภาพมั่นคง เช่น หน่วยราชการต่าง ๆ ซึ่งมีระเบียบวินัยและสายบังคับบัญชาที่แน่นอน เป็นต้น บางครั้งเราเรียกกลุ่มประเภทนี้ว่ากลุ่มทุติยภูมิ (Secondary Group) กลุ่มที่เป็นทางการนี้ยังสามารถแบ่งออกได้เป็นอีก 2 ประเภท คือ

1. กลุ่มชนิดถาวร ซึ่งเป็นกลุ่มชนิดที่เป็นหัวใจสำคัญของสังคมหรือองค์กรต่าง ๆ เช่น คณะผู้บริหารชั้นสูง แผนกต่าง ๆ ของห้างร้าน บริษัท คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน, ตำบล สภาตำบล กลุ่มสหกรณ์ชาวนา

2. กลุ่มชนิดชั่วคราว ซึ่งได้แก่คณะกรรมการที่ถูกแต่งตั้งขึ้นมาทำงานใดงานหนึ่งในระยะเวลาอันจำกัด ผลงานสำเร็จ คณะกรรมการที่ถูกแต่งตั้งก็หมดภาระหน้าที่แล้วก็เลิกไป เช่น คณะกรรมการจัดงานปีใหม่ คณะกรรมการจัดงานวัด

2) กลุ่มที่ไม่เป็นทางการ (Informal Group) กลุ่มนี้เกิดขึ้นได้โดยสมาชิกมารวมกันเองตามธรรมชาติหรือที่เราเรียกกันว่ากลุ่มธรรมชาตินั่นเอง กลุ่มนี้มีขนาดค่อนข้างเล็กกว่า
ณรงค์ เส็งประชา (2543 : 46) กล่าวถึงลักษณะของกลุ่ม ไว้ดังนี้

1) กลุ่มทางการ (Formal Group)

1. มีการจัดระเบียบในการดำเนินงาน
2. มีการจัดตั้งองค์การ
3. มีการกำหนดตำแหน่งหน้าที่ความรับผิดชอบ
4. มีการกระทำตอกันเพื่องานในหน้าที่ที่รับผิดชอบ

2) กลุ่มไม่เป็นทางการ

1. การสังสรรค์ตามอำเภอใจแล้วแต่จะนึกได้
2. องค์การไม่แน่ชัด ไม่มีการจัดระเบียบอย่างมีระบบ
3. ไม่กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบแน่ชัด
4. กิจกรรมกระทำตามความพึงพอใจ เหนื่อยนั้นก็พักผ่อน

ประโยชน์ของการรวมกลุ่ม

ณรงค์ เส็งประชา (2543 : 93) กล่าวว่า การรวมกลุ่มมีประโยชน์หลายประการดังนี้

- 1) กลุ่มจะมีบทบาทเป็นศูนย์รวมความร่วมมือ ร่วมใจและการสร้างสรรค์ความรัก ความสามัคคีในหมู่คณะใด การรวมกลุ่มในกระบวนการพัฒนาชุมชน จะช่วยให้บุคคลทำงาน ร่วมกันได้ และทำให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองและชุมชนของตน
- 2) ในด้านสังคมและนันทนาการ การรวมกลุ่มจะก่อให้เกิดความสนุกสนาน เพลิดเพลิน ไม่เหงา คลายความเครียดได้ มีการพักผ่อนหย่อนใจ และมีนันทนาการร่วมกัน สามารถใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ได้
- 3) ในด้านวัฒนธรรม กระบวนการรวมกลุ่มจะเป็นกระบวนการถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์และเทคโนโลยีต่าง ๆ ให้แก่สมาชิกกลุ่มและชุมชน
- 4) การรวมกลุ่มจะเป็นพลังต่อรอง ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม ตัวอย่างเช่น ด้าน เศรษฐกิจ การรวมกลุ่มปลูกหม่อนเลี้ยงไหมภายในหมู่บ้านหรือระดับหมู่บ้านกับหมู่บ้าน หรือ ระดับตำบลกับตำบลก็จะสามารถตรึงราคาของผลผลิตใหม่ได้ เป็นการป้องกันการเอารัดเอาเปรียบ จากพ่อค้าคนกลาง

สวาง ช้างฉัตร (2541 : 114) กล่าวถึงประโยชน์ของการทำงานเป็นกลุ่มดังนี้

1) การร่วมทำงานกลุ่มทำให้สมาชิกเชื่อและมั่นใจว่า เขาเป็นสมาชิกที่มีค่าของกลุ่มทำให้เกิดความพึงพอใจทางด้านสังคมและพัฒนาความชื่อเสียงและความต้องการที่จะประสบความสำเร็จในชีวิต (Self-actualization)

2) เมื่อกลุ่มสามารถปฏิบัติงานก้าวหน้าไปตามวัตถุประสงค์ สมาชิกจะเกิดความพึงพอใจมากขึ้น การทำงานกลุ่มที่มีประสิทธิผลจึงเริ่มพัฒนาไปตามลำดับจนบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม เพราะการบรรลุจุดประสงค์ก็คือ ประสิทธิภาพของการปฏิบัติงาน (Goal attainment is effective performance) นั่นเอง

3) ผู้จัดการหรือหัวหน้าที่เข้าใจการทำงานของกลุ่มจะสามารถปรับเปลี่ยนลักษณะของกลุ่มให้เกิดพลังทางบวกเพื่อปฏิบัติงานให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์

4) การตัดสินใจของกลุ่มทำให้สมาชิกกลุ่มร่วมมือในการแก้ปัญหา และสนับสนุนการปฏิบัติการตามแผนที่วางไว้

5) กลุ่มสามารถปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายได้ดีกว่าการทำงานของแต่ละบุคคล เพราะจะใช้ความพยายามอย่างเต็มความรู้ความสามารถเพื่อปฏิบัติงานให้บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่ม

การพัฒนากลุ่ม

ในการศึกษาการพัฒนากลุ่มผู้วิจัยพบว่าเป็นกระบวนการในการรวมกลุ่มของมนุษย์ในชุมชนเพื่อเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน โดยมีผู้กล่าวถึงไว้ดังนี้

ณรงค์ เต็งประชา (2543 : 89-94) กล่าวว่าเมื่อนุชย์รวมกลุ่มกันแล้ว กลุ่มจะค่อย ๆ พัฒนาไปตามลำดับ พอจะสรุปได้เป็น 4 ระยะ ดังนี้

1) ระยะก่อตั้ง (Forming Stage) เป็นระยะที่คนเริ่มมารวมกันแต่ละคนต่างก็มีความรู้สึกว่าเป็นศูนย์กลางหรือคนสำคัญ สภาพของกลุ่มยังรวมกันไม่ติด ยังไม่มีหัวหน้าหรือผู้นำเกิดขึ้น ทุกคนยังสับสนท่าที แต่คาดว่าคนจะเป็นหัวหน้าหรือ ผู้นำได้จะต้องเก่งกว่าตนเอง ทุกคนพยายามที่จะแสดงให้คนอื่นรู้จักและยอมรับ บางที่อาจเรียกว่าระยะที่มีการแข่งขันและศูนย์กลางอยู่ที่ตนเอง

2) ระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ (Storming Stage) เป็นระยะที่แต่ละคนยังไม่ยอมตกลงกันได้ คอยจับผิดและคอยโต้แย้งโต้เถียงกัน ความรู้สึกของสมาชิกจะเกิดความขัดข้องใจหรือขัดแย้งในใจเพราะไม่รู้ว่ากลุ่มจะเอาอย่างไรดี ถ้ายังไม่มีผู้นำต่างก็พยายามจะเป็นผู้นำ ถ้าได้ผู้นำแล้วก็จะทำหน้าที่ เป็นปฏิบัติและคอยจับผิดผู้นำ ซึ่งงานจะยังไม่สำเร็จลงได้เลย บางที่อาจจะเรียกว่าระยะแห่งความขัดแย้งหรือความคับข้องใจ

3) ระเบียบินยอม (Norming Stage) เป็นระยะที่สมาชิกเริ่มแก้ไขข้อบกพร่องในทางลบของตนเอง เพราะได้เรียนรู้อะไรจากกลุ่มมากขึ้น เช่น คนพูดมากก็พูดน้อยลง ใช้อารมณ์มากก็ลดลง ยินยอมรับผิดชอบและหาทางแก้ไข อาจจะเป็นเพราะได้ข้อคิดจากสมาชิกหลายคน จำนวนด้วย เหตุผลได้แนวคิดหรือบรรทัดฐานที่เป็นกลางๆของกลุ่มมากขึ้น ซึ่งเหมือนค้นพบบรรทัดฐาน (Norms) ของกลุ่มขึ้นแล้ว ทุกคนพยายามปฏิบัติตามมากขึ้น บางทีอาจเรียกว่าระยะที่กลุ่มมีความสามัคคีกลมเกลียว

4) ระเบียบปฏิบัติ (Performing Stage) เป็นระยะที่สมาชิกร่วมมือประสานงานกันเป็นอย่างดี สามารถดำเนินการไปตามจุดมุ่งหมายของกลุ่ม มีผลงานของกลุ่มออกมา สมาชิกจะยึดพลังของกลุ่ม เป้าหมายของกลุ่มเป็นสำคัญ อดทนต่อการขัดแย้งมากขึ้น บางทีเรียกว่า ระยะที่มีผลงานและยึดกลุ่มเป็นศูนย์กลาง

อมรา รัตตากร (2542 : 100-103) สรุปขั้นตอนการพัฒนาทีมซึ่งมี 5 ขั้นตอนต่อไปนี้

1) ขั้นที่ 1 ขั้นก่อตัว (Forming) เป็นขั้นแรกในการเกิดกลุ่มและทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ขั้นนี้เป็นขั้นที่สมาชิกรวมกลุ่มกัน และเมื่อสมาชิกเข้าร่วมกันครั้งหรือสองครั้ง เขาจะถามตัวเองว่า กลุ่มจะให้อะไรฉันบ้าง ฉันจะได้รับการตอบสนองความต้องการหรือไม่ในกรณีที่ฉันทำงานที่กลุ่มต้องการ ในขั้นก่อตัวคนเริ่มเปรียบเทียบตัวเองกับสมาชิกคนอื่นในกลุ่ม จะสนใจการสร้างควมคุ้นเคย สร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล มีการพยายามค้นหาว่าพฤติกรรมใดเป็นที่ยอมรับ เกิดการเรียนรู้ว่าคนอื่น ๆ รับรู้งานของกลุ่มอย่างไร ขั้นนี้อาจเป็นเวลาทีสมาชิกบางคนเริ่มอิงหรือขึ้นอยู่กับสมาชิกร่วมทีมที่มีอำนาจมากกว่า มีความรู้ความสามารถหรือมีประสบการณ์ในงานมากกว่า สมาชิกจะเกิดความประทับใจในปรัชญาของกลุ่ม ตลอดจนเป้าหมายและนโยบาย ในขั้นนี้จึงเป็นขั้นที่แต่ละคนศึกษาข้อมูล เรียนรู้บทบาท ความคาดหวัง เป้าหมาย มีการต่อรองและเรียนซึ่งกันและกันจากมุมมองของแต่ละคน สำหรับกลุ่มที่มีบุคคลมาจากวัฒนธรรมที่หลากหลายจะมีความยากในการรวมตัวกันมากกว่ากลุ่มที่มีสมาชิกร่วมวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงกัน

2) ขั้นที่ 2 ขั้นพายุ (Storming) เป็นขั้นที่เกิดปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับงานและวิธีการที่จะต้องทำในฐานะกลุ่ม ขั้นนี้เป็นขั้นที่มีอารมณ์อย่างมาก ความตึงเครียดจะเกิดขึ้นกับสมาชิกทั้งด้านงานและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล อาจมีการต่อสู้กันหรือขัดขวางกันความสัมพันธ์และการรวมกลุ่มเกิดจากการมีบุคลิกภาพและความสนใจแบบเดียวกัน กลุ่มย่อยจะเกิดขึ้นอย่างทั่วถึง มีการเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยเกี่ยวกับงานของกลุ่มหรือกำหนดการ การกระทำ ความขัดแย้งอาจพัฒนาขึ้นเนื่องจากบุคคลต้องการนำเสนอสิ่งที่ตนเองชอบโดยการชักจูงหรือบีบบังคับคนอื่นให้เห็นด้วย ซึ่งเป็นผลต่อโครงสร้างของกลุ่ม การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญจะเกิดขึ้นเมื่อมีการทำความเข้าใจของงานให้ปรากฏ สมาชิก เริ่มต้นกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลของ

คนแต่ละคน มีการพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงอุปสรรคต่างๆ ให้กลายเป็นความสำเร็จของงาน มีการใช้ความพยายาม ในการหาวิธีการที่จะให้กลุ่มบรรลุเป้าหมายและตอบสนองความพึงพอใจของกลุ่ม ในขณะที่เดียวกันความล้มเหลวของขั้นนี้จะทำให้ความเชื่อถือนั้นหายไป แต่ถ้าขั้นนี้ประสบความสำเร็จ ก็จะกลายเป็นรากฐานที่แข็งแกร่งต่อประสิทธิภาพของกลุ่ม

3) ขั้นที่ 3 ขั้นสร้างบรรทัดฐาน (Norming) เป็นขั้นที่สร้างความแข็งแกร่งให้แก่กลุ่ม โดยการรวบรวมงานและเรื่องราวต่าง ๆ ในการทำงานเข้าด้วยกัน ในขั้นนี้คุณเจสำคัญคือความร่วมมือ สมาชิกของกลุ่มจะร่วมมือกันในฐานะเป็นหน่วยหนึ่งของการทำงาน เริ่มสร้างความร่วมมือและการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง มีแนวโน้มที่จะทำงานโดยใช้กฎการประพฤติปฏิบัติ กลุ่มจะเกิดความรู้สึกเกี่ยวกับภาวะผู้นำของสมาชิกแต่ละคน การสร้างบรรทัดฐานของกลุ่ม เพราะนำความแตกต่างที่เกิดขึ้นมาทำให้เกิดการผสมผสานกลมกลืน สมาชิกจะมีการพัฒนาความรู้สึกใกล้ชิด มีความคาดหวังร่วมกัน เริ่มสร้างความยึดเหนี่ยวของกลุ่ม สร้างความเห็นพ้องต่อบรรทัดฐานในการทำงานและการกระทำระหว่างกัน บทบาทของสมาชิกชัดเจนขึ้น ถ้าผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งไม่ดีหรืออ่อนแอ ผู้นำที่ไม่เป็นทางการจะปรากฏขึ้น

4) ขั้นที่ 4 ขั้นดำเนินการ (Performing) เป็นขั้นของทีมงานและมุ่งเน้นผลงาน กลุ่มจะมีวุฒิภาวะดีขึ้น มีการจัดการและทำหน้าที่ได้ดีขึ้น สมาชิกของกลุ่มมีความสามารถที่จะสร้างสรรค์ สามารถเผชิญกับงานที่ซับซ้อนและความขัดแย้งระหว่างบุคคลที่เกิดขึ้น กลุ่มจะทำงานด้วยการทุ่มเท มีความเปิดเผย ชัดเจนและมีโครงสร้างที่มั่นคง สมาชิกถูกกระตุ้นด้วยเป้าหมายของกลุ่ม สิ่งที่ทำหายอย่างแรกของกลุ่ม คือ การจัดการการทำงานอย่างต่อเนื่องและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันในการทำงานร่วมกันในขั้นนี้เป็นช่วงมุ่งการทำงาน บรรทัดฐานจะเป็นเครื่องสนับสนุนการทำงานของกลุ่ม กลุ่มที่มีการทำงานเต็มที่และอุทิศตัวเองเพื่อให้งาน นั้นประสบความสำเร็จและยึดบรรทัดฐานกลุ่มเป็นแนวทางในการดำเนินการจะเป็นกลุ่มที่มีประสิทธิภาพ

5) ขั้นที่ 5 ขั้นสลายตัว (Adjourning) เป็นขั้นที่งานประสบความสำเร็จและไม่ต้องการทำต่อ ในขั้นนี้สมาชิกของกลุ่มเตรียมการสลายกลุ่ม การสลายกลุ่มจะเกิดขึ้นเสมอสำหรับกลุ่มชั่วคราว เช่น คณะกรรมการ กลุ่มงานหรือโครงการ โดยทั่วไปแล้วกลุ่มจะสลายเมื่อเป้าหมายที่สำคัญประสบความสำเร็จ สมาชิกจะได้รับการยกย่องในความร่วมมือและผลงานที่ปรากฏ ระเบียบนี้เป็นระยะอารมณ์ ดังนั้นการสลายตัวของกลุ่มจะต้องคำนึงถึงอารมณ์ของบุคคล เพราะการที่สมาชิกได้ทำงานร่วมกันมาระยะหนึ่ง ถ้าสลายกลุ่มเลิกความสัมพันธ์จะนำความปวดร้าวมาสู่สมาชิก สมาชิกมักมีความปรารถนาว่าพวกเขาอาจได้ทำงานร่วมกันอีกในอนาคตถ้ามีความต้องการและโอกาสเกิดขึ้น อย่างไรก็ตามสำหรับกลุ่มถาวรจะไม่มีขั้นนี้ ยกเว้นเมื่อต้องการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของกลุ่มหรือมีการรวมองค์การต่างๆ เข้าด้วยกัน

สรุปในการพัฒนากลุ่มมีกระบวนการหรือแนวคิดการพัฒนาได้ 5 ขั้นตอน ต่อเนื่องกัน โดยมีการก่อตัวขึ้นมาอย่างหลวมๆ ซึ่งจะก่อให้เกิดความวุ่นวาย มีการใช้อารมณ์อย่างมากจนกว่า ความปรารถนาจะได้รับการตอบสนองหรือมีการแตกหัก กลุ่มจะสามารถสร้างบรรทัดฐานในการ ดำเนินกิจกรรมหรือไม่อย่างไรนั้น มีผลมาจากขั้นตอนที่ 2 หลังจากนั้นกลุ่มจะเข้าสู่ขั้นดำเนินการ ซึ่งเป็นขั้นที่มีการสร้างผลงาน มีประสิทธิภาพและวุฒิภาวะ ส่วนกลุ่มจะสลายตัวหรือไม่อย่างไรนั้น กลุ่มประเภทถาวรจะไม่มีขั้นตอนที่ 5 เกิดขึ้นและการสลายตัวจะนำพาซึ่งความปวศรัวมาสู่ทุกคน

กลยุทธ์การพัฒนากลุ่ม

นันทิยา หุตานุวัตร (2546 : 156-161) กล่าวถึงกลยุทธ์การพัฒนากลุ่มไว้ดังนี้

- 1) ใช้ระบบเครือข่ายเป็นฐานการตั้งกลุ่มเมื่อเริ่มแรกโดยเฉพาะเครือข่ายของผู้นำ เนื่องจากระบบเครือข่ายเป็นโครงสร้างทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อสังคมชนบทไทย
- 2) สร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพการทำธุรกิจของเกษตรกร โดยปกติเกษตรกรจะ ทำงานของตนตามลำพังในครอบครัว เกษตรกรจะเป็นผู้ผลิตและมีความรู้เกี่ยวกับการทำธุรกิจ ค่อนข้างน้อย ถึงแม้ว่าเกษตรกรจะเข้าเป็นสมาชิกของสหกรณ์การเกษตรหรือกลุ่มเกษตรกรแต่ เกษตรกรก็จะไม่ค่อยมีประสบการณ์การทำธุรกิจด้วยตัวเอง ควรสร้างความเชื่อมั่นแก่เกษตรกร เพื่อรวมตัวกันทำธุรกิจของตนเอง
- 3) สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของและพันธะผูกพันผ่านการถือหุ้น กลยุทธ์ข้อนี้สร้าง สายใยความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นระหว่างคนและองค์กร โดยสร้างให้ผู้นำและสมาชิกเกิดความรู้สึก เป็นเจ้าของกิจการ มีพันธะผูกพัน มีความสนใจและมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นมากขึ้นและยังทำ ให้เกิดระบบการตรวจสอบการเงินของกลุ่มอีกด้วย ผู้นำของกลุ่มจะต้องลงทุนให้หุ้นมากกว่า สมาชิกเพราะทำให้สมาชิกมีความเชื่อผู้นำมากขึ้น
- 4) สรรหาผู้นำที่ฉลาด เสียสละ และทำงานหนักได้ สมาชิกคาดหวังให้ผู้นำต้องดี และเก่ง ผู้นำที่ดีจะสร้างให้เกิดความเชื่อมั่นในการควบคุมการเงิน และผู้นำที่เก่งจะทำให้สมาชิก มั่นใจว่า ผู้นำสามารถทำธุรกิจให้ประสบความสำเร็จได้โดยอาศัยความฉลาดของผู้นำเองและความ ฉลาดในการให้ผู้อื่นทำงานให้แก่กลุ่ม
- 5) ตัดสินใจโดยคณะกรรมการในการบริหารธุรกิจ ซึ่งนอกจากการทำหน้าที่การ บริหารแล้ว คณะกรรมการยังทำงานตามหน้าที่ต่างๆของกลุ่มด้วย โดยนัยนี้ คณะกรรมการจึงเป็น พนักงานของกลุ่มอีกฐานะหนึ่ง ผลงานวิจัยชี้ว่าการบริหารธุรกิจในรูปแบบคณะกรรมการมีข้อดี ด้วยกัน 5 ประการ คือ

5.1 เป็นการประกันความรอบคอบในการตัดสินใจดำเนินการใด ๆ

5.2 เป็นเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำธุรกิจของกลุ่ม

5.3 เป็นการระดมพลังสมองของผู้นำทั้งหมดในการจัดการทางธุรกิจ เพราะเขามีประสบการณ์และทักษะการบริหารจัดการน้อย

5.4 เป็นการถ่วงดุลอำนาจระหว่างผู้นำด้วยกัน

5.5 เป็นการผสมผสานระหว่างการทำงานส่วนรวม และการทำงานอาชีพเกษตรของผู้นำ

6) อาศัยจุดแข็งทดแทนจุดอ่อนซึ่งกันและกันของผู้นำ นอกจากการบริหารธุรกิจในรูปแบบคณะกรรมการแล้ว การเข้ากันได้ของทีมผู้นำเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดของความสำเร็จของการดำเนินงานของกลุ่ม การเข้ากันได้ของทีมผู้นำอาจจะปรากฏในหลายรูปแบบ รูปแบบหนึ่งคือการทดแทนจุดอ่อนของคนหนึ่งด้วยจุดแข็งอีกคนหนึ่ง

การสร้างการเข้ากันได้โดยอาศัยจุดแข็งทดแทนจุดอ่อนซึ่งกันและกันของทีมผู้นำโดยพิจารณาจากฐานความเชื่อทางวัฒนธรรมไทยที่ให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ของคนมากกว่าความสำคัญของงาน ดังนี้

6.1 ก่อตั้งทีมผู้นำจากความสัมพันธ์แบบเพื่อนหรือเครือญาติ

6.2 ขยายทีมผู้นำโดยผู้นำคนแรกเลือกผู้นำคนที่สอง โดยเลือกจากความต้องการของงาน คุณธรรมส่วนตัวและความเข้ากันได้ จากนั้นทั้งสองช่วยกันเลือกผู้ร่วมงานคนที่สามแล้วทั้งสามช่วยกันเลือกผู้ร่วมงานคนที่สี่ ดำเนินการเช่นนี้จนกระทั่งได้ครบตามที่ต้องการ

6.3 สร้างบรรยากาศปรับตัวให้เกิดความคุ้นเคยระหว่างกัน

7) สร้างกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาผู้นำใหม่ กลยุทธ์การสร้างและพัฒนาผู้นำใหม่เป็นการรองรับการขยายงานและการแทนที่ผู้นำสูงอายุในอนาคต นอกจากนี้กิจการเมื่อมีความซับซ้อนมากขึ้นและเข้าสู่การแข่งขันที่สูงขึ้น กลุ่มต้องการเยาวชนในหมู่บ้านที่มีการศึกษาสูงมาทำงานให้แก่กลุ่ม

8) จัดสรรผลประโยชน์ที่พอสมควรและเป็นธรรมแก่สมาชิกและผู้นำกลุ่มในรูปแบบของรายได้ เงินปันผล การเป็นเจ้าของทรัพย์สินและการได้รับสวัสดิการ เช่น การรักษาพยาบาล ฌาปนกิจ เป็นต้น

เมื่อกิจกรรมของกลุ่มเติบโตกลยุทธ์การจัดสรรผลประโยชน์ให้เหมาะสมกับงานของผู้นำหรือคณะกรรมการเป็นสิ่งที่ต้องใช้มากขึ้นเพราะผู้นำหรือคณะกรรมการจะรับค่าตอบแทนเป็นค่าเบี่ยงเบน ซึ่งไม่เพียงพอค่อการทำงานของผู้นำอันจะมีผลต่อประสิทธิภาพการทำงานในระยะยาว ค่าตอบแทนของคณะกรรมการและพนักงานควรปรับปรุงตามระดับการศึกษา ความสามารถ และประสบการณ์ เพื่อเป็นการจูงใจการทำงานให้กับกลุ่ม

9) ตั้งกฎระเบียบและบังคับใช้ตามความเหมาะสมของธุรกิจ ผลจากการวิจัยพบว่าการตั้งกฎระเบียบและบังคับใช้เป็นไปตามความเหมาะสมของธุรกิจของกลุ่ม

10) สร้างเครือข่ายพันธมิตร ให้เป็นพลังการช่วยเหลือเกื้อกูลการสร้างเครือข่ายพันธมิตร เป็นกลยุทธ์ที่สำคัญมากในการสร้างความเข้มแข็งขององค์กรธุรกิจชุมชน เครือข่ายนี้มีได้เพียงมุ่งผลประโยชน์ร่วมกันทางธุรกิจเท่านั้น

ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของกลุ่ม

สีลาภรณ์ นาคทรพร (2538 : 131 – 134) กล่าวถึง ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของกลุ่มไว้ดังนี้

1) มีการนำมิติเชิงวัฒนธรรมมาผสมผสานในการทำกิจกรรม เพราะการมีฐานทางวัฒนธรรม จะเป็นเครื่องยึดโยงให้สามารถสร้างองค์กรชุมชนได้ง่ายและมีคุณภาพ

2) ในด้านประสิทธิภาพในการตอบสนองต่อปัญหา ควรพิจารณาถึง

2.1 ความรวดเร็วในการตอบสนองต่อปัญหา

2.2 ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นมีหลากหลายหรือไม่ ยากง่ายเพียงไร เป็นปัญหา

ภายในภายนอกชุมชน ปัญหาเหล่านี้จะเป็นเครื่องทดสอบประสิทธิภาพและความสามารถของกลุ่มในการแก้ปัญหาได้เป็นอย่างดี

2.3 จำนวนปัญหาที่องค์กรชุมชนสามารถแก้ไขได้

3) ในด้านการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ควรพิจารณาตัวชี้วัด ได้แก่

3.1 มีการวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ ทางเลือกการแก้ไขปัญหา โดยดูถึง

กระบวนการในการวิเคราะห์ดังกล่าวว่า มีการวิเคราะห์ที่ชัดเจนหรือไม่ คุณภาพในการวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ การตั้งเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาเป็นอย่างไร มีทิศทางที่ถูกต้อง มีสติหรือไม่

3.2 มีการพัฒนาจิตสำนึก

4) ในด้านการจัดการกลุ่ม ควรพิจารณาถึงตัวชี้วัด ได้แก่

4.1 จำนวนสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรม

4.2 ระดับของการมีส่วนร่วมของสมาชิก ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น เสนอ

ความคิด ลงมือปฏิบัติ ฯลฯ

4.3 สมาชิกทำหน้าที่และทำหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบ

4.4 มีการสร้างและพัฒนากระบวนการกลุ่มอย่างต่อเนื่อง

4.5 มีกฎระเบียบและกติการ่วมกัน

4.6 มีความพร้อมเพียง ความสามัคคีในการทำกิจกรรมร่วมกัน

5) ในด้านที่เกี่ยวกับผู้นำ ซึ่งหมายถึง ผู้ที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกและชุมชน

ควรพิจารณาถึงตัวชี้วัด ได้แก่

5.1 จำนวนผู้นำ มีหลายคนหรือไม่

5.2 ความรู้และทักษะของผู้นำมีหลายด้านหรือไม่ เช่น ผู้นำด้านการสื่อสาร การถ่ายทอดความรู้ การจัดการ เป็นต้น

6) ในด้านที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ ควรพิจารณาถึงตัวชี้วัด ได้แก่ การที่สมาชิก ได้รับ ผลประโยชน์อย่างยุติธรรม

7) ในด้านความยอมรับนับถือที่องค์กรได้รับจากภายนอก ควรพิจารณาตัวชี้วัด ได้แก่

7.1 การสนับสนุนที่ได้รับจากภายนอก เช่น เงินทุนทรัพยากร โครงการพัฒนาต่างๆ

7.2 การมีคนเยี่ยมชมคู่มือศึกษางาน เป็นแหล่งเรียนรู้

7.3 การมีความสามารถในการต่อรองกับรัฐ แหล่งทุนต่างๆ ได้มากขึ้น ทั้งใน ประเด็นปัญหาความขัดแย้งและการขอรับการสนับสนุนต่างๆ

8) ในด้านการขยายผล ควรพิจารณาตัวชี้วัด ได้แก่

8.1 จำนวนสมาชิกที่เพิ่มมากขึ้น

8.2 ประเภทงานและกิจกรรม มีหลากหลายมากขึ้น

8.3 จำนวนองค์กรที่เกี่ยวข้องมีมากขึ้น

ปัจจัยที่ทำให้กลุ่มประสบผลสำเร็จและไม่ประสบผลสำเร็จ

ณรงค์ เส็งประชา (2543 : 89-94) ได้สรุปปัจจัยที่ทำให้กลุ่มประสบผลสำเร็จไว้ดังนี้

- 1) ความคิดริเริ่ม ความต้องการและความสนใจร่วมกันอย่างจริงจังของสมาชิกกลุ่ม
- 2) มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นต่อกัน
- 3) มีผลประโยชน์ร่วมกัน มีความซื่อสัตย์และไว้วางใจกัน ทำให้กิจกรรมกลุ่ม ประสบผลสำเร็จ

4) ผู้นำกลุ่มหรือผู้บริหารกลุ่ม มีความสามารถในการบริหาร เป็นผู้ประสานงาน ที่ดีรู้จักใช้หลักจิตวิทยาที่ดีสามารถจะสร้างศรัทธาแก่สมาชิกกลุ่มได้ ทำให้กิจกรรมกลุ่มประสบผลสำเร็จและอยู่ได้นาน

5) ความสามัคคีของสมาชิกกลุ่ม หากสมาชิกกลุ่มและคณะกรรมการบริหารงานกลุ่มมีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีการประสานงานที่ดี จะทำให้กลุ่มประสบผลสำเร็จได้

6) การสืบทอดและการถ่ายทอดความรู้ จะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้บุคคลเข้าร่วมกลุ่มได้ด้วยความสนใจและร่วมกิจกรรมได้นาน

นิพนธ์ พัวพงศกรและอัมมาร สยามวาลา (2538 : 37-52) สรุปกลุ่มที่จะประสบความสำเร็จได้ต้องมีปัจจัยดังนี้

- 1) ผู้นำที่ดี มีความคิดริเริ่มและสร้างสรรค์ มีความสามารถในการประกอบการ เลียสละและมีเวลาให้กลุ่ม มีเส้นสายดี
- 2) แรงจูงใจ รายได้หรือผลตอบแทนที่ได้รับ ซึ่งเป็นส่วนต่างของราคาสินค้าที่ นำเข้ากับราคาสินค้าที่ขายออกไป ซึ่งบางครั้งอาจจะเปลี่ยน ไปอยู่ในรูปการตอบแทนอย่างอื่น เช่น การท่องเที่ยวร่วมกันของคณะกรรมการ เป็นต้น
- 3) การพัฒนาคน ทั้งผู้นำและสมาชิกจะต้องได้รับการพัฒนาให้มีส่วนร่วมใน กิจกรรมและกระบวนการตัดสินใจของกลุ่ม
- 4) การมีส่วนร่วมได้เสียกลุ่มที่สร้างขึ้นด้วยทรัพยากรของสมาชิกสมาชิกจะไม่ยอมให้ เกิดความผิดพลาดขึ้น ซึ่งต่างจากกลุ่มที่ได้ทรัพยากรแบบได้เปล่า หรือมีอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำมา ลงทุน สมาชิกจะขาดแรงจูงใจในการติดตามการทำงานของคณะกรรมการ เนื่องจากมีการเฉลี่ย ค่าเสียหายไปยังสมาชิกด้วยกันหรือสถาบันที่เกี่ยวข้อง
- 5) ระบบการบริหารงานที่มีกติกาสัจใจ โปร่งใส ง่ายต่อการตรวจสอบของ สมาชิก ทุกครั้งที่มีข้อข้องใจกรรมการสามารถชี้แจงปัญหาและไขข้อข้องใจให้สมาชิกได้

สำหรับปัจจัยที่ทำให้กลุ่มไม่ประสบผลสำเร็จ สรุปได้ดังนี้

- 1) การจัดตั้งกลุ่มไม่ได้เกิดจากความคิดริเริ่ม ความสนใจ และความต้องการอัน แท้จริงของสมาชิกกลุ่ม หากแต่เกิดจากเจ้าหน้าที่ของรัฐไปจัดตั้ง เช่น การจัดตั้งกลุ่มสตรี กลุ่ม เยาวชน หรือกลุ่มลูกเสือชาวบ้าน เป็นต้น ในช่วงการดำเนินการของกลุ่มหากไม่มีเจ้าหน้าที่ของ รัฐมาติดตามผลและมาช่วยให้คำปรึกษาแนะนำแล้ว กลุ่มก็มักจะประสบผลสำเร็จ
- 2) ผู้นำกลุ่มและผู้บริหารกลุ่ม ไม่ได้รับความศรัทธาและความไว้วางใจจากสมาชิก กลุ่ม ก็จะไม่ได้รับความร่วมมือจากสมาชิกกลุ่ม ไม่ได้รับความศรัทธาและความไว้วางใจจากสมาชิก
- 3) ความไม่พร้อมไม่เข้าใจในกิจกรรมของกลุ่ม การเห็นแก่ตัว กลุ่มก็ไม่ประสบผลสำเร็จ
- 4) กฎระเบียบของกลุ่มบางอย่าง จะเป็นข้อจำกัดในความคล่องตัวของกลุ่ม เช่น การจำหน่ายผลผลิตของกลุ่มต้องขายตามราคาที่กลุ่มกำหนด เนื่องจากผู้ซื้อต้องการจะซื้อราคาถูก กว่าหากสมาชิกกลุ่มต้องการจะใช้เงินเป็นการด่วนก็ไม่สามารถจะจำหน่ายสินค้านั้น ๆ ได้ ด้วยเหตุ นี้สมาชิกกลุ่มบางรายจึงไม่อยากจะอยู่ในกลุ่มต่อไป

อมรา รัตตากร (2542 : 111-112) กล่าวว่ากลุ่มที่มีประสิทธิภาพจะทำงานต่างๆของ องค์การบรรลุเป้าหมาย และ ทำให้องค์กรมีประสิทธิภาพ กลุ่มที่มีประสิทธิภาพขึ้นอยู่กับ องค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการได้แก่

- 1) ลักษณะขององค์กร ซึ่งได้แก่ ทรัพยากร เทคโนโลยี การจัดการ สถานที่ ทำงาน ระบบการให้รางวัล โครงสร้างและขนาดขององค์กร

- 2) ธรรมชาติของงาน เช่น ความยากง่ายของงานและองค์ประกอบทางสังคม
- 3) ความร่วมมือระหว่างบุคคล ซึ่งขึ้นอยู่กับสภาพภูมิศาสตร์ความสามารถและสภาพจิตใจ
- 4) คุณสมบัติพื้นฐานของสมาชิก ซึ่งได้แก่ ความต้องการควบคุมความต้องการมีส่วนร่วม ความต้องการเพื่อน ต้องการความรัก ตลอดจนจำนวนสมาชิกในกลุ่ม ดังระบุในตารางที่ 1
- ตารางที่ 1** คุณลักษณะของกลุ่มที่มีประสิทธิภาพและไม่มีประสิทธิภาพ

คุณลักษณะ	กลุ่มที่มีประสิทธิภาพ	กลุ่มไม่มีประสิทธิภาพ
1. บรรยากาศและความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก	ใกล้ชิดและมีลักษณะเป็นมิตร	เป็นทางการและระมัดระวัง
2. ความร่วมมือของสมาชิก	ทุกคนให้ความร่วมมืออย่างทัดเทียมกัน	บางคนให้ความร่วมมือมากกว่าคนอื่น
3. ความเข้าใจและยอมรับวัตถุประสงค์และเป้าหมายของกลุ่ม	ยอมรับอย่างเต็มที่และทุกกรณี	ไม่ยอมรับเป้าหมายและวัตถุประสงค์
4. รับฟังแลกเปลี่ยนข้อมูลและตั้งใจฟังซึ่งกันและกัน	สมาชิกรับฟังและแลกเปลี่ยนความคิด	ไม่รับฟังและไม่แลกเปลี่ยนความคิด
5. การจัดการความขัดแย้ง	ตระหนักและนำมาพิจารณาแก้ไขและปรับปรุงการทำงานของกลุ่ม	เพิกเฉยไม่นำมาพิจารณาเพื่อรักษาความเป็นพวกพ้องหรือความเป็นมิตร
6. การตัดสินใจ	ตัดสินใจโดยมติเอกฉันท์	ตัดสินใจโดยอหิณิยม
7. ประเมินการปฏิบัติงาน	ตรงไปตรงมายุติธรรมสมาชิกได้ข้อมูลป้อนกลับไปปรับปรุงตนเอง	มีการวิพากษ์วิจารณ์และมุ่งด้านตัวบุคคลมากกว่างาน
8. การแสดงความรู้สึก	สมาชิกมีความรู้สึกเป็นอิสระได้ รับการสนับสนุนเปิดเผยความรู้สึกในทุกเรื่องไม่เฉพาะงาน	สมาชิกมีความรู้สึกไม่อิสระ ต่างซ่อนเร้นความรู้สึกที่แท้จริง
9. การแบ่งงาน	มีการกำหนดงานอย่างชัดเจนและได้ยอมรับจากสมาชิก	การกำหนดงานเป็นไปอย่างไม่เหมาะสม
10. ภาวะผู้นำ	มีการใช้ภาวะผู้นำแบบมีส่วนร่วมและมีประสิทธิภาพ	ขาดแคลนภาวะผู้นำและถูกครอบงำโดยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง
11. ความใส่ใจเรื่องกระบวนการ	ตระหนักถึงการดำเนินงานของกลุ่ม มีการให้คำแนะนำและแก้ไขปรับปรุงกระบวนการทำงานของกลุ่ม	ไม่ใส่ใจการดำเนินงานของกลุ่ม

ตารางที่ 2 ข้อเปรียบเทียบของกลุ่มที่มีประสิทธิภาพมากกับน้อย

กลุ่มที่มีประสิทธิภาพ	กลุ่มที่ด้อยประสิทธิภาพ
1. เป้าหมาย ของสมาชิกกับของกลุ่มเข้ากันได้ เป้าหมายมีลักษณะเอื้อต่อการร่วมมือกัน	1. สมาชิกถูกสั่งให้ทำเป้าหมาย เอื้อให้สมาชิก แข่งขัน
2. มีการสื่อสารสองทางในบรรยากาศที่เปิดเผย สื่อทั้งความคิดและความรู้สึก	2. สื่อสารทางเดียว สื่อเฉพาะความคิดเท่านั้น ละเลยความรู้สึก
3. สมาชิกมีส่วนร่วมและมีโอกาสเป็นผู้นำ	3. ผู้นำมอบหมายให้สมาชิกมีส่วนร่วมไม่เท่า เทียมกัน
4. มีการกระจายอำนาจให้เท่าเทียมกัน ที่มา ของอำนาจคือความสามารถและข้อมูล	4. ที่มาของอำนาจคือตำแหน่งทุกคนต้องเชื่อฟัง ผู้มีตำแหน่ง
5. ส่งเสริมการตัดสินใจโดยกลุ่ม กระบวนการตัดสินใจเปลี่ยนไปตาม สถานการณ์เสียงส่วนใหญ่เป็นมติที่กลุ่ม ต้องการ	5. ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งสูงสุดคือผู้ที่ตัดสินใจ ไม่มีการอภิปรายกลุ่ม สมาชิกมีส่วน เกี่ยวข้องกับน้อยมาก
6. ความขัดแย้งและการตัดสินใจกันเป็นสิ่งที่ ช่วยในการปรับปรุงงานกลุ่ม	6. หลีกเลี่ยงการขัดแย้งและการถกเถียงหรือเก็บ เอาไว้
7. ความเหนียวแน่นในกลุ่ม เกิดจากการที่มี การยอมรับ การสนับสนุน การเชื่อฟัง ความ รักและการถือเป็นคนเดียวกัน	7. ไม่สนใจความเหนียวแน่นในกลุ่ม สมาชิก กลุ่มทำหน้าที่ตามสั่งใช้กำลังบังคับให้ทำตาม
8. สมาชิกทุกคนมีส่วนในการประเมิน ประสิทธิภาพของกลุ่มและการตัดสินใจที่ จะทำหน้าที่ให้บรรลุเป้าหมาย รักษากลุ่มให้ อยู่ต่อไปและพัฒนากลุ่มบางครั้ง	8. ผู้มีอำนาจสูงสุดเป็นผู้ประเมินและตัดสินใจ ทำหน้าที่ให้บรรลุเป้าหมายและพัฒนากลุ่ม
9. ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ดี การพัฒนา ศักยภาพของตนเองแลความคิดริเริ่มเป็นสิ่ง ที่กลุ่มสนับสนุน	9. ส่งเสริมให้สมาชิกเป็นคนที่ต้องอยู่ใน ระเบียบ กฎเกณฑ์ อยู่เฉยๆทำตามสั่ง

ที่มา : ศักดิ์ไทย สุรกิจบวร (2545:208)

ในการพิจารณาเกณฑ์ลักษณะของกลุ่มผลิตภัณฑ์อินทรีย์ที่เข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ
หรือไม่อย่างไรนั้นจะต้องคำนึงถึงคุณสมบัติที่แสดงออกถึงความสามัคคีรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มได้

โดยใช้การสร้างความเชื่อมั่น ความรู้สึกเป็นเจ้าของ มีผู้นำที่มีความรู้ ความสามารถ รู้จักปรับตัว เข้าหากัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันและเข้าใจกันและสามารถทำร่วมกันได้ ซึ่งสรุปได้ตามตารางที่ 3 ดังนี้

ตารางที่ 3 เกณฑ์ลักษณะกลุ่มผู้ผลิตปุ๋ยอินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพและเข้มแข็ง

คุณลักษณะหรือเกณฑ์ชี้วัด	กลุ่มที่มีประสิทธิภาพและเข้มแข็ง
1. ความร่วมมือและความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก	1. ทุกคนให้ความร่วมมืออย่างทัดเทียมกันใกล้ชิดและมีลักษณะเป็นมิตร
2. การมีส่วนร่วมในกลุ่ม	2. ทุกคนมีส่วนร่วมและมีโอกาสเป็นผู้นำ
3. ความเข้าใจและยอมรับวัตถุประสงค์และเป้าหมายของกลุ่ม	3. ยอมรับอย่างเต็มที่และทุกกรณี
4. รับฟังแลกเปลี่ยนข้อมูลและตั้งใจฟังซึ่งกันและกัน	4. สมาชิกรับฟังและแลกเปลี่ยนความคิด
5. การจัดการความขัดแย้ง	5. ตระหนักและนำมาพิจารณา แก้ไขและปรับปรุงการทำงานของกลุ่ม
6. การตัดสินใจ	6. ตัดสินใจโดยมติเอกฉันท์
7. ประเมินการปฏิบัติงาน	7. ตรงไปตรงมา ยุติธรรม สมาชิกได้ข้อมูลป้อนกลับไปปรับปรุงตนเอง
8. การแสดงความรู้สึก	8. สมาชิกมีความรู้สึกเป็นอิสระ ได้รับการสนับสนุนเปิดเผยความรู้สึกในทุกเรื่องไม่เฉพาะงาน
9. การแบ่งงานและผลผลิต	9. การกำหนดงานอย่างชัดเจนและสามารถผลิตปุ๋ยอินทรีย์อย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของสมาชิกและชุมชน
10. ภาวะผู้นำของกลุ่ม	10. มีการใช้ภาวะผู้นำแบบมีส่วนร่วมและมีประสิทธิภาพ

1.2 เครือข่ายและการสร้างเครือข่าย

สนธยา พลศรี (2550: 191-193) กล่าวว่า เครือข่ายเกิดขึ้นในสังคมมนุษย์มานานแล้ว มีความสัมพันธ์แบบเครือข่ายในทุกสังคมทั้งสังคมตะวันตก สังคมตะวันออกและสังคมไทย เพราะทุกสังคมสมาชิกมีการรวมกันในลักษณะเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันในกิจกรรมต่างๆ ของสังคม เพียงแต่ยังไม่ได้กำหนดคำว่าเครือข่ายขึ้นมาใช้เท่านั้น ในสังคมไทยเองก็เช่นกัน เพราะวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนไทยเป็นแบบที่ผู้คนตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกัน ฟังพาทอาศัยกัน มีความสัมพันธ์

เพื่อเชื่อมโยงคนในชุมชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เครือข่ายเริ่มเป็นที่ยอมรับและได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ เมื่อประเทศไทยใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) และก่อตั้งพัฒนามาเป็นลำดับ จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) เครือข่ายจึงถูกนำมาใช้เป็นวิธีการสำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนาประเทศและกลายเป็นคำที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน

เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของการปฏิบัติการในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการรวมศูนย์อำนาจและการจัดการของรัฐบาล เครือข่ายจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานบุคคล หรือกลุ่มองค์กรทั้งที่มีอยู่ในชุมชนและภายนอกชุมชน เครือข่ายเป็นเครื่องมืออันทรงพลังของชุมชน เครือข่ายก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของเกษตรกร และการสร้างอำนาจต่อรองให้กับชุมชน (สุภาวิณี ทรงพรวาณิชย์ 2545 : 18)

เครือข่าย

ความหมายของเครือข่าย ได้มีการกล่าวถึงความหมายของเครือข่ายไว้หลายๆ ประเด็นดังนี้ เสรี พงศ์พิศ (2548 : 8) กล่าวว่า “เครือข่าย” คือ ขบวนการสังคมอันเกิดจากการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์กร สถาบัน โดยมีเป้าหมาย วัตถุประสงค์และความต้องการบางอย่างร่วมกัน ร่วมกันดำเนินกิจกรรมบางอย่าง โดยที่สมาชิกของเครือข่ายยังคงความเป็นเอกเทศไม่ขึ้นต่อกัน สอดคล้องกับ สุภาวิณี ทรงพรวาณิชย์ (2545 : 18) ที่กล่าวว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของการปฏิบัติการในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการรวมศูนย์อำนาจและการจัดการของรัฐบาล เครือข่ายจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานบุคคล หรือกลุ่มองค์กรทั้งที่มีอยู่ในชุมชนและภายนอกชุมชน เครือข่ายเป็นเครื่องมืออันทรงพลังของชุมชน เครือข่ายก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของเกษตรกร และการสร้างอำนาจต่อรองให้กับชุมชนเช่นเดียวกันกับ Alter Hage (อ้างถึงใน นฤมล นิราทร 2543 : 16) ที่กล่าวว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบทางสังคมที่เปิดโอกาสให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์กร เพื่อแลกเปลี่ยนสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและร่วมกันทำงาน เครือข่ายประกอบด้วยองค์กรจำนวนหนึ่งซึ่งมีอาณาเขตแน่นอนหรือไม่ก็ได้ องค์กรเหล่านี้มีฐานะเท่าเทียมกัน กรมการศึกษานอกโรงเรียน (มปป. : 44) หมายถึง แนวคิดและกระบวนการในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน ตลอดจนองค์กรให้เกื้อกูลเชื่อมโยงกัน กรมการพัฒนาชุมชน (มปป. : 7-8) หมายถึง กลุ่มคนหรือองค์กรชุมชนที่มี ความสนใจในการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันหรือลงมือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีการจัดรูปแบบการจัดกิจกรรมให้เชื่อมโยงกันและมีการทำเงื่อนไขข้อตกลงหรือระเบียบร่วมกัน ขนิษฐา กาญจนรังษิณนท์ (2542 : 2) กล่าวว่า เครือข่าย คือกลุ่มของคนหรือ

องค์กรที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีการจัดรูปหรือจัดระเบียบโครงสร้าง ที่คนหรือองค์กรสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระ กิจกรรมที่ทำในเครือข่ายต้องมีลักษณะเท่าเทียมกัน หรือแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน และการเป็นสมาชิกเครือข่ายไม่มีผลกระทบต่อความเป็นอิสระ หรือความเป็นตัวของตัวเองของคน หรือองค์กรนั้น ๆ นั้นทียา หุตานุวัตร (2546 : 73) กล่าวว่า เครือข่าย หมายถึง การรวมตัวของกลุ่มที่มีการประสานงานหรือทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง มีระยะเวลาานพอควร มีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายร่วมกัน และหากบรรลุวัตถุประสงค์หนึ่งแล้ว อาจมีการเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมวัตถุประสงค์ใหม่ได้ สอดคล้องกับ อเนก นาคะบุตร (2533 : 209) ที่กล่าวว่า เครือข่าย หมายถึง การรวมกลุ่มของบุคคลในชุมชน บุคคลระหว่างชุมชน กลุ่มกับกลุ่ม ชุมชนกับชุมชน โดยยึดหลักตามขอบเขตพื้นที่ประเด็นปัญหา และสถานภาพทางสังคม โดยไม่แยกระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การเรียนรู้และการปฏิบัติเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นหนึ่งเดียว

นฤมล นิราทร (2543 : 6) เสนอว่าเครือข่ายหรือ Network มีความหมายได้หลายลักษณะ ซึ่งหากมองในเชิงโครงสร้าง เครือข่าย หมายถึง กลุ่มของจุดต่าง ๆ ซึ่งเชื่อมโยงต่อกันด้วยเส้น โดยจุดต่างๆ คือ บุคคลหรือกลุ่ม ส่วนเส้นที่เชื่อมนี้ คือ ความสัมพันธ์ที่บุคคลหรือกลุ่มต่างๆมี ต่อกัน

ชินสัคค สุวรรณอัจฉริย (2549 : 12) กล่าวว่า “เครือข่าย” เป็นรูปแบบจำลองที่มั่นคงในความสัมพันธ์ระหว่างคน โดยตรงต่อกิจกรรมร่วมกัน

ผุสดี ตามไทย (อ้างถึงใน ประพันธ์ ช่วงภูศรี 2545) ให้ความหมายเครือข่าย 3 ลักษณะ คือ

- 1) หมายถึง การประสานการรวมตัวในลักษณะหลวมๆ โดยแต่ละองค์กรที่มารวมตัวกันเป็นเครือข่ายต่างมีอิสระ แต่จะต้องมีบุคคลที่เป็นคนรับผิดชอบในการติดต่อประสานงานที่ชัดเจน
- 2) หมายถึง กลไกการทำงานประสานกิจกรรมร่วมกันของหลายองค์กร ซึ่งจะ เป็น พลังงานเคลื่อนไหวในการผลักดันแต่ละเรื่องถ้าเครือข่ายเข้มแข็งเครือข่ายจะเป็นกลไกการตรวจสอบในเรื่องต่างๆ
- 3) หมายถึง สิ่งที่เป็นตัวเร่งให้เกิดความตื่นตัวในกิจกรรมที่ต้องมีการผลักดันร่วมกัน จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้นจึงพอสรุปได้ว่า เครือข่ายคือกลุ่มของคน หรือกลุ่ม หรือ องค์กรที่มีความสมัครใจในการเรียนรู้แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความรู้ ประสบการณ์ระหว่างกัน หรือลงมือทำกิจกรรมร่วมกัน มีความสัมพันธ์ระหว่างกันในหลายด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และอื่น ๆ โดยมีการจัดรูปแบบการจัดการ ให้เป็นกลไกขับเคลื่อน เชื่อมโยงกิจกรรมร่วมกัน กิจกรรมเครือข่ายต้องมีลักษณะเท่าเทียมกันและเห็นความตระหนักร่วมกันในเป้าหมายและแผนงานที่จะทำ

สรุป เครือข่าย หมายถึง กลุ่มของคนหรือกลุ่ม หรือองค์กรที่มีความสนใจในการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ ประสบการณ์ระหว่างกัน หรือลงมือทำกิจกรรมร่วมกัน มีความสัมพันธ์ระหว่างกันในหลายด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและอื่น ๆ โดยมีการจัดรูปแบบการจัดการให้เป็นกลไกขับเคลื่อนเชื่อมโยงกิจกรรมร่วมกัน กิจกรรมเครือข่ายต้องมีลักษณะเท่าเทียมกัน และเห็นความตระหลักร่วมกันในเป้าหมายและแผนงานที่จะทำ

ลักษณะของเครือข่าย

เครือข่ายเป็นกระบวนการหนึ่งในการพัฒนาชุมชนต่อเนื่องจากกระบวนการกลุ่มเมื่อกลุ่มมีการพัฒนาจนเข้มแข็งมีประสิทธิภาพ จึงมีกระบวนการสร้างเครือข่าย ซึ่งมีผู้จัดแบ่งเครือข่ายไว้ดังนี้

ประพันธ์ ช่วงภูศรี (2545) กล่าวถึงลักษณะของเครือข่ายไว้ดังนี้

1) เครือข่ายมีบทบาทเป็นกลไกขั้นต้นในการเปิดโอกาสให้กลุ่มต่างๆ ได้เข้าไปสู่กลไกแก้ปัญหาที่อยู่ในระดับที่สูงขึ้น เครือข่ายเป็นองค์กรภาคประชาชนที่เปรียบเสมือนเป็นห้องประชุมพยาบาลเบื้องต้น องค์กรที่เป็นเครือข่ายควรมีความสัมพันธ์เป็นแบบเพื่อนร่วมงานประสานช่วยเหลือกันมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์เชิงแนวราบ และอาจมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์เชิงแนวราบและอาจมีลักษณะแนวตั้งได้ ไม่มีอำนาจในการสั่งการ

2) เครือข่ายต้องมีเป้าหมายที่ชัดเจน องค์กรที่เป็นเครือข่ายควรมีลักษณะที่เป็นอิสระ จิตรพันธ์ ไตรทิพย์จรัส (2542 อ้างถึงใน กรมการพัฒนาชุมชน 2545 : 12) ได้อ้างถึงแนวคิดทางสังคมวิทยาของ Marvin E.Olsen สรุปได้ว่า กลุ่มทางสังคมซึ่งเป็นกลุ่มเครือข่ายหรือกลุ่มพึ่งพากันมีลักษณะดังนี้

1. ครอบครัวชุมชนจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กันและกันอย่างเข้มแข็งภายใต้รูปแบบสัมพันธ์ภาพแบบเครือข่าย

2. มีความพึงพอใจในความอยู่รอด

3. มีความต้องการในการปฏิบัติกรอย่างเข้มแข็ง

4. มีกิจกรรมซึ่งมีการประสานงานกันอย่างดี มีเป้าหมายธรรมดาที่มีประสิทธิภาพ

นฤมล นิราทร (2543 : 21) ได้กล่าวถึงลักษณะของเครือข่ายไว้ดังนี้

1) เครือข่ายมีลักษณะเป็นโครงสร้างทางความคิด (Cognitive Structure) ไม่ว่าจะพัฒนาไปถึงระดับใด บุคคลที่เกี่ยวข้องในองค์กรเครือข่ายจะมีกรอบความคิดที่เกี่ยวกับองค์กรเครือข่ายใกล้เคียงกันในด้านความรู้ความสามารถ ความคาดหวังต่อเครือข่าย

2) องค์กรเครือข่ายไม่มีลำดับชั้น (Hierarchy) การเชื่อมโยงระหว่างองค์กรเครือข่ายเป็นไปในลักษณะแนวราบ แต่ละองค์กรเป็นอิสระต่อกัน แต่ระดับความเป็นอิสระของแต่ละองค์อาจไม่เท่ากัน

3) องค์กรเครือข่ายมีการแบ่งงานกันทำ (Division of labour) การที่องค์กรเข้ามาร่วมมือกันเป็นเครือข่ายกันเพราะส่วนหนึ่งคาดหวังการพึ่งพาแลกเปลี่ยนความสามารถระหว่างกัน ดังนั้นหากองค์กรใดไม่สามารถแสดงให้เห็นประจักษ์ก็อาจหลุดจากเครือข่ายได้ ในทางตรงกันข้ามหากได้แสดงความสามารถจะนำไปสู่การพึ่งพิงและขึ้นต่อกัน

4) ความเข้มแข็งขององค์กรที่ร่วมกันเป็นเครือข่ายจะนำไปสู่ความเข้มแข็งโดยรวมของเครือข่าย ดังนั้น การพัฒนาของแต่ละองค์กรเครือข่ายจึงเป็นสิ่งสำคัญ

5) องค์กรเครือข่ายกำหนดบริหารจัดการกันเอง (Self – regulating) ในการทำงานร่วมกันในลักษณะแนวราบ จำเป็นต้องมีความสมานฉันท์ โดยผ่านกระบวนการทางประชาธิปไตย โดยตรง ซึ่งหมายถึงการต่อรอง ตกลงระหว่างองค์กรเครือข่ายเกี่ยวกับการบริหารจัดการภายใน เพื่อให้เครือข่ายสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้

6) ความสำเร็จขององค์กรเครือข่ายมิใช่จะได้มาเพียงชั่วข้ามคืนแต่ต้องอาศัยระยะเวลาในการบ่มเพาะความสัมพันธ์ ความศรัทธา และความไว้วางใจ ตลอดจนสร้างกรอบทางความคิดเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การแก้ปัญหาพร้อมกันอย่างสร้างสรรค์ รวมทั้งการดำเนินการร่วมกันระหว่างองค์กรเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง

สมพันธ์ เตชะอธิก และคนอื่นๆ (2537 อ้างถึงใน กรมการพัฒนารัฐบาล 2545 : 15) ได้จำแนกลักษณะของเครือข่ายออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1) เครือข่ายความคิด เป็นเครือข่ายที่เน้นการทำงานด้านความคิด ความรู้หรือเทคนิคต่างๆ เครือข่ายเหล่านี้ เป็นแหล่งที่ผู้นำได้มีโอกาสเผยแพร่แนวความคิดของตนและได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ของตนกับคนอื่นๆ ทำให้เกิดความคิดที่ชัดเจนขึ้น เครือข่ายความคิดมักเน้นเครือข่ายของกลุ่มคนที่อยู่บนสถานภาพที่คล้ายคลึงกัน แต่อยู่ต่างถิ่นกันได้รวมตัวกันสร้างเครือข่ายเพื่อจะได้มีเวทีในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน เช่น เครือข่ายกลุ่มครู เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น

2) เครือข่ายกิจกรรมเป็นเครือข่ายที่เน้นความช่วยเหลือ ร่วมมือกันในการทำกิจกรรม ส่วนมากมักเป็นเครือข่ายภายในชุมชนที่สมาชิกของเครือข่ายเป็นเครือญาติกัน หรือมีสายสัมพันธ์เป็นครูเป็นศิษย์กัน หรืออาจร่วมอยู่ในกลุ่มกิจกรรมเดียวกัน สมาชิกของเครือข่ายจะช่วยเหลือหรือร่วมมือกันทำให้งานการพัฒนาประสบความสำเร็จ

3) เครือข่ายสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน นอกจากจะมีความคิดในการวิเคราะห์หาทางออกในการแก้ปัญหา มีการทำกิจกรรมการแก้ปัญหาแล้ว สิ่งหนึ่งที่มีความจำเป็นมากคือ จะต้องมียุทธศาสตร์ที่มาจากทุนเพื่อดำเนินกิจกรรมของการพัฒนา อาจมาจากกระแสมูลทุนภายในหมู่บ้าน โดยการระดมทุนจากสมาชิก เช่น กองทุนร้านค้า กลุ่มออมทรัพย์ หรือธนาคารข้าว หรือการทอดผ้าป่า หรืออาจเป็นทุนที่มาจากภายนอก ได้แก่ การบริจาคหรือการช่วยเหลือของแหล่งทุนภายนอก

กรมการพัฒนาชุมชน (มปป : 7-8) กล่าวถึงลักษณะของเครือข่ายไว้ดังนี้

1) เครือข่ายการเรียนรู้ เป็นการแลกเปลี่ยนแนวความคิด ประสบการณ์ ภูมิปัญญา เทคโนโลยี

2) เครือข่ายกิจกรรม เป็นการช่วยเหลือและร่วมมือในการทำกิจกรรมในลักษณะเดียวกันหรือกิจกรรมที่เกื้อกูลกัน

3) เครือข่ายทรัพยากร เป็นการระดมและจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ภาคราชการ ภาคเอกชน เข้าไปส่งเสริม สนับสนุนการขาดแคลนทรัพยากรในแต่ละพื้นที่ให้สามารถดำเนินการต่อไปได้อย่างที่คาดหวัง

สนธยา พลศรี (2550 : 213-215) กล่าวถึงลักษณะของเครือข่ายทุกประเภทไว้ดังนี้

1) เป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก เครือข่ายเป็นการถักทอสายใยสัมพันธ์ของสมาชิกเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ โดยมีลักษณะเหมือนกับตาข่ายหรือใยแมงมุม

2) สมาชิกของเครือข่ายอาจจะมีลักษณะบางประการร่วมกัน เช่น อาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกันหรืออาณาบริเวณใกล้เคียงกัน ประกอบอาชีพเดียวกันหรือเกี่ยวข้องกันใช้ทรัพยากร เช่น สายน้ำ ป่าไม้ ทุ่งหญ้าร่วมกัน ประสบปัญหาหรือวิกฤตการณ์ร่วมกัน เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการรวมกันเป็นเครือข่ายเร็วขึ้น

3) สมาชิกของเครือข่ายอาจจะมีลักษณะบางประการแตกต่างกัน เช่น เพศ อายุ ระดับการศึกษา ศาสนา ฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ลักษณะเหล่านี้ทำให้เครือข่ายมีความหลากหลายทำให้เครือข่ายมีความหลากหลายและมีพลัง

4) มีลักษณะหลายมิติ เครือข่ายเป็นระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกที่มีหลายลักษณะ เช่น เป็นความสัมพันธ์ของธรรมชาติโดยทั่วไป ทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิต ความสัมพันธ์เชิงกระบวนการของการทำงาน ความสัมพันธ์ในลักษณะของการประสานงาน เป็นพลังในการทำงาน เป็นเครือข่ายประชาสังคม เป็นเครือข่ายของการเรียนรู้ เป็นต้น

5) ลักษณะเป็นการรวมพลังหรือศักยภาพของสมาชิกเข้าด้วยกัน ไม่ใช่พึ่งพียงสมาชิกอื่นๆเพียงฝ่ายเดียว สมาชิกจึงต้องนำศักยภาพของตนออกมาใช้อย่างเต็มที่ พลังของเครือข่ายเป็นแบบทวีคูณหรือแบบก้าวกระโดด

6) สมาชิกมารวมกันด้วยความสมัครใจไม่ใช่เพราะถูกบีบบังคับ เช่น เนื่องจากไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยตัวเอง มองเห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย เป็นต้น

7) ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเป็นแบบกัลยาณมิตร คือ มีความสมานฉันท์ สามัคคี มีความเอื้ออาทร สนับสนุนช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่ขัดแย้ง ไม่ชิงดีชิงเด่นกัน

8) สมาชิกมีความสัมพันธ์กันในช่วงระยะเวลาหนึ่ง จนมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนประกอบของกันและกัน แม้ว่าบางเครือข่ายจะร่วมกิจกรรมกันนานๆ ครั้งก็ตาม แต่ก็ยังคงมีสายใยสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน และพร้อมที่จะร่วมกิจกรรมอยู่เสมอ

9) สมาชิกมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน กิจกรรมของเครือข่ายอาจจะมีกิจกรรมเดียวหรือหลายกิจกรรมก็ได้ เช่น การเยี่ยมเยียนกัน การประชุมสัมมนา ร่วมกัน การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์กัน การจัดเวทีสรุปบทเรียนร่วมกัน การปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหาบางอย่างร่วมกัน การสนับสนุนช่วยเหลือกันในด้านต่างๆ เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่สมาชิกร่วมกันดำเนินการเป็นครั้งคราวหรืออย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องก็ได้

10) มีความสัมพันธ์เท่าเทียมกัน สมาชิกของเครือข่ายมีโครงสร้างความสัมพันธ์ที่เสมอภาคกันแบบแนวราบ คือไม่มีใครบังคับบัญชาใครแต่มีลักษณะเป็นหุ้นส่วนกัน มีอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตนเอง ไม่รู้สึกว่าต้องสูญเสียอิสระของตนเองไป

11) การมีพันธะสัญญาร่วมกัน เครือข่ายมีลักษณะเป็นข้อตกลงระหว่างสมาชิกที่จะดำเนินกิจกรรมต่างๆร่วมกัน ซึ่งข้อตกลงร่วมกันนี้เป็นแนวทางในการดำเนินงานของเครือข่าย

12) การติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิก เครือข่ายมีลักษณะเป็นการติดต่อสื่อสารในรูปแบบต่างๆระหว่างสมาชิก เพราะการติดต่อสื่อสารระหว่างกันเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์แบบหนึ่งของเครือข่ายนั่นเอง

13) การบูรณาการ เป็นการร่วมกันของสมาชิกในด้านต่างๆ คือ การกำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมาย แผนงานและโครงการ กิจกรรม ทรัพยากร การบริหารจัดการ ผลประโยชน์ เป็นต้น อันเป็นการรวมระบบย่อยต่างๆเข้าเป็นระบบใหม่ที่มีคุณภาพ มีพลังหรือศักยภาพที่มากกว่าเดิม

14) เครือข่ายมีหลายระดับ ตามจำนวนของสมาชิก เช่น ระดับกลุ่ม ระดับองค์กร ระดับสถาบัน ระดับชุมชน ระดับจังหวัด ระดับภูมิภาค ระดับประเทศ ระดับทวีป เป็นต้น

15) ถ้าเครือข่ายเป็นเครือข่ายระดับกลุ่มกับกลุ่มหรือองค์กรกับองค์กรขึ้นไป สมาชิกอาจจะเป็นอิสระต่อกันมารวมกันเป็นบางเรื่องบางส่วนเท่านั้น เมื่อดำเนินกิจกรรมประสบความสำเร็จครั้งใหม่ ส่วนการบริหารเครือข่าย อาจใช้การประชุมร่วมกันเป็นครั้งคราวหรือจัดตั้งเป็นองค์กรร่วมกันก็ได้ โดยขึ้นอยู่กับลักษณะของเครือข่าย ความจำเป็นในการดำเนินกิจกรรมและความเห็นพ้องระหว่างสมาชิกของเครือข่าย

16) เครือข่ายบางเครือข่ายอาจจะดำรงอยู่ได้นานแต่บางเครือข่ายอาจจะล่มสลายได้ง่าย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพของสมาชิก การบริหารจัดการและการพัฒนาเครือข่ายเป็นสำคัญ

17) มีลักษณะเป็นพลวัต เครือข่ายมีระบบการทำงานที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง เหมือนกับระบบหายใจของสิ่งมีชีวิตที่หยุดเคลื่อนไหวก็ต้องล้มตายไปจากโลก ลักษณะประการหนึ่งของเครือข่าย จึงได้แก่ระบบการขับเคลื่อนการดำเนินงานของสมาชิก และการหาสมาชิกใหม่โดยไม่หยุดยั้ง

18) เป็นการรู้ร่วมกันเครือข่ายมีลักษณะของการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างสมาชิกด้วยกันหรือระหว่างสมาชิกกับคนอื่น ๆ เช่น ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญที่อยู่นอกเครือข่าย นักวิชาการสาขาต่างๆ การเรียนรู้ร่วมกันเพื่อสรุปบทเรียน การปรับปรุงข้อผิดพลาดที่ผ่านมา การจัดทำแผนและโครงการ เป็นต้น ซึ่งทำให้สมาชิกดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เสรี พงศ์พิศ (2548 :10) สรุปไว้ว่าเครือข่ายทุกประเภท ทุกแบบ ทุกเครือข่ายมีลักษณะร่วมกัน 5 ประการดังนี้

1) เป็นกลุ่ม องค์กรหรือบุคคลที่มาร่วมกันเพื่อดำเนินการตามวัตถุประสงค์ และความสนใจที่ตั้งขึ้นร่วมกัน

2) เป็นเวทีเพื่อกิจกรรมทางสังคม โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

3) ดำรงอยู่ได้ยาวนาน ด้วยการสื่อสารแบบใดแบบหนึ่งที่ต่อเนื่อง ไม่ใช่แบบเฉพาะกิจ

4) สมาชิกมีความรู้สึกผูกพันกับโครงสร้างที่พัฒนาขึ้นมาร่วมกันและร่วมกัน

รับผิชอบ

5) มีฐานอยู่ที่ความเป็นเจ้าของร่วมกันและความมุ่งมั่นที่จะทำตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ร่วมกัน รวมทั้งเครื่องมือหรือวิธีการในการดำเนินการที่คิดไว้ร่วมกัน

ศรีไพร รุ่งสว่าง (2545 : 21) กล่าวถึงเครือข่ายที่ดีมีลักษณะดังนี้

1) สัมพันธ์กันในแนวราบ สามารถเป็นเพื่อนกันได้ สอนกันและเรียนรู้ร่วมกัน

2) เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ

3) มีความไว้วางใจกัน

4) มีจุดเชื่อมหลายจุด (ไม่ต้องมีศูนย์กลาง) แต่ละจุดมีความเท่าเทียมกันทำงานแทนกันได้

5) มีการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพโดยเฉพาะการสื่อสารภายในเครือข่ายระหว่างคนต่อคน คนต่อองค์กร หรือองค์กรต่อองค์กร การสื่อสารที่ดีจะเป็นการเพิ่มพูนทุนทางสังคม

นฤมล นิราทร (2543 : 22) กล่าวถึงคุณลักษณะของเครือข่ายที่ดีดังนี้

- 1) ต้องเป็นการทำงานแบบดาวกระจาย ไม่รวมศูนย์กลางคือประสานงาน
- 2) องค์กรสมาชิกมีความเท่าเทียมกัน
- 3) มีความไว้วางใจกัน
- 4) มีการสื่อสารหลายทาง
- 5) มีกิจกรรมร่วมกันที่ต่อเนื่องเป็นประโยชน์โดยความร่วมมือจากสมาชิก
- 6) มีการประสานงานทั้งแนวตั้งและแนวนอน มีแกนกลางที่มีประสิทธิภาพ

นันทิยา หุตานวัตร (2546 : 73-81) กล่าวถึงลักษณะเครือข่ายที่มีประสิทธิภาพดังนี้

1) สมาชิกเครือข่าย องค์กร อาจเป็นกลุ่มสมาชิกที่มีกิจกรรมเหมือนกัน หรือกิจกรรมต่างกัน เช่น เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต สมาชิกจะมีเฉพาะกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตเท่านั้น เครือข่ายกองทุนชุมชน สมาชิกประกอบด้วย กองทุนชุมชนต่าง ๆ ในชุมชน หรือ ศอช. ที่มีสมาชิกมาจากกลุ่ม องค์กรในชุมชนที่หลากหลาย

2) เครือข่ายจะต้องมีการคัดเลือก เลือกลักษณะกรรมการเพื่อเป็นแกนกลางในการทำงานพร้อมทั้งจัดให้มีคณะที่ปรึกษาตามความเหมาะสม

3) สมาชิกทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดวัตถุประสงค์ของเครือข่าย

4) มีระเบียบ กฎเกณฑ์ กติกา ของเครือข่าย เพื่อเป็นแนวทางในการทำงานร่วมกัน

5) มีกองทุน หรือปัจจัย ที่จำเป็นในการจัดกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งสามารถแสวงหาจากภายในคือสมาชิก และภายนอก เช่นเงินอุดหนุน หรือเงินบริจาค

6) มีแผนงาน โครงการ และมีเป้าหมายในการทำงานเพื่อประโยชน์แก่สมาชิก

7) มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และตอบสนองความต้องการของสมาชิก

8) สร้างผลกำไร หรือเพิ่มรายได้ให้แก่สมาชิก ทำให้สมาชิกมีคุณภาพชีวิตที่ดี

ทุกขั้นตอนที่ปฏิบัติงานจะต้องสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสมาชิกเครือข่ายด้วยกัน

องค์ประกอบของเครือข่าย

เสรี พงศ์พิศ (2548 : 201-202) เมื่อพิจารณาความเป็นมา แนวความคิด ความหมาย และลักษณะของเครือข่ายแล้ว เครือข่ายมีองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญหลายดังนี้

1) สมาชิกของเครือข่าย อาจจะเป็นบุคคล กลุ่มคน องค์กร หรือชุมชนขนาดต่าง ๆ ตามระดับของเครือข่าย สมาชิกเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของเครือข่ายเพราะถ้าหากไม่มีสมาชิกแล้วเครือข่ายไม่สามารถเกิดขึ้นได้

2) วัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน สมาชิกของเครือข่ายจะต้องมีวัตถุประสงค์ และเป้าหมายเหมือนกัน มารวมกันเป็นเครือข่ายเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายเดียวกัน

3) ระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย สมาชิกของเครือข่ายมารวมกันด้วยความสมัครใจสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระในการดำเนินงาน มีความเท่าเทียมกันในการดำเนินกิจกรรม มีระบบในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์หรือการถักทอสายใยของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกให้เกิดความยั่งยืน

4) การบริหารจัดการ สมาชิกเครือข่ายเป็นผู้ร่วมกันกำหนดการบริหารและจัดการ เครือข่ายทั้งโครงสร้างของเครือข่าย สถานภาพและบทบาทของสมาชิก กฎระเบียบที่ใช้ร่วมกัน การประสานงาน การติดต่อสื่อสาร แผนและโครงการ งบประมาณ เป็นต้น ซึ่งรูปแบบของการบริหารจัดการเครือข่ายขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์เป้าหมายของเครือข่าย คุณลักษณะของสมาชิก เครือข่ายเป็นหลัก

5) ผู้ประสานงานเครือข่าย เครือข่ายต้องมีผู้ประสานงาน ทำหน้าที่ประสานงาน บริหารและจัดการเครือข่ายที่คัดเลือกโดยสมาชิก ซึ่งอาจจะเป็นบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในลักษณะของคณะกรรมการเครือข่ายได้ อาจจะมีศูนย์กลางประสานงานเพียงศูนย์เดียวหรือหลายศูนย์กลางก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจำนวนสมาชิกหรือขนาดของเครือข่าย และความเห็นร่วมกันของสมาชิก

6) กิจกรรมร่วมกัน เครือข่ายต้องมีกิจกรรมที่สมาชิกร่วมกันดำเนินงานเพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายของเครือข่าย ซึ่งควรจะเป็นกิจกรรมในการดำเนินงานของเครือข่ายได้ร่วมกิจกรรมกันอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

7) การรวมพลังสมาชิก เครือข่ายต้องมีวิธีการที่จะระดมพลังหรือศักยภาพของสมาชิก มาใช้ในการดำเนินงานร่วมกัน เพราะพลังของเครือข่ายเป็นพลังที่เพิ่มขึ้นแบบทวีคูณและมีผลต่อความสำเร็จของเครือข่าย

8) การสนับสนุนส่งเสริมซึ่งกันและกัน สมาชิกของเครือข่ายสนับสนุนส่งเสริมสมาชิกคนอื่น ๆ ให้ประสบความสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทำ โดยทุกคนมีวิสัยทัศน์ มีความรู้ความเข้าใจในวัตถุประสงค์ของเครือข่ายในทิศทาง

เดียวกัน ตระหนักถึงความสำคัญของสมาชิกแต่ละคน มีจิตสำนึกในการเป็นเจ้าของเครือข่ายและการบรรลุเป้าหมายของเครือข่ายร่วมกัน

9) การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง สมาชิกของเครือข่ายมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของเครือข่ายอย่างกว้างขวางทั้งการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผนงาน ร่วมปฏิบัติงาน ร่วมประเมินผล ร่วมรับผลประโยชน์

10) ผลงานของเครือข่าย เครือข่ายต้องมีผลการดำเนินงานซึ่งเป็นเครื่องชี้วัดความสำเร็จของเครือข่าย ความสำเร็จดังกล่าวคือการดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายของเครือข่ายนั่นเอง ดังนั้นนอกจากเครือข่ายจะมีกิจกรรมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญแล้ว ผลงานของเครือข่ายก็เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งของเครือข่าย

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (2547 : 18-50) กล่าวว่า องค์ประกอบของเครือข่าย มีดังนี้

1) หน่วยชีวิตหรือสมาชิก หน่วยชีวิตและสมาชิกเป็นองค์ประกอบเบื้องต้นของความเป็นเครือข่ายที่สร้างระบบปฏิสัมพันธ์ โดยหน่วยชีวิตและแต่ละปัจเจกบุคคล จะดำเนินการสานต่อเพื่อหาแนวร่วมในการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกัน ตามหลักของธรรมชาติที่ทุกสรรพสิ่งจะต้องพึ่งพาอาศัยและสร้างกระบวนการที่สืบเนื่อง เพื่อรักษาความเป็นไปของชีวิต ดังนั้น หน่วยชีวิต หรือสมาชิกในองค์กรนั้น จะเป็นองค์ประกอบหลักที่จะก่อให้เกิดความเป็นเครือข่าย

2) จุดมุ่งหมาย เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งเพราะหากว่าบุคคลกลุ่ม องค์กร มารวมกันเพียงเพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยไร้ความมุ่งมั่นหรือจุดมุ่งหมายร่วมกัน ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีอาจกล่าวได้ว่า เป็นเครือข่าย เพราะความเป็นเครือข่ายจะต้องมีความหมายถึง “ การรวมกันอย่างมีจุดหมาย ” เพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์และกระบวนการเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายนั้น

3) การทำหน้าที่อย่างมีจิตสำนึก การที่แต่ละหน่วยชีวิตหรือการที่แต่ละบุคคลมารวมกันสิ่งที่ยึดโยงสิ่งต่างๆเข้าด้วยกัน คือ การทำหน้าที่ต่อกันและกระทำอย่างมีจิตสำนึก เพราะหากขาดจิตสำนึกต่อส่วนรวมที่มาจากส่วนลึกภายในจิตใจของตนแล้ว กระบวนการนั้นจะเป็นเพียงการจัดตั้งและเรียกร้องหาผลประโยชน์ตอบแทนเท่านั้น

4) การมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยน โดยองค์ประกอบของความเป็นเครือข่าย สิ่งหนึ่งที่ขาดมิได้ คือ การมีส่วนร่วม การพึ่งพาอาศัยและการแลกเปลี่ยนความรู้ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆของสมาชิกจะเป็นปัจจัยที่หนุนเสริมให้เครือข่ายนั้นมีพลังมากขึ้น เพราะการมีส่วนร่วมจะทำให้สมาชิกมีความรู้สึกที่ ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย ซึ่งจะช่วยให้ทุกฝ่ายหันหน้าเข้าหากันมากขึ้น นอกจากนี้ในระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก็มี

ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งเพราะจะนำไปสู่การให้และการรับ รวมถึงการระดมทรัพยากรเพื่อให้ภารกิจที่เครือข่ายดำเนินการนั้นบรรลุเป้าหมาย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จึงเป็นแนวคิด กระบวนการ และวิธีการของการจัดการเครือข่าย

5) ระบบความสัมพันธ์และการสื่อสาร ถ้ากล่าวถึงเครือข่ายว่าเป็นความสัมพันธ์ที่โยงใยกันแล้ว สิ่งที่มีความสำคัญต่อเครือข่าย คือ ข้อมูลและการสื่อสารระหว่างกัน นับตั้งแต่การสื่อสารระหว่างปัจเจกบุคคล กลุ่มกับกลุ่ม และระหว่างเครือข่ายกับเครือข่าย รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยกระบวนการสื่อสารนั้นจะช่วยให้สมาชิกในเครือข่ายเกิดการรับรู้ เกิดการยอมรับในกระบวนการทำงานและช่วยรักษาสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน

โครงสร้างของเครือข่าย

สนธยา พลศรี (2550:218-219) แบ่งโครงสร้างของเครือข่ายออกได้ 2 ประเภท ดังนี้

1) โครงสร้างตามลักษณะของเครือข่าย โดยพิจารณาจากลักษณะในการประสานงานของเครือข่าย แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. เครือข่ายที่เป็นทางการ เป็นเครือข่ายที่มีโครงสร้างการประสานงานอย่างเป็นทางการเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อนทำให้เครือข่ายบรรลุเป้าหมายเร็วขึ้น

2. เครือข่ายที่ไม่เป็นทางการ เป็นเครือข่ายที่ไม่มีโครงสร้างการประสานงานอย่างเป็นทางการ แต่โครงสร้างจะขึ้นอยู่กับเป้าหมาย ทรัพยากร และความต้องการของสมาชิกเป็นสำคัญ

อย่างไรก็ตาม โครงสร้างของเครือข่ายสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม บางเครือข่ายอาจจะมีลักษณะตรงกันข้าม คือ เริ่มต้นด้วยโครงสร้างอย่างเป็นทางการแล้วค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นเครือข่ายแบบง่าย ๆ และไม่เป็นทางการ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของสมาชิกเป็นสำคัญ

2) โครงสร้างตามผู้จัดการตั้งเครือข่าย โดยพิจารณาจากผู้รับผิดชอบในการจัดตั้งและดำเนินงานเครือข่าย อาจแบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. เครือข่ายภาครัฐ เป็นเครือข่ายที่จัดตั้งและดำเนินงานโดยภาคราชการ ผ่านหน่วยงานราชการต่างๆ เช่น เครือข่ายสถาบันการศึกษา เครือข่ายในความรับผิดชอบของกระทรวงมหาดไทย กระทรวงพัฒนาสังคมและทรัพยากรมนุษย์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงสาธารณสุข เป็นต้น

2. เครือข่ายภาคธุรกิจเอกชน เป็นเครือข่ายที่จัดตั้งและดำเนินงานโดยนักธุรกิจภาคเอกชน เช่น สภาหอการค้า สมาคมพ่อค้าไทย สภาอุตสาหกรรม สมาคมผู้ส่งออก เป็นต้น

3. เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นเครือข่ายที่จัดตั้งและดำเนินงานโดยองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนแห่งประเทศไทย เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนในภาคต่างๆ จังหวัดต่างๆ เป็นต้น

4. เครือข่ายภาคประชาชน เป็นเครือข่ายจัดตั้งและดำเนินงานโดยประชาชนแต่อาจได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายประเภทอื่นๆ เช่น เครือข่ายสมัชชาคนจน เครือข่ายประมงพื้นบ้าน เครือข่ายปราชญ์อีสาน สโมสรไลออนส์ สโมสรโรตารี เป็นต้น

ขั้นตอนการเกิดของเครือข่าย

นันทิยา หุตานุวัตร (2546 :73-81) กล่าวถึงขั้นตอนการเกิดขึ้นของเครือข่าย มีพัฒนาการเป็นลำดับ ๆ ไป ดังนี้

1) ขั้นที่หนึ่ง กลุ่มมีการรวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น การอบรม การสัมมนาแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ เป็นต้น การสานเป็นเครือข่ายในขั้นตอนแรกนี้จะสานกันค่อนข้างหลวม จัดได้ว่าเป็นช่วงการทำความรู้จักมักคุ้นของตัวแทนจากกลุ่ม

2) ขั้นที่สอง กลุ่มมีการรวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งร่วมกันที่มีเป้าหมายชัดเจน ความเข้มข้นของการเป็นเครือข่ายมีมากขึ้น แต่ยังคงลักษณะการเป็นเครือข่ายที่ทำกิจกรรมชั่วคราวชั่วคราว เช่น การรวมตัวกันรับซื้อข้าวเปลือกในฤดูเก็บเกี่ยว การรวมตัวกันซื้อปุ๋ยจำนวนมากในต้นฤดูการทำนา

3) ขั้นที่สาม กลุ่มมีการรวมตัวกันเพื่อเป็นศูนย์กลางการประสานงานหรือบริหารงาน หลังจากได้ทำกิจกรรมร่วมกันจนกระทั่งมีความสนิทสนมและ “รู้ใจ” กันแล้ว เห็นความสำคัญและความจำเป็นของการพัฒนาการเป็นเครือข่ายถาวรที่มีการบริหารร่วมกันและมีโครงสร้างการทำงานที่ชัดเจน ในขั้นนี้จัดได้ว่า เครือข่ายนั้นๆ มีรูปแบบการบริหารจัดการองค์กรเต็มตัว เช่น ธนาคารชุมชนที่มีกลุ่มออมทรัพย์ระดับหมู่บ้านเป็นสมาชิก เครือข่ายจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ เครือข่ายโรงสีข้าวชุมชน เป็นต้น

รูปแบบของเครือข่าย

ประพันธ์ ช่วงภูศรี (2545) แบ่งรูปแบบของเครือข่ายไว้ 2 รูปแบบดังนี้

1) รูปแบบของเครือข่ายที่พิจารณาจากลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกและแกนกลางประสานเครือข่าย จะมีอยู่ 3 รูปแบบ คือ

1. รูปแบบรวมศูนย์ จะเป็นเครือข่ายที่องค์กรหรือกลุ่มบุคคลที่สมาชิก มีความร่วมมือประสานงานและมีความสัมพันธ์กับกลุ่มที่เป็นแกนกลางสูง ความเป็นเครือข่ายกันระหว่างสมาชิกมีน้อยมากหรือไม่มีเลย

2. รูปแบบกระจาย เป็นเครือข่ายที่องค์กรแกน หรือกลุ่มแกนกลางประสานตลอดจนสมาชิกมีการติดต่อสื่อสาร ประสานงานร่วมมือซึ่งกันและกัน กระจายการประสานงานเชื่อมประสานสัมพันธ์กันในระหว่างสมาชิกด้วยกันและกับกลุ่มแกน ซึ่งกลุ่มแกนจะคอยทำหน้าที่เอื้ออำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้กับสมาชิกเครือข่าย

3. รูปแบบกระจายเชิงซ้อน เป็นเครือข่ายกระจายอำนาจที่สมาชิกเครือข่ายสามารถติดต่อประสานงาน ร่วมมือซึ่งกันและกัน และขยายการติดต่อไปยังกลุ่มหรือองค์กรอื่นๆ ซึ่งกลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็นเครือข่ายซึ่งกันและกัน มีลักษณะเป็นเครือข่ายเชิงซ้อน โดยกลุ่มแกนหรือองค์กรแกนจะมีผู้ประสานงานหรือเลขานุการเครือข่ายหลายคน

2) รูปแบบของเครือข่ายที่พิจารณาจากลักษณะกิจกรรมของกลุ่ม หรือองค์กรที่รวมตัวกันเป็นเครือข่าย แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ

1. รูปแบบเครือข่ายกิจกรรมประเภทเดียวกัน จะเป็นเครือข่ายที่สมาชิกดำเนินกิจกรรมประเภทเดียวกันมารวมตัวกัน ประสานงานช่วยเหลือเกื้อกูลให้ความร่วมมือ เช่น ชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้านระดับอำเภอ เครือข่ายหมู่บ้าน โครงการแก้ไขปัญหาคความยากจน (กข.คจ.) ชมรมสมาชิกอาสาพัฒนาภาคเหนือตอนล่าง เครือข่ายที่มีการรวมตัวกันในรูปสมาคมต่างๆ เช่น สมาคมผู้นำอาชีพก้าวหน้า 3 ภาค เป็นต้น การรวมตัวเป็นเครือข่ายความรูปร่างแบบนี้จะเป็นการดำเนินการในแนวราบ กลุ่มหรือองค์กรที่มารวมกันจะอยู่ในพื้นที่ละแวกใกล้เคียงกันก่อนในระยะแรก เมื่อความร่วมมือได้ผล การขยายพื้นที่เพื่อสร้างเครือข่ายให้กว้างขวางก็จะเกิดขึ้น จนเป็นเครือข่ายที่มีสมาชิกกระจายมาจากเขตพื้นที่ที่แตกต่างกัน

2. รูปแบบเครือข่ายกิจกรรมต่างประเภทกัน จะเป็นเครือข่ายที่สมาชิกต่างสาขาต่างกิจกรรมกันมารวมมือกัน หรือกิจกรรมที่มีผลสืบเนื่องกันมารวมมือประสานช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่น เครือข่ายองค์กรการตลาดสินค้าชุมชน จะเป็นการรวมตัวของตัวแทนสมาคมผู้นำอาชีพชุมชนไทย กับกลุ่มอาชีพต่างๆ ตลอดจนกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต เพื่อจัดทำตลาดสินค้าเป็นแหล่งจำหน่ายผลผลิตของสมาชิกในกลุ่มหรือสมาคมของตน เครือข่ายศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชน (ศอช.) เป็นการสร้างเครือข่ายให้องค์กรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรธุรกิจ เอกชน ภาคราชการ ภาคองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาสังคม ที่มีอยู่ในชุมชน ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด โดยมีตัวแทนจากต่างองค์กรต่างกิจกรรมกันมาเชื่อมโยงประสาน เพื่อเกื้อกูลกันทั้งในด้านข้อมูลข่าวสาร ความร่วมมือ และทรัพยากรต่างๆ เพื่อมุ่งไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน รูปแบบเครือข่ายกิจกรรมต่างประเภทกันนี้ ในกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนมักเรียกว่า “สหเครือข่าย”

ประเภทของเครือข่าย

Wolfe (อ้างถึงในปารีชาติ วลัยเสถียรและคนอื่นๆ 2543:320) จัดแบ่งเครือข่ายเป็นสองประเภทใหญ่ๆตามพื้นฐานลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกล่าว คือ

1) เครือข่ายที่ไม่มีข้อจำกัด (Unlimited Network) ซึ่งได้แก่เครือข่ายที่เกิดจากบุคคลหนึ่งเป็นจุดศูนย์กลางแล้วนับรวมตั้งแต่บุคคลคนแรก ซึ่งบุคคลนั้นมีความสัมพันธ์อันสามารถเพิ่มจำนวนขึ้นได้โดยไม่จำกัดว่าจะเป็นการสัมพันธ์ในระดับไหน

2) เครือข่ายที่มีข้อจำกัด (Limited Network) ซึ่งเป็นการระบุเครือข่ายโดยการตั้งกฎเกณฑ์บางอย่างขึ้นมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ดังนี้ คือ

1. เครือข่ายส่วนตัวของบุคคล
 2. ประเภทบุคคล เช่น ญาติเพื่อนหรือเพื่อนร่วมงาน
 3. กิจกรรมหรือพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์
 4. บทบาทและหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้อง
 5. เนื้อหาของการแลกเปลี่ยนนั้นเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ หรือทางการเมือง
- นนทียา หุตานุวัตร (2546 :73-81) จำแนกประเภทของเครือข่ายได้ 2 ประเภท ดังนี้

1. ประเภทของเครือข่ายที่แบ่งตามลักษณะของงาน สามารถแบ่งเครือข่ายออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ ดังนี้

1.1 เครือข่ายกิจกรรม เป็นเครือข่ายที่มีกิจกรรมที่เหมือนกัน หรือคล้ายกัน เครือข่ายประเภทนี้อาจจะครอบคลุมพื้นที่หลายหมู่บ้าน หลายตำบล หลายอำเภอ หรือ หลายจังหวัด ตัวอย่างของเครือข่ายประเภทนี้ มีดังนี้

1.1.1 เครือข่ายประเภทที่สนับสนุนโดยองค์กรพัฒนาเอกชนในภาคอีสาน มีอย่างน้อย 7 เครือข่าย คือ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เครือข่ายหัตถกรรมสตรี เครือข่ายเด็กและเยาวชน เครือข่ายด้านเอดส์ เครือข่ายด้านสิทธิมนุษยชน และเครือข่ายชุมชนแออัด

1.1.2 เครือข่ายประเภทที่สนับสนุนโดยองค์กรพัฒนาเอกชนในภาคเหนือ เช่น เครือข่ายชาวเขา เครือข่ายการณรงค์ด้าน อบต. เครือข่ายการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ เป็นต้น

1.1.3 เครือข่ายประเภทที่สนับสนุนโดยหน่วยงานรัฐ เช่น สหกรณ์การเกษตร สหกรณ์การประมง กลุ่มเกษตรกรทำนาระดับตำบล เป็นต้น

1.2 เครือข่ายพื้นที่ เป็นเครือข่ายที่มีกิจกรรมแตกต่างกันแต่อยู่ในพื้นที่เดียวกัน เครือข่ายประเภทนี้มักจะครอบคลุมพื้นที่ที่มีลักษณะทางกายภาพเหมือนกัน เช่น อยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน อยู่ในตำบลเดียวกัน อยู่ในลุ่มน้ำเดียวกัน ตัวอย่างของเครือข่ายประเภทนี้ มีดังนี้

1.2.1 เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นพิมายและชุมชนองค์กรพัฒนาชุมชนขอนแก่น

1.2.2 เครือข่ายใหญ่โตสากล จังหวัดสกลนคร มีกิจกรรมออมทรัพย์เป็นกิจกรรมหลักร่วมกัน และมีกิจกรรมย่อยๆแตกต่างกันไป

1.2.3 สหข่ายในอำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ ที่รวมเครือข่ายหลายเครือข่ายในพื้นที่เข้าด้วยกัน ซึ่งได้แก่ เครือข่ายชุมชนป้องกันและแก้ไขปัญหาเสพติด เครือข่ายชุมชนพัฒนาคนและสิ่งแวดล้อม เครือข่ายเครดิตยูเนียน และเครือข่ายเยาวชนพัฒนาคนและสิ่งแวดล้อม

2. ประเภทของเครือข่ายแบ่งตามความเป็นนิติบุคคล อาจแบ่งเป็น 2 ประเภท ดังนี้

2.1 เครือข่ายนิติบุคคล เป็นเครือข่ายที่จดทะเบียนตามกฎหมายหรือตามระเบียบของส่วนราชการ เช่น กลุ่มเกษตรกร สหกรณ์ สมาคม มูลนิธิ เป็นต้น

2.2 เครือข่ายไม่เป็นนิติบุคคลเป็นเครือข่ายที่มีการรวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการ เช่น ชมรมต่างๆ เป็นต้น

สนธยา พลศรี (2550 : 229-244) ได้รวบรวมประเภทของเครือข่ายไว้หลายลักษณะด้วยกันดังนี้

1. การแบ่งตามความซับซ้อนของกลไกการทำงาน เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากความซับซ้อนในการรวมตัวและขยายตัวของสมาชิกจากความซับซ้อน น้อยแล้วเพิ่มความซับซ้อนมากขึ้นเป็นลำดับ ดังนี้

1.1 เครือข่ายชั้นเดียว เป็นเครือข่ายที่เกิดจากการรวมกันของสมาชิกเพียงระดับชั้นเดียว โครงสร้างไม่มีความซับซ้อนมากนัก ซึ่งสมาชิกมีความสัมพันธ์กันแบบง่ายๆ

1.2 เครือข่ายหลายชั้น เป็นเครือข่ายที่สมาชิกรวมกันในลักษณะของการขยายเครือข่ายออกไปหลายระดับหรือหลายชั้น ซึ่งจะมีความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนหลายระดับ

2. การแบ่งตามสถานภาพและบทบาทของสมาชิก

2.1 เครือข่ายแนวนอน (Horizontal Network) เป็นเครือข่ายที่สมาชิกมีลักษณะคล้ายคลึงกัน เมื่อรวมเป็นเครือข่ายจะมีตำแหน่งและหน้าที่ที่ตัดเทียมกัน ไม่มีใครมีอำนาจเหนือกว่าใคร แต่ต่างศักยภาพของตนเองมาใช้ในการดำเนินงานของเครือข่ายอย่างเต็มที่

2.2 เครือข่ายแนวตั้ง (Vertical Network) เป็นเครือข่ายที่สมาชิกมีลักษณะแตกต่างกัน เมื่อรวมเป็นเครือข่ายสมาชิกจะมีตำแหน่งหน้าที่ที่แตกต่างกันออกไป เช่น สมาชิกแกนนำ สมาชิกธรรมดา สมาชิกสมทบ เป็นต้น

3. การแบ่งตามระดับการรวมตัวของสมาชิก ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันออกไปหลายระดับ ดังนี้

3.1 เครือข่ายระดับบุคคล เป็นเครือข่ายที่สมาชิกประกอบด้วยบุคคลต่างๆ มารวมกันเป็นเครือข่าย เช่น เครือญาติ เพื่อนบ้าน บุคคลที่ประกอบอาชีพเดียวกัน ประสบความเดือดร้อนเหมือนกัน เป็นต้น

3.2 เครือข่ายระดับกลุ่มหรือองค์กร เป็นเครือข่ายที่สมาชิกเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มหรือองค์กรซึ่งไม่ใช่บุคคล เช่น ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรจังหวัดสงขลา สหพันธ์ครูสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เครือข่ายกองทุนหมู่บ้านระดับต่างๆ เครือข่ายมหาวิทยาลัยในจังหวัดสงขลา สหภาพแรงงานแห่งประเทศไทย เป็นต้น

3.3 เครือข่ายระดับบุคคลกับกลุ่มหรือองค์กร เป็นเครือข่ายที่สมาชิกประกอบด้วยบุคคลต่างๆ กับกลุ่มหรือองค์กร ซึ่งเป็นคนละระดับกัน

3.4 เครือข่ายระดับชุมชนต่างๆ เป็นเครือข่ายที่สมาชิกประกอบด้วยชุมชนขนาดต่างๆ เช่น ระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล ระดับจังหวัด ระดับเมืองกับเมือง ประเทศต่อประเทศ เป็นต้น หรือสมาชิกอาจจะประกอบด้วยชุมชนขนาดเดียวกันหรือต่างขนาดกันก็ได้

3.5 เครือข่ายระดับสถาบัน เป็นเครือข่ายที่สมาชิกประกอบด้วยสถาบันประเภทเดียวกัน เช่น สถาบันครอบครัวกับสถาบันครอบครัว หรือสถาบันต่างประเทศกัน เช่น สถาบันครอบครัวกับสถาบันศาสนา เป็นต้น

4. การแบ่งตามลักษณะการเป็นศูนย์กลางของเครือข่าย เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางกับสมาชิกว่าเป็นแบบใด

4.1 เครือข่ายรวมศูนย์ เป็นเครือข่ายที่มีศูนย์กลางเพียงศูนย์เดียว มีลักษณะเป็นแบบการรวมอำนาจไว้ในศูนย์กลาง สมาชิกเป็นเพียงผู้ร่วมใช้บริการจากศูนย์กลางเท่านั้น หรือมีศูนย์กลางเป็นแม่ข่าย ส่วนสมาชิกเป็นลูกข่ายที่ต้องดำเนินงานตามแม่ข่าย เช่น ครูสภา สันนิบาตสหกรณ์แห่งประเทศไทย เป็นต้น

4.2 เครือข่ายกระจายศูนย์ เป็นเครือข่ายที่สมาชิกมีอิสระในการดำเนินงาน แต่จะมีคณะกรรมการร่วมทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางหรือประสานงานเครือข่าย

4.3 เครือข่ายผสม เป็นเครือข่ายที่มีโครงสร้างทั้งในรูปแบบรวมศูนย์ และกระจายศูนย์ร่วมกัน กล่าวคือ มีศูนย์กลางทำหน้าที่ประสานงานระหว่างสมาชิก แต่ให้สมาชิกมีอิสระในการติดต่อประสานงานกันได้โดยตรงอีกด้วย

4.4 เครือข่ายเชิงซ้อน เป็นเครือข่ายโครงสร้างเปิดโอกาสให้สมาชิกสามารถติดต่อประสานงาน ร่วมมือกันดำเนินงานภายในเครือข่ายได้โดยตรง โดยมีศูนย์กลางประสานงานหลายศูนย์

5. การแบ่งตามระดับความสัมพันธ์กับศูนย์กลาง เป็นการแบ่งประเภทของเครือข่าย โดยพิจารณาจากระดับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกับศูนย์กลางของเครือข่าย

5.1 เครือข่ายใกล้ชิด (Intimate Network) เป็นเครือข่ายที่ประกอบด้วยสมาชิกที่ใกล้ชิดกับบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางมากที่สุด เช่น เครือข่ายญาติพี่น้อง เพื่อนสนิท เป็นต้น

5.2 เครือข่ายรอง (Effective Network) เป็นเครือข่ายที่ประกอบด้วยสมาชิกที่บุคคล ผู้เป็นศูนย์กลางรู้จักคุ้นเคยทั่วไป เป็นต้น

5.3 เครือข่ายขยาย (Extended Network) เป็นเครือข่ายที่ประกอบด้วย สมาชิกซึ่งบุคคลผู้เป็นจุดศูนย์กลางไม่รู้จักโดยตรง แต่สามารถติดต่อสัมพันธ์โดยผ่านบุคคลในเครือข่ายใกล้ชิดอีกทีหนึ่ง

6. การแบ่งตามขนาดของเครือข่าย เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากจำนวนของสมาชิกที่รวมกันเป็นเครือข่าย คือ

6.1 เครือข่ายขนาดใหญ่หรือเครือข่ายรวม (Total Network) เป็นเครือข่ายที่ประกอบด้วยสมาชิกเป็นจำนวนมาก เช่น เครือข่ายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งประเทศไทย ซึ่งสมาชิกประกอบด้วยกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองต่างๆมากกว่า 70,000 กองทุน ชุมชน สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย ซึ่งสมาชิกประกอบด้วย สหกรณ์การเกษตรทุกอำเภอ เป็นต้น

6.2 เครือข่ายขนาดเล็กหรือเครือข่ายย่อย (Sub Network) เป็นเครือข่ายที่มีขนาดเล็กกว่าเครือข่ายรวม มารวมกันเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ขึ้น เช่น กองทุนหมู่บ้านของแต่ละหมู่บ้านรวมกันเป็นเครือข่ายกองทุนหมู่บ้านระดับตำบล ผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของแต่ละตำบลรวมกันเป็นเครือข่ายผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ระดับอำเภอ

7. การแบ่งตามแหล่งกำเนิดของเครือข่าย เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากลักษณะของที่มาหรือแหล่งกำเนิดของเครือข่ายเป็นสำคัญ คือ

7.1 เครือข่ายธรรมชาติ เป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ เนื่องจากมีปัจจัยบางอย่างสนับสนุน เช่น เครือญาติเดียวกัน นับถือศาสนาเดียวกัน ร่วมถิ่นกำเนิดเดียวกัน ประสบปัญหาเหมือนกัน

7.2 เครือข่ายจัดตั้ง เป็นเครือข่ายที่เกิดจากการจัดตั้งของมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เพื่อป้องกันแก้ไขปัญหาของชุมชน เพื่อความมั่นคงของชุมชน เพื่อพัฒนาอาชีพ เพื่อการเพิ่มพูนรายได้ เพื่อรวมพลังของคนในชุมชน เพื่อความมั่นคงของชุมชนหรือจัดตั้งขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล

8. การแบ่งตามลักษณะของสมาชิกที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่าย เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากความเหมือนความคล้ายคลึงกันของสมาชิกและความแตกต่างกันของสมาชิก คือ

8.1 เครือข่ายประเภทเดียวกัน เป็นเครือข่ายที่สมาชิกประกอบด้วยบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันเช่น เครือข่ายสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์จังหวัดต่างๆ สมาพันธ์ครูแห่งประเทศไทย สมัชชาคนจนภาคอีสาน สันนิบาตเทศบาลแห่งประเทศไทย ชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้านแห่งประเทศไทย เครือข่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏภาคใต้ เป็นต้น

8.2 เครือข่ายต่างประเภทกัน เป็นเครือข่ายที่สมาชิกประกอบด้วยสมาชิกซึ่งมีความแตกต่างกัน แต่มารวมกันเป็นเครือข่ายเนื่องจากมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน เช่น เครือข่ายประชา รัฐจังหวัดต่างๆ ประชาคมจังหวัดต่างๆ เป็นต้น

9. การแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์กับรัฐบาล เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากการ จัดตั้งและการสนับสนุนจากรัฐบาลเป็นสำคัญ คือ

9.1 เครือข่ายภาครัฐ เป็นเครือข่ายที่เกิดจากการจัดตั้งหรือการสนับสนุนโดย รัฐบาล เช่น เครือข่ายอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม เครือข่ายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เครือข่ายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง และเครือข่ายอื่นๆ ที่จัดตั้งและสนับสนุนโดยกระทรวง กรมและหน่วยงานต่างๆของรัฐบาล

9.2 เครือข่ายภาคเอกชน เป็นเครือข่ายที่ประชาชนรวมกันจัดตั้งขึ้นเพื่อ วัตถุประสงค์บางอย่าง โดยไม่อยู่ใต้การบังคับบัญชาของรัฐบาล เช่น สโมสรไลออนส์แห่งประเทศไทย สโมสรโรตารีแห่งประเทศไทย สมาคมธนาคารแห่งประเทศไทย สมาคมพ่อค้าจังหวัดต่างๆ

9.3 เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นเครือข่ายที่เกิดจากองค์กรพัฒนาเอกชน (Non – Government Organization) ซึ่งไม่ถูกบังคับบัญชาโดยรัฐบาล มีวัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนา ในด้านต่างๆโดยไม่แสวงหากำไร เช่น คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนแห่ง ประเทศไทย คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนภาคใต้ เป็นต้น

10. การแบ่งตามลักษณะของงาน เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากลักษณะการ ดำเนินงานของเครือข่าย คือ

10.1 เครือข่ายพื้นที่ (Area Network) เป็นเครือข่ายที่ดำเนินงานอยู่ในพื้นที่ เดียวกันโดยกิจกรรมมีความหลากหลายแตกต่างกันออกไป เช่น อยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน ตำบล เดียวกัน อำเภอเดียวกัน จังหวัดเดียวกัน ประเทศเดียวกัน เป็นต้น แต่รวมกันเป็นเครือข่าย

10.2 เครือข่ายเชิงประเด็นของกิจกรรม (Activity Network) เป็นเครือข่ายที่ ดำเนินงานในประเด็นกิจกรรมที่เหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน ซึ่งอาจจะครอบคลุมพื้นที่หลาย หมู่บ้านหลายตำบล หลายอำเภอ หลายจังหวัด หลายประเทศ เช่น เครือข่ายออมทรัพย์เครือข่ายปุย อินทรีย์ เป็นต้น

11. การแบ่งตามกฎหมายเป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากการจดทะเบียนหรือการไม่จดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมายของเครือข่าย คือ

11.1 เครือข่ายที่ไม่เป็นนิติบุคคล เป็นเครือข่ายที่รวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการหรือยังไม่ได้ดำเนินการจดทะเบียนเป็นนิติบุคคลตามที่กฎหมายกำหนด เช่น ชมรม สมาคม ต่าง ๆ ที่ยังไม่จดทะเบียนเป็นนิติบุคคล เป็นต้น

11.2 เครือข่ายนิติบุคคล เป็นเครือข่ายที่ดำเนินการจดทะเบียนเป็นนิติบุคคลถูกต้องตามกฎหมาย และระเบียบของส่วนราชการ เช่น ชุมนุมสหกรณ์เครดิตยูเนียนแห่งประเทศไทย สโมสรไลออนส์แห่งประเทศไทย หอการค้าแห่งประเทศไทย เป็นต้น

12. การแบ่งตามรูปแบบความร่วมมือระหว่างสมาชิก เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากลักษณะความร่วมมือของสมาชิกในการดำเนินงานของเครือข่าย คือ

12.1 เครือข่ายไม่เป็นทางการ (Informal Network) เป็นเครือข่ายที่สมาชิกรวมกันเป็นเครือข่าย โดยไม่ต้องมีการลงนามไม่ต้องมีระเบียบกฎเกณฑ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรแต่มารวมกันด้วยความจริงใจ เพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกันเช่นเครือข่ายขององค์พัฒนาเอกชน เป็นต้น

12.2 เครือข่ายเป็นทางการ (Formal Network) เป็นเครือข่ายที่สมาชิกรวมกันภายใต้พันธะสัญญาที่เป็นลายลักษณ์อักษร มีการกำหนดโครงสร้าง ระเบียบของเครือข่าย บทบาท หน้าที่ของสมาชิกไว้อย่างชัดเจน เช่น สภานายความ เครือข่ายอาสาสมัครสาธารณสุข (อ.ส.ม.) เป็นต้น

13. การแบ่งตามคุณสมบัติเครือข่าย เป็นการพิจารณาจากคุณลักษณะของการรวมกันเป็นเครือข่าย ในลักษณะของความเชื่อมโยงสัมพันธ์และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของเครือข่าย คือ

13.1 เครือข่ายเทียม เป็นเครือข่ายที่ขาดคุณสมบัติของการเป็นเครือข่ายแต่เข้าใจว่าเป็นเครือข่าย เพราะเป็นเพียงการรวมกันของสมาชิกแต่ไม่ได้ร่วมกันแบบเครือข่าย ไม่มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน ไม่มีความตั้งใจที่จะดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ตัวอย่างเช่น สมาชิกของสมาคมศิษย์เก่าทุกปี เป็นต้น

13.2 เครือข่ายแท้ เป็นเครือข่ายที่สมาชิกรวมกันเป็นเครือข่ายแล้วมีลักษณะของการเป็นเครือข่ายที่แท้จริง

14. การแบ่งตามลักษณะของเครือข่าย เป็นการแบ่งโดยพิจารณาลักษณะที่สำคัญของเครือข่าย คือ (สำนักส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน ม.ป.ป. : 7)

14.1 เครื่องมือการเรียนรู้ เป็นเครื่องมือเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ ภูมิปัญญาและเทคโนโลยีต่างๆ เช่น ชมรมแพทย์แผนไทยภาคใต้ เป็นต้น

14.2 เครื่องมือกิจกรรม เป็นเครื่องมือช่วยเหลือและร่วมมือกันทำกิจกรรมใน ลักษณะเดียวกันหรือสนับสนุนส่งเสริมกัน เช่น เครื่องมือวิสาหกิจชุมชน เครื่องมือสินค้าหนึ่ง ตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นต้น

14.3 เครื่องมือทรัพยากร เป็นเครื่องมือที่ระดมและจัดการทรัพยากรใน ท้องถิ่น ภาครัฐ ภาคเอกชน เข้าไปส่งเสริมสนับสนุนการขาดแคลนทรัพยากรในแต่ละพื้นที่ ให้สามารถดำเนินการต่อไปได้อย่างที่คาดหวัง เช่น เครื่องมือประมงชายฝั่งจังหวัดสงขลา เป็นต้น

15. การแบ่งตามวิชาชีพของสมาชิก เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากลักษณะการ ประกอบอาชีพของสมาชิกเครื่องมือเป็นสำคัญ ซึ่งแบ่งเป็นหลายประเภท เช่น เครื่องมือครู เครื่องมือนักวิชาการ เครื่องมือนักการเมือง เครื่องมือกำนันผู้ใหญ่บ้าน เครื่องมือแพทย์แผนไทย เครื่องมือนักวิจัย เป็นต้น

16) การแบ่งตามลักษณะกิจกรรมของเครื่องมือ เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจาก ลักษณะของกิจกรรมหรืองานที่ดำเนินการ ซึ่งแบ่งออกเป็นหลายประเภท เช่น เครื่องมือสตรี เครื่องมือเด็กและเยาวชน เครื่องมือคนพิการ เครื่องมือผู้สูงอายุ เครื่องมือสิ่งแวดล้อม เครื่องมือภูมิ ปัญญาชาวบ้าน เครื่องมือคุ้มครองผู้บริโภค เครื่องมือสุขภาพ เครื่องมือสิทธิมนุษยชน เครื่องมือ เรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เป็นต้น

ประโยชน์ของเครื่องมือ

เสรี พงศ์พิศ (2548 : 10) เครื่องมือเป็นเครื่องมือ วิธีการทำงานร่วมกันที่มีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในกรณีที่ต้องเผชิญปัญหาต่างๆ ปัญหาที่ใหญ่โตและซับซ้อนเกินกว่าที่ใครจะเผชิญได้ โดยลำพังคนเดียว เช่น เอดส์ ยาเสพติด การค้าเด็กและสตรีเพื่อการค้าทางเพศ การอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ การพิทักษ์สิทธิชุมชน เป็นต้น การสร้างเครื่องมือหรือทำงานเป็นเครื่องมือ เป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดผลกระทบที่มากกว่าในระดับภูมิภาค ระดับชาติ และระดับนานาชาติ เพราะการทำงานแบบเครื่องมือเป็นการทำงานแบบ “ประสานพลัง” (Synergy)

ประโยชน์ของการทำงานเป็นเครื่องมืออธิบายได้อีกนัยหนึ่ง คือ

- 1) ก่อให้เกิดผลบางอย่างที่ใครคนเดียวทำให้เกิดไม่ได้
- 2) ทำการรณรงค์ได้กว้างกว่าและมีประสิทธิภาพมากกว่า
- 3) ส่งอิทธิพลต่อคนอื่นในเครื่องมือและนอกเครื่องมือ
- 4) ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องหรือประเด็นหนึ่ง หรือการต่อสู้หนึ่งชัดเจน มากยิ่งขึ้น เพราะมีแง่มุมหลายแง่มองจากหลายคนหลายองค์กร

- 5) ร่วมมือกันทำ แบ่งงานกันทำ
- 6) ลดงานที่ซ้ำซ้อนลง และลดการสิ้นเปลืองทรัพยากร
- 7) ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ แรงบันดาลใจ และทักษะในสิ่งต่างๆ
- 8) ทำให้เกิดความสามัคคี ให้กำลังใจกัน และช่วยกันในรูปแบบต่างๆ ในบางกรณีช่วยให้สามารถระดมทุนได้ดี

การสร้างเครือข่าย

ประพันธ์ ช่วงภูศรี (2545) กล่าวถึงกระบวนการการสร้างเครือข่ายไว้ดังนี้

- 1) สืบจากกลุ่ม องค์กร เพื่อทราบ
 1. ความเป็นมา ลักษณะของกลุ่ม องค์กร
 2. กระบวนการและผลการดำเนินงาน
 3. ปัญหา อุปสรรค
- 2) เผยแพร่ประชาสัมพันธ์ เพื่อสร้างความเข้าใจแก่คณะกรรมการและสมาชิกของกลุ่ม องค์กรอย่างทั่วถึง
- 3) จัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้แก่คณะกรรมการและสมาชิก เพื่อให้ทันต่อสถานการณ์ทางสังคม โดยการฝึกอบรม สัมมนา และศึกษาดูงาน
- 4) จัดเวทีประชาคม เพื่อคัดเลือกผู้แทนกลุ่ม องค์กร จากเครือข่ายในแต่ละระดับอย่างจริงจัง
- 5) จัดเตรียมปัจจัยสนับสนุนให้พร้อม โดยประสานความร่วมมือจากทุกฝ่ายทั้ง ภาคราชการ ภาคเอกชน ท้องถิ่น ประชาชน
- 6) เตรียมขั้นตอนแต่ละกระบวนการให้น่าสนใจ

Cor P. Veer (อ้างถึงใน ปาริชาติ วิทยาลัย และคนอื่นๆ 2543:326-329) อธิบายถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายว่า ปัจเจกบุคคลหรือสถาบันมารวมกันเป็นกลุ่มซึ่งมีความสนใจในการเรื่องหนึ่งร่วมกัน อย่างไรก็ตาม เพียงการรวมกลุ่มเท่านั้นยังไม่อาจเป็นเครือข่ายงานได้ เพราะจะมีลักษณะเพียงการทำงานร่วมกัน (Workshop) คือ มีบุคคลร่วมสนทนากัน หากจะมีเครือข่ายจะต้องมีปัจจัยอีกข้อ คือ ความร่วมมือกันที่จะติดต่อสื่อสาร ความเต็มใจในการประสานงานกัน ข้อสำคัญสมาชิกต้องมีการยอมรับที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่ใช่เพียงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเท่านั้น

นอกจากนี้ ยังให้ความสำคัญกับขั้นตอนในการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมภายในเครือข่าย เพราะจะสะท้อนให้เห็น ถึงความพยายามที่จะร่วมมือกันของเครือข่าย ส่วนหลักการปฏิบัติในการสร้างเครือข่าย ได้แก่

1) ระบุกลุ่มหรือบุคคลที่สามารถทำหน้าที่กระตุ้นหรือทำให้เครือข่ายดำเนินงาน
 2) การจัดการเครือข่ายที่ดี ต้องมีศิลปะ ในการประสานประโยชน์ ทำให้ผู้มีส่วน
 ได้เสียแต่ละฝ่ายได้ประโยชน์ร่วมกัน

3) ในการพัฒนา การปฏิบัติ และติดตามผลของกิจกรรมหรือโครงการต่างๆของ
 เครือข่ายจะต้องมีการติดต่อสื่อสารกันอย่างใกล้ชิดระหว่างสมาชิกเครือข่าย ผู้ได้รับประโยชน์และผู้ให้ทุน

4) จำเป็นต้องมีความสนใจร่วมกัน วัตถุประสงค์และทัศนะร่วมกัน และมีวิธีการ
 ทำงานที่อำนวยความสะดวกให้เกิดการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิก

วิชิต นันทสุวรรณ (อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียรและคนอื่นๆ 2543 : 327-329) ได้
 กล่าวถึงการสร้างเครือข่ายการพัฒนาเน้นที่ชาวบ้านซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายของการทำงานให้ม
 ความสำคัญมากที่สุด เพราะความสำเร็จหรือล้มเหลวของเครือข่ายเริ่มต้นจากสภาพความเป็นจริง
 ของชาวบ้าน ดังนั้นองค์กรเอกชนจึงต้องรู้สภาพ คือ ต้องมีข้อมูล ทั้งข้อมูลในด้านศักยภาพความ
 เป็นจริงของชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมายการทำงาน จึงต้องเริ่มต่อเนื่องดังนี้

1) การจัดความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและองค์กรชุมชนในพื้นที่ต่างๆทั่ว
 ประเทศ บนพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรม การช่วยเหลือ และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

2) พัฒนาระบบการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นขั้นต้น เพื่อก้าวเข้าสู่ความร่วมมือที่เป็น
 รูปธรรมในการพัฒนาเฉพาะด้านต่างๆ

3) พัฒนาระบบการจัดการความสัมพันธ์ให้อยู่ในรูปองค์กรเครือข่ายในระดับ
 ท้องถิ่น จังหวัด ภูมิภาค และระดับชาติ เพื่อให้เกิดระบบการจัดการการพัฒนาที่ดำเนินงานร่วมกัน
 ในทุกๆด้าน

4) ขยายความร่วมมือในเชิงปริมาณ และจัดความสัมพันธ์กับองค์กรชุมชนเมือง
 ด้านโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรรวมในการพัฒนาไทย-เนเธอร์แลนด์
 (อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียรและคนอื่นๆ 2543 : 334-335) ได้สรุปประสบการณ์เกี่ยวกับการ
 ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายของกลุ่มใน 7 ขั้นตอน กล่าวคือ

1) การรู้จักกลุ่ม ขยายแนวคิดเรื่องกลุ่ม ในกรณีที่มีอยู่แล้วควรมีการสำรวจกลุ่ม
 ต่างๆที่มีอยู่ในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน เพื่อนำมาจัดกลุ่มความสนใจ หรือกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์
 ใกล้เคียงกัน ส่วนกรณีที่ไม่มีการจัดกลุ่มควรชวนผู้นำของกลุ่มที่เข้มแข็งไปพูดคุย จะช่วยให้เกิดการ
 รวมกลุ่มใหม่ที่ง่ายและเร็วขึ้น

2) การประชุมกลุ่ม เริ่มต้นเครือข่าย เป็นการกระตุ้นให้กลุ่มต่างๆเห็นความสำคัญ
 และสนใจที่จะมาพบกัน เพื่อให้กลุ่มมีโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนกันให้มากขึ้น ทำให้ทราบแนวคิด
 ซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความสนิทสนม ความเป็นเพื่อนระหว่างกลุ่ม

3) กำหนดวัตถุประสงค์ร่วมกัน : แผนงานของเครือข่าย เพื่อพูดคุยแลกเปลี่ยนถึงปัญหาของแต่ละกลุ่ม หรือเรื่องต่างๆ โดยนักพัฒนาอาจตั้งคำถามให้แก่กลุ่ม เช่น

1. เรามารวมกันเพื่อวัตถุประสงค์อะไร
2. จะแก้ปัญหอะไรที่เป็นปัญหาร่วมของแต่ละกลุ่ม
3. จะต้องทำอะไรบ้างจึงจะแก้ไขปัญหานั้นๆ ได้
4. จะทำเมื่อไร ใครทำ

4) การทดลองทำกิจกรรมร่วมกันของเครือข่าย โดยอาจจะเริ่มจากกิจกรรมที่ไม่ยากเกินไป และคาดว่าจะได้ผล หลังจากทำกิจกรรมแล้วควรจัดประชุมสรุปผลการทำกิจกรรมร่วมกัน แล้วตัดสินใจว่ามีความเป็นไปได้เพียงใดในการทำงานร่วมกัน กิจกรรมนั้นๆ ใช้อะไรประโยชน์มากน้อยเพียงใด

5) สร้างความชัดเจนของงานที่ทำร่วมกันของเครือข่าย โดยการกำหนดกิจกรรมที่ชัดเจนของเครือข่าย คัดเลือกคณะกรรมการตั้งกฎกติการ่วมกัน กำหนดช่วงเวลาของการพบกัน

6) การพัฒนาเป็นองค์กร โดยคณะกรรมการและสมาชิกต้องตัดสินใจร่วมกันว่าจะอยู่ในรูปองค์กรแบบใด

Scheuing ; Eberherd E. (อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียรและคนอื่นๆ 2543 : 338-339) อธิบายว่า ความสำเร็จของการทำงานแบบเครือข่ายไม่ได้ตัดสินใจกันเพียงความสามารถหาเครือข่ายเท่านั้น แต่จะต้องมองให้ไกลไปถึงผลสำเร็จของงานจากองค์กรเครือข่ายด้วย สิ่งสำคัญต่อความสำเร็จในการทำงานเครือข่ายได้แก่

1) การมีพันธะสัญญาที่หนักแน่นระหว่างกัน นอกจากจะหมายถึงการมีอุดมการณ์และความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นแล้วยังหมายถึงการมีมิตรภาพและสายสัมพันธ์มิใช่สิ่งที่จะสร้างได้ข้ามคืน แต่หมายถึงการผ่านกระบวนการการทำงาน ความสำเร็จ ความล้มเหลวร่วมกัน และร่วมปรึกษาหารือกันอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอ

2) การพัฒนาอยู่ตลอดเวลา เครือข่ายการทำงานจะมีประโยชน์อย่างเต็มศักยภาพ ก็ต่อเมื่อแต่ละองค์กรที่มาร่วมเป็นเครือข่ายมีการปรับปรุงพัฒนาอยู่ตลอดเวลา

3) การรักษาพันธกรณีระยะยาว การสร้างพันธกรณีระยะยาวมีความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับองค์ประกอบแรก เพราะการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอต้องการข้อผูกพันระยะยาว และก็เป็นธรรมชาติที่ว่า องค์กรเครือข่ายที่มีพันธกรณีร่วมกัน มีความผูกพันกันในระยะยาว และได้รับประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ที่จะอยู่ในสภาพที่สามารถแลกเปลี่ยนทรัพยากร ตลอดจนร่วมกันทำงาน และสร้างผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อการสร้างเครือข่ายการทำงาน ในระยะแรกของการสร้างเครือข่ายมักจะเป็นช่วงที่ฝ่ายที่เกี่ยวข้องต้องใช้ความพยายามในการที่จะทำงานร่วมกัน และเป็น

ช่วงที่ยังไม่สามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพได้ ความสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่ายจำเป็นต้องอาศัยการระดมทรัพยากรและการลงทุนระยะยาว เพื่อสร้างศรัทธาร่วมกันในการทำงาน ต่อการทำงานแบบเครือข่าย

องค์ประกอบหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างพันธมิตรระยะยาว คือ การติดต่อสื่อสารซึ่งเป็นเครื่องมือหนึ่งในการรักษาความสัมพันธ์ แม้ปัจจุบันเทคโนโลยีการสื่อสารจะก้าวหน้าไปมากแล้ว ผู้สื่อสารไม่จำเป็นต้องเห็นหน้ากันก็สื่อข้อความกันได้ แต่ในความเป็นจริงการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันไม่อาจพึ่งพิงเฉพาะการสื่อสารลักษณะดังกล่าวได้ เนื่องจากการสร้างความสัมพันธ์ต้องอาศัยการพบปะพูดคุยแบบตัวต่อตัวด้วย

นอกเหนือจากการติดต่อสื่อสารแล้ว การรักษาความสัมพันธ์ระหว่างกันให้ยืนยาวยังจำเป็นต้องอาศัยการมี “ประวัติศาสตร์” ร่วมกัน ซึ่งหมายถึงประสบการณ์ในการทำงานร่วมกันมา ประวัติศาสตร์ที่มีอยู่ร่วมกันมิได้หมายความว่าถึง “ผลงาน” เท่านั้น แต่หมายถึง “มิตรภาพ” “การร่วมทุกข์ร่วมสุข” ระหว่างกัน

4) การเสริมพลังการทำงาน หมายถึง การสนับสนุนให้องค์กรเครือข่ายได้มีโอกาสแสดงความสามารถตลอดจนวิจารณ์ญาณของตนในสถานการณ์ต่างๆร่วมคิดร่วมแก้ปัญหาต่างๆ เช่น การหาทุน การจัดกิจกรรมเสริมสร้างความสัมพันธ์ขณะเดียวกันต้องมีการเสริมทักษะการสร้างเครือข่ายให้ผู้ปฏิบัติงาน และสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยวิชาการต่างๆ ด้วยการเสริมพลังในการทำงานยังหมายถึงความสามารถในการจัดหาทรัพยากรในลักษณะต่างๆที่จำเป็นต่อการทำงานด้วย

5) การมีค่านิยมร่วมกัน การทำงานแบบเครือข่ายจะประสบผลสำเร็จอย่างยิ่งหากองค์กรเครือข่ายมีค่านิยมร่วมกัน ตัวอย่างของค่านิยม ได้แก่ การให้ความสำคัญต่อคุณภาพของงาน ความซื่อสัตย์ การเปิดเผยจริงใจ การให้ความสำคัญต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เป็นต้น ทั้งยังต้องมีค่านิยมการทำงานร่วมกันแบบเป็นทีม แม้แต่แต่ละองค์กรจะมีความถนัดแตกต่างกันแต่เครือข่ายยังคงมีเป้าหมายร่วมกัน

6) ภาวะผู้นำ หมายถึงรวมถึงการสร้างวิสัยทัศน์ในเชิงกลยุทธ์ รวมทั้งชักจูงที่โน้มน้าวให้ผู้อื่นเห็นความสำคัญต่อสิ่งที่จะต้องกระทำร่วมกัน และยังหมายถึงรวมถึงการจัดหาทรัพยากรที่จำเป็นต่อการทำงาน เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายและผลสำเร็จของงาน นอกจากนี้ผู้นำต้องเป็นคนซื่อสัตย์ สุจริต ขยัน เสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

ความแตกต่างระหว่างเครือข่ายกับกลุ่ม

สนธยา พลศรี (2550 : 244-247) เมื่อพิจารณาจากแนวความคิด ความหมาย ลักษณะองค์ประกอบ ขอบข่าย รูปแบบและประเภทของเครือข่ายแล้ว พบว่าเครือข่ายมีความแตกต่างกับกลุ่มหลายประการ ดังนี้

1) สมาชิกเครือข่ายประกอบด้วยสมาชิกหลายระดับ คือ ทั้งระดับบุคคล กลุ่มองค์กร ชุมชนต่างๆ เป็นต้น ส่วนกลุ่มประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นบุคคลแต่ละคนโดยกลุ่มเป็นสมาชิกระดับหนึ่งของเครือข่าย

2) คุณสมบัตินี้ของสมาชิก สมาชิกของเครือข่ายมีความแตกต่างกันในด้านความรู้ ความเชื่อ ประสบการณ์ ภูมิปัญญา เป็นต้น ส่วนสมาชิกของกลุ่มจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันไม่มีความแตกต่างกันมากนัก

3) ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก สมาชิกของเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันแบบเพื่อนร่วมงาน มีอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตนเองมารวมกัน เพื่อทำกิจกรรมร่วมกันตามความเหมาะสม เพื่อการบรรลุเป้าหมายร่วมกันโดยไม่สูญเสียเอกลักษณ์ของตนเน้นการประสานผลประโยชน์กันและขยายสมาชิกออกไปอย่างกว้างขวาง ส่วนสมาชิกของกลุ่มมารวมกันภายใต้การจัดระเบียบความสัมพันธ์แบบครอบครัวเดียวกันที่สมาชิกต้องรวมกันอย่างเหนียวแน่น กำหนดโครงสร้าง กฎระเบียบของกลุ่ม สถานภาพ บทบาท หรือตำแหน่งหน้าที่ของสมาชิกไว้อย่างชัดเจน สมาชิกต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบของกลุ่มไม่สามารถดำเนินงานได้โดยอิสระ

4) ศูนย์กลางของการดำเนินงาน เครือข่ายมีศูนย์กลางในการดำเนินงานทั้งศูนย์กลางเดียวและหลายศูนย์กลางตามลักษณะการดำเนินงานของเครือข่าย ซึ่งเน้นการเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกให้มากที่สุด ส่วนกลุ่มเน้นการมีแกนกลางเป็นศูนย์กลางในการดำเนินงานเพียงศูนย์กลางเดียวเพื่อความเป็นเอกภาพของกลุ่ม

5) การบริหารจัดการ เครือข่ายต้องใช้การบริหารจัดการที่ยุ่งยาก เพราะโครงสร้างของเครือข่ายมีความซับซ้อน สมาชิกความหลากหลายมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป การบริหารจัดการจึงต้องเน้นการประสานงานกันแบบภาคีหรือพันธมิตรหรือหุ้นส่วนกัน ไม่ใช่แบบการบังคับบัญชาหรือสั่งการตามลำดับชั้น ส่วนกลุ่มมีโครงสร้างที่ไม่ยุ่งยาก สามารถดำเนินการได้โดยคณะกรรมการบริหารกลุ่มเพียงคนเดียว

6) เป้าหมายและความสำเร็จ เป้าหมายและความสำเร็จของเครือข่าย คือ ความสำเร็จร่วมกันของเครือข่ายและความสำเร็จของภาคีหรือสมาชิกของเครือข่าย แล้วขยายไปสู่ภาคีใหม่ๆ ส่วนเป้าหมายและความสำเร็จของกลุ่มมุ่งเน้นในกลุ่มของคนเป็นหลักและกลุ่มอื่นๆเป็นเพียงผู้สนับสนุนส่งเสริมให้กลุ่มประสบความสำเร็จเท่านั้น

1.3 แนวคิดและทฤษฎีในการพัฒนาทีมและเครือข่าย

ทฤษฎีกลุ่มสัมพันธ์

ทิสนา แจมมณี (2522 : 1-17) กล่าวถึงทฤษฎีกลุ่มสัมพันธ์ว่าเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องกลุ่มคน เพื่อให้ได้ซึ่งความรู้ในการปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของคน ซึ่งมีทฤษฎีที่เกี่ยวกับทฤษฎีกลุ่มสัมพันธ์ดังนี้

1) ทฤษฎีสถาน (Field Theory) ของ เคิร์ต เลวิน (Kurt Lewin) ทฤษฎีนี้มีแนวคิดที่สำคัญ สรุปได้ดังนี้ คือ

1. พฤติกรรมจะเป็นผลมาจากพลังความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่ม
2. โครงสร้างของกลุ่ม เกิดจากการรวมกลุ่มของบุคคลที่มีลักษณะแตกต่างกัน
3. การรวมกลุ่มแต่ละครั้งจะต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม โดยเป็นปฏิสัมพันธ์ในรูปการกระทำ (Act) ความรู้สึก (Feel) และความคิด (Think)
4. องค์ประกอบต่างๆ ดังกล่าวไว้ในข้อ 3 จะก่อให้เกิดโครงสร้างของกลุ่มแต่ละครั้ง ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของสมาชิกในกลุ่ม
5. สมาชิกในกลุ่มจะมีการปรับตัวเข้าหากันและพยายามช่วยกันทำงาน ซึ่งการที่บุคคลพยายามปรับปรุงบุคลิกภาพของตนที่มีความแตกต่างกันนี้ จะก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และทำให้เกิดพลังหรือแรงผลักดันของกลุ่มที่ทำให้การทำงานเป็นไปได้ด้วยดี

2) ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ (Interaction Theory) ของ เบลล์ (Bales) โฮมาน (Homans) และ ไวท์ (Whyte) แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีนี้คือ

1. กลุ่มจะมีปฏิสัมพันธ์โดยการกระทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง (Activity)
2. ปฏิสัมพันธ์จะเป็นปฏิสัมพันธ์ทุก ๆ ด้าน คือ
 - 2.1 ปฏิสัมพันธ์ทางร่างกาย (Physical Interaction)
 - 2.2 ปฏิสัมพันธ์ทางวาจา (Verbal Interaction)
 - 2.3 ปฏิสัมพันธ์ทางจิตใจ (Emotional Interaction)
3. กิจกรรมต่างๆ ที่กระทำผ่านการมีปฏิสัมพันธ์นี้ จะก่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึก (Sentiment) ขึ้น

3) ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนพฤติกรรมกลุ่ม (Exchange Theory) กาญจนา ไชยพันธ์ (2549:31) กล่าวว่า จะเน้นความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกและกระบวนการกลุ่ม ซึ่งจะก่อให้เกิดการรวมกลุ่ม แนวคิดของทฤษฎีจะเป็นพื้นฐานของการทำหน้าที่ในกลุ่มได้เป็นอย่างดี ดังนี้

1. ในการรวมกลุ่มทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนพฤติกรรมระหว่างสมาชิก ซึ่งเกิดจากการที่สมาชิกมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในรูปแบบต่างๆ เช่น การสื่อสาร หรือการแสดงพฤติกรรมที่บุคคลหนึ่งแสดงต่ออีกคนหนึ่งและจะมีอิทธิพลต่อการแสดงพฤติกรรมของบุคคลนั้นด้วย

2. การแลกเปลี่ยนพฤติกรรมและความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก จะก่อให้เกิดผลของกลุ่มขึ้น จึงเป็นผลมาจากการปฏิสัมพันธ์ของสมาชิก ซึ่งประกอบด้วยรางวัลจากการมีปฏิสัมพันธ์ เช่น ความสบายใจ ความสนุกสนาน ความอึดอ้อมใจ ความพอใจ และเห็นคุณค่าของการพยายามกระทำพฤติกรรมนั้นให้บรรลุจุดมุ่งหมายตามที่ต้องการ

ทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการกลุ่ม (Group Process Theories)

1) ทฤษฎีบุคลิกของกลุ่ม (Group Personality Theory) ของ แคทเทิล (Cattell) ทฤษฎีนี้หลักการจากทฤษฎีการเสริมแรง (Reinforcement Theory) คือ กฎแห่งผล (Law of Effect) เพื่ออธิบายพฤติกรรมของกลุ่ม แนวคิดใน ทฤษฎีนี้ประกอบด้วย

1. ลักษณะของกลุ่มจะประกอบด้วย

1.1 กลุ่มแต่ละกลุ่มจะประกอบด้วยสมาชิกซึ่งมีบุคลิกภาพเฉพาะตัว

1.2 กลุ่มแต่ละกลุ่มจะมีบุคลิกเฉพาะกลุ่ม (Personality traits) หรือความสามารถที่กลุ่มได้รับจากสมาชิก ซึ่งจะทำให้แต่ละกลุ่มมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป บุคลิกภาพของกลุ่มได้แก่ความสามารถของกลุ่มที่มีอยู่ การกระทำของสมาชิกร่วมกัน การตัดสินใจ รวมทั้งพฤติกรรมหรือการแสดงออกของสมาชิก เป็นต้น

1.3 กลุ่มแต่ละกลุ่มจะมีลักษณะโครงสร้างภายใน โดยเฉพาะ (Characteristic of Internal Personality) ซึ่งหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกและแบบแผน หรือลักษณะในการรวมกลุ่ม เช่น การแสดงบทบาท ตำแหน่งหน้าที่ มีการสื่อสารระหว่างสมาชิก เป็นต้น

2. พลังหรือการเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของกลุ่ม (Dynamics of Personality) หมายถึงการแสดงออกกิจกรรมหรือความร่วมมือของสมาชิกในกลุ่มเพื่อจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง การกระทำของสมาชิกจะมีลักษณะ 2 ประการ คือ

2.1 ลักษณะที่ทำให้กลุ่มรวมกันไว้ได้ (Maintenance Synergy) (การรักษาการรวมกลุ่ม) หมายถึงลักษณะของความร่วมมือในการกระทำกิจกรรมของสมาชิกแต่ละกลุ่ม เพื่อให้ความสัมพันธ์ของสมาชิกเป็นไปได้อย่างราบรื่น และก่อให้เกิด ความสามัคคี ความร่วมแรงร่วมใจกัน (Cohesion) ซึ่งจะทำให้การรวมกลุ่มโดยไม่มีแตกแยก หรือการถอนตัวออกจากกลุ่มเป็นไปได้อย่างราบรื่น

2.2 ลักษณะที่ทำให้กลุ่มประสบผลสำเร็จ (Effective Synergy) หมายถึงกิจกรรมที่สมาชิกกระทำเพื่อให้กลุ่มบรรลุจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้

สอดคล้องกับงานเขียนของ พงษ์พันธ์ พงษ์โสภา (2542:48-50) ที่แบ่งองค์ประกอบของ ทฤษฎีเป็น 2 ส่วน ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ดังนี้ ส่วนแรกเกี่ยวกับมิติของต่างๆของกลุ่ม (Dimensions) และส่วนที่สองเกี่ยวกับพลวัตของบุคลิกภาพรวมของกลุ่ม (Dynamic of Personality)

Cattell (อ้างถึงใน ณรงค์ เสียงประชา 2543 : 103-105) ยังกล่าวว่าโดยปกติแล้วงานหรือ กิจกรรมของกลุ่มอาจจะจำแนกได้เป็น 2 ชนิด คือ ชนิดแรกเป็นงานที่มุ่งรักษาความสัมพันธ์ ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม ชนิดที่สองเป็นงานที่มุ่งเพื่อสร้างความสามัคคีและแก้ไขความ แตกต่างของสมาชิกในกลุ่ม พลังงานอีกส่วนหนึ่งจะถูกนำไปใช้เพื่อทำงาน หรือปฏิบัติการของ กลุ่มให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้

2) ทฤษฎีสัมฤทธิ์ผลของกลุ่ม (A Theory of Group Achievement) สตอกคิลล์ (Stogdill) กล่าวถึงองค์ประกอบของทฤษฎีนี้ไว้ 3 ประการ คือ

1. การลงทุนของสมาชิก (Member Inputs) เมื่อบุคคลมารวมกลุ่มกันจะมีการ แสดงออก มีปฏิสัมพันธ์ และมีการคาดหวังผลซึ่งเป็นการลงทุนของสมาชิกเพื่อให้เกิดผลจากการรวมกลุ่ม

2. สื่อกลางของการลงทุนของสมาชิก (Mediating Variables) เมื่อสมาชิกมีการ ลงทุน โดยการกระทำ หรือมีปฏิสัมพันธ์รวมทั้งการคาดหวังผลร่วมกันแล้วสิ่งหนึ่งที่จะทำให้กลุ่ม บรรลุผลตามจุดหมายที่ต้องการ คือการกำหนดโครงสร้างของกลุ่มขึ้น เพื่อเป็นสื่อให้การลงทุน ของสมาชิกบังเกิดผล

3. ผลของกลุ่ม (Group Outputs) หรือสัมฤทธิ์ผลของกลุ่ม (Group Achievement) หมายถึง ผลที่ได้รับจากการลงทุนของสมาชิกจากการแสดงออก การมีปฏิสัมพันธ์ และการคาดหวังโดยผ่านการแสดงออกตามโครงสร้างและการกระทำของกลุ่มที่กำหนดขึ้น ผลของ กลุ่มที่ได้รับนี้มีอยู่ 3 ประการ คือ

3.1 ผลของการทำงาน (Productivity)

3.2 จริยธรรมของกลุ่ม (Group Moral)

3.3 ความสามัคคี (Cohesion)

Stogdill (อ้างถึงใน ณรงค์ เสียงประชา 2543 : 103-105) ได้กล่าวถึงทฤษฎีว่าด้วยความ สัมฤทธิ์ผลของกลุ่ม (A Theory of Group Achievement) มีวัตถุประสงค์สำคัญคือผลผลิตหรือ ความสัมฤทธิ์ผลของกลุ่ม ดังนั้นจึงกำหนดไว้ในทฤษฎีกลุ่มของเขาว่า โครงสร้างของกลุ่มประกอบ ไปด้วย ตัวแปร 3 ประเภทด้วยกัน ตัวแปรประเภทแรกเรียกว่า “สิ่งที่สมาชิกป้อนใส่เข้าไป” (Member Inputs) ตัวแปรประเภทที่สองเรียกว่า “ตัวแปรแทรกซ้อน” (Mediating Variables) และ ตัวแปรประเภทที่สามเรียกว่า “ผลที่ได้จากกลุ่ม” (Group Outputs) หรือความสัมฤทธิ์ (Achievement) ของกลุ่มนั่นเอง

3) ทฤษฎีการทำงานร่วมกันของจอร์จ โฮแมน (อ้างถึงใน พงษ์พันธ์ พงษ์โสภา 2542:46) ได้อธิบายหลักการสำคัญไว้ว่า การทำงานร่วมกันเป็นทีมจะต้องประกอบด้วยสิ่งสำคัญอันเป็นพื้นฐาน 3 ประการ คือ

1. กิจกรรม
2. การกระทำ
3. ความรู้สึก

จอร์จ โฮแมน เชื่อว่าองค์ประกอบทั้งสามนี้จะเกี่ยวโยงซึ่งกันและกันอยู่เสมอถ้าสมาชิกมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่มมากเท่าไร พฤติกรรมและความรู้สึกร่วมกันของสมาชิกก็จะมากขึ้นตามไปด้วย เพราะสมาชิกกลุ่มมิใช่เพียงแค่ทำงานใกล้ชิดกันเท่านั้น แต่ยังมีการพูดจาติดต่อสื่อสารกัน ปรึกษาหารือกัน ประสานงานกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ตัดสินใจร่วมกันและมุ่งความสำเร็จในงานโดยมีเป้าหมายเดียวกัน ดังนั้นความเกี่ยวพันของสมาชิกในกลุ่มเมื่อรวมกันแล้วมีพลังสูงมาก

แนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่าย

สนธยา พลศรี (2550 : 194) กล่าวถึงแนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่ายไว้ดังนี้

1) แนวความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของเครือข่าย

เครือข่ายเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติปรากฏการณ์หนึ่งซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับสรรพสิ่งต่างๆ ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน มีการดำรงอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มก้อน เป็นเครือข่ายใยแห่งความสัมพันธ์ มีความเป็นอิสระต่อกันและไม่มีตัวตนที่แท้จริง กล่าวคือ สิ่งต่างๆ เป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงขยายผลและเติบโตอย่างต่อเนื่อง สามารถปรับเปลี่ยนรูปร่าง รูปทรงและเปลี่ยนพลังงานเพื่อการเข้าสู่สภาวะที่เหมาะสม เหมือนสายน้ำที่มีการปรับเปลี่ยนตัวเองไปตามซอกหินในลำธาร เพราะสายน้ำนั้นต้องการจะเคลื่อนไปตอบสนองต่อธรรมชาติตามแรงโน้มถ่วงของโลก จากห้วย ลำธาร แม่น้ำใหญ่ลงสู่มหาสมุทรในที่สุด พระมหาสุทนต์ อากาศโร (2547 : 2-13) ได้อธิบายไว้ว่า ความเป็นรูปทรง รูปร่างของสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเพียง สภาวะชั่วคราวเพื่อให้การทำงานเลื่อนไหลมากกว่าที่จะมาเป็นสิ่งรบกวน ซึ่งแม่น้ำทุกสายนั้นสามารถหาทางลงไปสู่มหาสมุทรได้หลายทางหลากหลายวิธีการ การรวมกันเป็นกลุ่มก้อนของเครือข่ายก็คือระบบและภายในระบบนั้นตามธรรมชาติแล้วจะเป็นระบบเปิด โดยกลุ่มก้อนแห่งเครือข่ายหนึ่งๆ มีการดำรงอยู่มีความสัมพันธ์กับระบบอื่นๆอย่างต่อเนื่อง

2) แนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงกระบวนการระบบของเครือข่าย

พระมหาสุทนต์ อากาศโร (อ้างถึงใน สนธยา พลศรี 2550 : 196-197) ได้อธิบายแนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงกระบวนการระบบของเครือข่ายไว้ว่าเครือข่ายเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์เชิงกระบวนการระบบกล่าวคือ การดำรงอยู่และการทำหน้าที่ของสรรพสิ่งในธรรมชาติ

นั่นมีลักษณะเป็นการสร้างความสัมพันธ์เชิงกระบวนการระบบที่มีต่อกันซึ่งเป็นปฏิริยาสัมพันธ์ที่มีความเคลื่อนไหวไปมาระหว่างสิ่งต่างๆ แล้วสร้างกระบวนการที่ต่อเนื่องจนเกิดเป็นเครือข่ายและระบบที่ผูกพันหรือเป็นองค์รวมที่ผสมผสานสรรพสิ่งเป็นหนึ่งเดียว มีคุณสมบัติที่ไม่อาจลดส่วนจนเหลือเพียงคุณสมบัติของหน่วยย่อยๆ ได้อีก แล้วรวมกันเข้าเป็นระบบ ระบบต่างๆ เหล่านี้จะมีการทับซ้อนกันเป็นชั้นๆ และเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันแบบสัมพันธ์กับบริบท (Context) และการจัดการความสัมพันธ์หรือปฏิสัมพันธ์ (Feedback) จนเป็นกระบวนการที่เริ่มต้นตั้งแต่ระดับเหตุการณ์ที่สามารถมองเห็นในชีวิตจริง ระดับแบบแผนของพฤติกรรมอันเป็นรูปแบบที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์นั้นๆ ระดับโครงสร้างที่ทำให้เกิดแบบแผนของพฤติกรรมและระดับภาพจำลองความคิดหรือวิถีคิดที่ทำให้เกิดโครงสร้างหรือพฤติกรรม ซึ่งจะเห็นได้ทั่วไปในระบบธรรมชาติและหน่วยชีวิตทุกหน่วยนับตั้งแต่แบคทีเรียที่มีขนาดเล็กๆ ไปจนถึงพืช สัตว์ และมนุษย์ที่เป็นองค์รวมในลักษณะของระบบสังคม ดังนั้นเครือข่ายจึงเป็นความสัมพันธ์เชิงกระบวนการที่เชื่อมโยงสิ่งต่างๆ เข้าด้วยกัน โดยไม่ละทิ้งสาเหตุ ผลลัพธ์และบริบทที่เกี่ยวข้องเป็นการมองสรรพสิ่งอย่างเป็นองค์รวมและเป็นระบบเปิดที่สามารถจะเชื่อมโยงกับสิ่งอื่นๆ อย่างต่อเนื่องและเป็นกระบวนการที่ทำหน้าที่ระหว่างกันหรือการมีปฏิริยาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องนั่นเอง

3) แนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของเครือข่ายในทางสังคมวิทยา

นักสังคมวิทยาจัดเครือข่ายเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมรูปแบบหนึ่ง (Social Relationship) ที่แตกต่างไปจากกลุ่มสังคม (Social Group) กล่าวคือ กลุ่มสังคมจะมีขอบเขตที่ชัดเจน โดยรู้ว่าใครเป็นสมาชิก ใครไม่ใช่สมาชิก มีโครงสร้างทางสังคมในระดับหนึ่ง มีความเป็นรูปธรรมที่มองเห็นได้ แต่เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่มีขอบเขตการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกทั้งที่มองเห็นรูปธรรมและไม่เป็นรูปธรรม ไม่มีโครงสร้างที่แน่นอนตายตัว อาจจะมีการออกแบบโครงสร้างขึ้นมาทำหน้าที่สานความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มองค์กรให้ต่อเนื่อง แต่ไม่มีใครบังคับให้ใครทำอะไรได้ แต่ละบุคคล แต่ละกลุ่ม แต่ละองค์กรต่างก็สามารถเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายได้พอ ๆ กัน รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายจึงมีความซับซ้อนมากกว่ากลุ่มและองค์กร เพราะเป็นความสัมพันธ์ตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว กลุ่มองค์กร ชุมชน สังคม ประเทศไปจนถึงระดับโลก (กรมการพัฒนาชุมชน สำนักส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน 2547 : 1) การรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายจึงเป็นการสร้างพลังในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาหรือสร้างพลังในการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ซึ่งเครือข่ายทางสังคมจะมีลักษณะคล้ายกับเครือข่ายในสมองของมนุษย์ กล่าวคือโครงสร้างสมองจะทำให้เกิดการเรียนรู้สูงอันจำเป็นสำหรับการมีชีวิตรอด เครือข่ายทางสังคมจะวิวัฒนาการไปเหมือนกับโครงสร้างทางสมองที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมของสังคมจากสังคมเดิมที่เป็นสังคม

แบบใช้อำนาจไปเป็นสังคมเรียนรู้ (Learning Society) ซึ่งเครือข่ายของสังคมเรียนรู้มีลักษณะที่เป็น
กัลยาณมิตรต่อกัน ไม่นิยมการใช้อำนาจ (ปารีชาติ วลัยเสถียรและคนอื่นๆ 2543 : 304-305)

ความสัมพันธ์ของเครือข่ายในทางสังคมวิทยาหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของ
มนุษย์นั้นมีความซับซ้อนทั้งกระบวนการความสัมพันธ์ในเชิงการแข่งขัน การขัดแย้ง การต่อสู้
การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยมีขนาดและรูปแบบความสัมพันธ์ที่แตกต่าง
และหลากหลาย ซึ่งจะปรากฏอยู่ในรูปแบบของความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ความสัมพันธ์เชิง
อำนาจและความสัมพันธ์ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ (พระมหาสุทิตย์ อากาศโร 2547 : 20-28)

4) แนวความคิดเกี่ยวกับธุรกิจของเครือข่าย

เสรี พงศ์พิศ (อ้างถึงใน สนธยา พลศรี 2550 : 200-201) สรุปได้ว่า แนวความคิด
เรื่องเครือข่าย ได้รับความนิยมและแพร่หลายในภาคธุรกิจ เมื่อประมาณทศวรรษ 1970 โดยเครือข่าย
เป็นเครื่องผูกมัดทางสังคมระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องในระดับปัจเจกบุคคลและระดับองค์กรตามกฎหมายที่ตั้ง
ไว้ร่วมกัน เพื่อแลกเปลี่ยนการไหลเวียนของทรัพยากร ข้อมูลข่าวสารและเอื้อประโยชน์กันและกัน
เพื่อแลกเปลี่ยนการไหลเวียนของทรัพยากร ข้อมูลข่าวสารและเอื้อประโยชน์กันและกัน เครือข่าย
ทางธุรกิจจึงเกิดขึ้นมากมายหลายรูปแบบ เครือข่ายจะดำรงอยู่ได้ต่อเนื่องยาวนานเพียงใด ขึ้นอยู่กับ
พันธะผูกพันของหุ้นส่วนภาคี ซึ่งเชื่อมโยงกับปัจจัยทางวัฒนธรรมทางสังคมและทางการเมือง เครือข่าย
ทางธุรกิจจึงเป็นกระบวนการสร้างและจัดความสัมพันธ์อันเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์อันกว้างใหญ่
ทั้งระหว่างบุคคลและความระหว่างองค์กร ซึ่งรวมทั้งคนทุกคนที่ทำงานร่วมกัน ความสัมพันธ์ระหว่าง
หน่วยต่าง ๆ ฝ่ายต่าง ๆ ทีมต่างๆ หน้าที่ต่างๆ ตำแหน่งงานต่างๆ ส่วนย่อยต่าง ๆ และรวมถึงความสัมพันธ์
กับภายนอก ความสัมพันธ์กับลูกค้า ผู้จัดการสินค้า คู่แข่ง นักลงทุนและกับชุมชนต่างๆ ในอดีต
ปัจจัยสำคัญที่สุดสำหรับธุรกิจต่างๆ แต่เดิมนั้นมีลักษณะเป็นลำดับชั้น (Hierarchy) คือแบ่ง
อำนาจตามตำแหน่งหน้าที่ ตั้งแต่สูงสุดลงมาถึงต่ำสุด แต่ปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นองค์กรแบบ
เครือข่ายที่ไม่มีขอบเขตหรือกำแพงมาขวางกั้นผู้คนในระดับต่างๆอีกต่อไป ทำให้เกิดความร่วมมือ
ระหว่างหน่วย ฝ่าย กอง ภายในหน่วยงานเองและกับหน่วยงานภายนอก วิธีการบริหารแบบเก่าๆ
ไม่สามารถใช้ในองค์กรใหม่ๆที่เป็นองค์กรแบบเครือข่ายได้อีกต่อไป ลำดับชั้นแบบดั้งเดิมของธุรกิจ
นั้น ตำแหน่งหน้าที่ทางการและอำนาจหน้าที่ (Authority) คือพลังที่หนุนหลังผู้จัดการ แต่ใน
ปัจจุบันผู้จัดการจะต้องเรียนรู้ที่จะอยู่ในเครือข่ายต้องทำให้คนฟังโดยไม่ต้องสั่ง ต้องยกเลิกบทบาท
เก่าที่เป็นคนคอยควบคุมลูกน้องเป็นเจ้านายหรือบังคับบัญชาตั้งแต่ปีค.ศ.1990 เป็นต้น มานักธุรกิจที่
มีประสิทธิภาพคือผู้ที่สร้างแรงบันดาลใจเป็นผู้ฝึกสอนและเป็นผู้สร้างบรรยากาศการทำงานที่ดี
ธุรกิจยุคเก่ากับธุรกิจยุคใหม่มีกระบวนการที่ต่างกัน ทำให้มีวิถีคิด วิถีปฏิบัติและวิถีให้คุณค่า
ที่ต่างต่างกัน ปรัชญาพื้นฐานของธุรกิจแบบเก่าเป็นปรัชญาว่าด้วยการควบคุม (Control) แต่ปรัชญาของ

ธุรกิจเครือข่ายเป็นปรัชญาที่ว่าด้วยการเสริมศักยภาพคนให้เข้มแข็ง การจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนจึงสำคัญมากที่สุด โดยเชื่อว่าการทำงานเป็นเรื่องของธรรมชาติ คนต้องการงานที่มีความหมายและมีผลตอบแทน คนสามารถพัฒนาและควบคุมตนเองได้ โดยไม่จำเป็นต้องใช้วิธีการควบคุมจากภายนอก ดังนั้นหน้าที่ของผู้จัดการจึงได้แก่การสร้างบรรยากาศสิ่งแวดล้อมและบริบทการทำงานที่เสริมสร้างความเข้มแข็งของทุกคนที่เกี่ยวข้อง ให้ทุกคนได้พัฒนาและแสดงศักยภาพที่แท้จริงของตนเอง จัดกระบวนการที่ทำให้เกิดการสร้างเสริมศักยภาพในหลายๆ ทาง และมีรูปแบบความสัมพันธ์แบบเครือข่าย

5) แนวความคิดเกี่ยวกับกลไกการทำงานของเครือข่าย

สำนักส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน (อ้างถึงใน สนรฯ พลศรี 2550 : 201 – 202) ได้สรุปแนวความคิดเกี่ยวกับกลไกการทำงานของเครือข่ายไว้ว่าสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในระบบเครือข่ายความสัมพันธ์เรียกว่า จุด (Node) ถ้าหากมีการเชื่อมโยงระหว่างจุดต่าง ๆ ความสัมพันธ์ของจุดเหล่านี้คือเครือข่าย

1.4 แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

พระบรมราชาบาท และพระราชดำรัสเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงเริ่มมีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 แต่เป็นที่เริ่มเข้าใจกันแพร่หลายมากขึ้นก็เมื่อพระองค์ทรงนำตัวอย่างของทฤษฎีใหม่ ซึ่งเป็นรูปธรรมของการจัดการน้ำและการเกษตร ที่สามารถช่วยให้เกษตรกรรายย่อยดำรงชีพอยู่ได้ด้วยตัวเอง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 เป็นต้นมาส่วนเศรษฐกิจพอเพียงในลักษณะการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจของประเทศโดยรวมนั้นผู้บริหารระดับสูงของประเทศตลอดจนนักวิชาการเป็นจำนวนมาก เพิ่งจะมาตระหนักอย่างแท้จริงก็ภายหลังจากที่ประเทศไทยต้องตกอยู่ในภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจที่ร้ายแรงที่สุดในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทยในปี พ.ศ. 2540 นอกจากนั้นภาพของเศรษฐกิจพอเพียงในความเข้าใจของผู้บริหารประเทศ และนักวิชาการก็ยังมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับทฤษฎีใหม่ ภาคการเกษตรและเศรษฐกิจในชนบทของไทย จึงทำให้เกิดแนวโน้มที่จะเข้าใจว่าเศรษฐกิจพอเพียงนั้นจะใช้ได้ดีก็เฉพาะสำหรับเกษตรกรรายย่อยที่มีอำนาจต่อรองในตลาดต่ำ หรือมีต้นทุนในการแลกเปลี่ยน (Transaction) สูงเกินไป

ดังนั้นถึงแม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะได้วางแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเอาไว้ระดับหนึ่งสำหรับภาคการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับเกษตรกรรายย่อยให้เข้าใจและสามารถปฏิบัติตามแนวพระราชดำริได้กับแนวคิดการพัฒนาในภาคชนบทของไทย แต่ก็มีภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ อีกมากที่จะต้องทำความเข้าใจกับพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงอย่างจริงจังและนำไปประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม เศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นเพียงก้าวแรกที่อาจจะสร้างภูมิคุ้มกันให้เศรษฐกิจของประเทศไทยได้ในอนาคต และช่วยทำให้เศรษฐกิจของประเทศก้าวเดินต่อไปบนเส้นทางแห่งความพอเพียง ในความหมายของความพอสมควรหรือความพอประมาณ และมีเหตุผล

ส่วนวิธีการที่นำไปปฏิบัติให้บังเกิดผลจริงในทางปฏิบัติแก่ภาคเศรษฐกิจเหล่านั้นจำเป็นต้องมีการศึกษาให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ยิ่งมาก (คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ 2546 : 41-42 ,55) สอดคล้องกับ อรสุดา เจริญรัต (2546 : (32)) ที่กล่าวถึง พระราชดำรัสเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงไว้ ดังนี้ “เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุก ระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผลรวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบ ภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและ ภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการ ต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้าง พื้นฐานจิตใจของคนในชาติโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มี สำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบเพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลง อย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็น อย่างดี”

อภิชัย พันธเสน ,สรวิชัย เปรมชื่นและพิเชษฐ์ เกียรติเดชปัญญา. (2546 : 1-5) กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีจุดเริ่มต้นจากพระบรมราโชวาทใน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่พสกนิกรมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2517 ที่เน้นความสำคัญของการพัฒนาประเทศซึ่งจะต้องเน้นการสร้างพื้นฐาน คือ “ความพอมีพอกิน พอใช้” ของประชาชนส่วนใหญ่เบื้องต้นก่อน โดยวิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ หลังจากนั้นในพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องใน โอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2517 ณ ศาลาดุสิดาลัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเน้น “พอมมีพอกิน” อีกครั้งหนึ่ง จึงนับได้ว่า คำว่า “พอมมีพอกิน” ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในปี 2517 นั้นคือที่มาของคำว่า “ เศรษฐกิจพอเพียง” ที่ใช้เป็น วิสัยทัศน์ในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 9 ในปัจจุบัน

ในการบรรลุเป้าหมายสุดท้ายในการสร้าง “ความพออยู่พอกิน” ให้กับประชาชนชาวไทย ทุกคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรผู้ยากไร้ภายในชนบท จากพระราชดำรัสในปีต่อ ๆ มา โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ปี 2537 ได้แสดงว่าพระองค์ได้มีการดำเนินงานเป็นขั้นตอนห้าประการ ตามลำดับ คือ

1) ปรับแก้สภาพทางกายภาพของพื้นดินให้ประเทศไทยเป็นแผ่นดิน “สุวรรณภูมิ” คือ มีพื้นดินอุดมสมบูรณ์โดยการปรับเปลี่ยนสภาพเดิมที่เป็นที่ดอนแห้งแล้ง มีปัญหาดินเค็ม ดินดาน ดินเปรี้ยว หรือเป็นพื้นที่น้ำท่วมขังที่มีสภาพเป็นกรดให้เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะสมกับการเพาะปลูก

2) เน้นความสามารถในการพัฒนาและใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมโดยเน้นการประหยัดแต่หลักวิชาการ

3) ส่งเสริมให้มีการผลิตที่หลากหลาย (Diversification) เพื่อลดความเสี่ยงและช่วยให้เกิดมีกระแสรายได้ที่สม่ำเสมอ

4) ส่งเสริมให้มีสถาบันหรือองค์กรของเกษตรกรเข้ามาช่วยแก้ปัญหา ไม่ว่าจะเป็นธนาคารข้าว ธนาคารกระบือ และกลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น

5) ส่งเสริมการแปรรูปสินค้าเกษตร เช่น การแปรรูปน้ำมันดิบ แปรรูปผักและผลไม้ เป็นต้น เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม เพิ่มการจ้างงาน เพิ่มอำนาจต่อรองให้เกษตรกร เนื่องจากช่วยให้สินค้าอยู่ในตลาดได้เป็นเวลานานมากขึ้น

หลังจากที่ได้ทรงศึกษาค้นคว้าทดลองอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ.2512 เป็นต้นมา พ.ศ. 2537 พระองค์ได้ทรงเผยแพร่แนวความคิด “ ทฤษฎีใหม่” เป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2537 ในฐานะที่เป็นรูปแบบหนึ่งของเศรษฐกิจพอเพียง โดยแบ่งเป็น 3 ขั้นตอน คือ ในขั้นตอนที่หนึ่ง เกษตรกรจะต้องสามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยเน้นการเพาะปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก เหลือจึงขาย พร้อมพระราชทานรูปธรรมทางเทคนิคที่มีการจัดที่ดินออกเป็น 4 ส่วน ส่วนหนึ่งประมาณ 3 ใน 10 เป็นที่สำหรับเก็บน้ำไว้ในไร่นาของตนเอง เพื่อสามารถเพาะปลูกเลี้ยงชีพและทำการเกษตรได้ตลอดปีและใช้เลี้ยงปลา ถ้าไม่สามารถเก็บน้ำได้พอก็จะมีระบบเติมน้ำจากอ่างเก็บน้ำขนาดกลางเข้าสู่พื้นที่ อีกส่วนหนึ่งประมาณ 3ใน10 เป็นพื้นที่เพื่อการปลูกข้าว อีกส่วนหนึ่งประมาณ 3 ใน 10 เป็นสวนผลไม้และไม้ยืนต้นเพื่อการใช้สอยและที่เหลืออีก 1 ใน 10ใช้เป็นที่อยู่อาศัย ปลูกผักสวนครัวและเลี้ยงสัตว์เพื่อการบริโภคในครัวเรือน

ทฤษฎีใหม่ขั้นที่สอง เมื่อเกษตรกรมีผลผลิตมากเกินความจำเป็นในการบริโภคในครัวเรือนควรมีการรวมกลุ่มในลักษณะที่เป็นสหกรณ์เพื่อจำหน่ายหรือเพื่อแปรรูปก่อนการจำหน่าย

ส่วนทฤษฎีใหม่ขั้นที่สาม เมื่อกลุ่มเกษตรกรมีความเข้มแข็งก็สามารถร่วมมือกับแหล่งเงิน (ธนาคาร) และแหล่งพลังงาน (บริษัทน้ำมัน) ตั้งและบริหารโรงสี ตั้งและบริหารสหกรณ์ ช่วยการลงทุนและช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิต

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับภูมิปัญญาชุมชนและการเกษตรยั่งยืน (Sustainable Agriculture)

จรัญ จันทลักขณา (2549 : 81-82) กล่าวถึงตัวอย่างการมีภูมิคุ้มกันของการเกษตรไทยดั้งเดิม โดยเฉพาะตัวอย่างการทำนาเชิงวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวนาไทย เป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมชัดเจนเกี่ยวกับการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจแบบพอเพียง ในการดำเนินชีวิตของบุคคลและชุมชนทางการเกษตร โดยดำเนินชีวิตในทางสายกลาง มีความพอประมาณในการทำการเกษตรใช้เทคนิคและปัจจัยการผลิตอย่างมีเหตุผลและประหยัด ใช้ภูมิปัญญาชุมชนและวัฒนธรรมประเพณีเข้าผสมผสานบูรณาการกับระบบการผลิตทางเกษตร เพื่อให้พืชและสัตว์รวมทั้งคนอยู่ร่วมกันอย่างมีจิตวิญญาณมีความรักและเมตตาและค่าของความอยู่รอดของคนและระบบชีวิตโดยไม่ใช้ความโลภความเห็นแก่ตัวกอบโกยผลประโยชน์เพื่อคนใดคนหนึ่งจนก่อให้เกิดผลเสียหายร้ายแรงต่อสังคมส่วนรวมตลอดจนถึงแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติการเกษตรไทยอันมีข้าวเป็นพืชหลักจึงยั่งยืนมั่นคงมาเป็นพัน ๆ ปี ก่อนที่จะเกิดประเทศสยามหรือประเทศไทยเสียอีก

1.5 แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เป็นระเบียบวิธีวิจัยที่เริ่มเป็นที่รู้จักในประเทศไทย โดยหลายฝ่ายที่ดำเนินงานเกี่ยวกับการพัฒนา ต่างก็ให้ความสนใจนำวิธีวิจัยนี้มาปฏิบัติ และประยุกต์ใช้กันมากขึ้น เป็นการรวมทั้งการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม และการวิจัยเชิงปฏิบัติการเข้าด้วยกัน กล่าวคือ เป็นการวิจัยที่เป็นการพยายามศึกษาชุมชน โดยเน้นการวิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางในการแก้ปัญหา วางแผนดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหา ปฏิบัติการตามแผน และติดตามประเมินผล ทั้งนี้ในการดำเนินการวิจัยทุกขั้นตอน ชาวบ้าน ประชาชน หรือสมาชิกของชุมชนนั้นๆจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจึงเป็นผลที่เกิดขึ้นจากแนวคิดใหม่ของการพัฒนา ซึ่งพยายามจะแก้ไขปรับปรุงรูปแบบการพัฒนารวมทั้งแบบการวิจัย และดำเนินการ โครงการต่างๆ ของรัฐ ซึ่งที่ผ่านมาเป็นลักษณะที่เรียกว่า จากบนลงล่าง (Top-down Approach) หรือแบบศูนย์กลางอยู่ที่รัฐ ที่นักพัฒนาหรือที่นักวิจัย มาเป็นการพัฒนาในลักษณะให้ประชาชน ชาวบ้านเป็นศูนย์กลางของการดำเนินงาน เป็นลักษณะจากล่างขึ้นบน (Bottom-up Approach)

เป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมคือ การส่งเสริมให้ผู้ด้อยโอกาสในสังคมได้เรียนรู้ ได้พัฒนาตนเองในการที่จะนำไปสู่การพัฒนาชุมชน และสังคมในทุกด้าน เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น ดังนั้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาชุมชนได้ จึงมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1) เพื่อปลูกจิตสำนึกให้ผู้ด้อยโอกาสในชุมชน ชาวบ้าน ประชาชน ได้ตระหนักปัญหาของตนเอง และเกิดความตระหนักในบทบาทความรับผิดชอบของตนมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน

2) เพื่อดำเนินการวิจัยโดยเน้นการวิเคราะห์ การเก็บรวบรวม และการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เพื่อช่วยในการตัดสินใจ กำหนดปัญหา และแนวทางในการแก้ไข ปัญหา รวมทั้งการดำเนินการแก้ไขปัญหาคด้วยตนเอง โดยอาจร่วมกับองค์กร และหน่วยงานต่างๆ ซึ่งมีหน้าที่ความรับผิดชอบในเรื่องนั้นๆ

3) เพื่อร่วมกับชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง

4) เพื่อส่งเสริมการรวมกลุ่ม และการทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชน อีกทั้งผลักดันให้กิจกรรมทั้งหมดดำเนินได้อย่างต่อเนื่อง

ผู้วิจัยนั้นจะต้องมีแนวคิดพื้นฐาน สำคัญดังต่อไปนี้

1) การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการพลวัตและมีชีวิต กล่าวคือเป็นเรื่องที่ไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ โดยเริ่มต้นจากสภาพการณ์ที่เป็นจริง ทำการค้นปัญหาคืออะไร มีสาเหตุมาจากอะไร เป็นสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม หรือว่าความเชื่อ ต่อจากนั้นจึงมุ่งไปยังจุดที่ควรจะเป็นไปได้ในอนาคตซึ่งไม่สามารถทำนายได้

เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจึงมีลักษณะ ดังนี้

1. ยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้
2. ไม่สามารถกำหนดเวลาที่แน่นอนได้
3. ไม่มีการกำหนดกิจกรรม (ปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหา) ล่วงหน้า

2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการจะประสบผลสำเร็จได้ เมื่อผู้วิจัยและบุคคลที่เกี่ยวข้องมีความเชื่อว่า

1. คนทุกคนมีศักยภาพและความสามารถในการคิด และการทำงานร่วมกัน เพื่อคุณภาพของชีวิตที่ดีขึ้น

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญเช่นเดียวกับภูมิปัญญาของผู้วิจัย นักวิชาการ หรือนักพัฒนา

3. ทุกสิ่งทุกอย่างในชุมชน ทั้งเรื่องของความรู้ ความชำนาญ ทรัพยากรที่มีอยู่ และที่จะหามาได้ในอนาคต จะต้องได้รับการจัดสรรอย่างเท่าเทียมกัน

3) การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จะต้องเริ่มจากความรู้สึของคนที่มีต่อปัญหา หรือความต้องการของชุมชน จากนั้นนำไปสู่การสร้างความเข้าใจ และการกระทำที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในตนเอง และชุมชน ทั้งในด้านมิติแห่งปัญญา จิตใจและกายภาพ

4) กระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง และไม่สิ้นสุดในวงจรการเริ่มเพื่อนำไปสู่วงจรใหม่ ซึ่งเป็นวงจรที่ประกอบด้วย การแสวงหาความรู้ การกระทำ

วงจรนี้จะคงอยู่และดำเนินต่อไปตราบเท่าที่ประชาชน สมาชิกของชุมชน ยังสามารถรวมกลุ่มกันอยู่ได้

ผลที่จะเกิดขึ้นจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมซึ่งมีต่อชุมชน

1) ชาวบ้าน ประชาชน ผู้ด้อยโอกาสจะตื่นตัวได้รับการศึกษามากขึ้นสามารถคิดและวิเคราะห์เหตุการณ์ต่างๆได้อย่างถูกต้อง มีความเชื่อมั่นในการที่จะให้ความร่วมมือกันในการดำเนินกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน

2) ปัญหาหลักสำคัญในชุมชนได้รับการแก้ไข ประชาชนผู้ด้อยโอกาสจะมีโอกาสมากขึ้น การจัดสรรทรัพยากรและผลประโยชน์ต่างๆในชุมชน จะมีการกระจายอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม รวมทั้งความรู้และข้อมูลข่าวสารซึ่งจะส่งผลให้คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนดีขึ้น

3) สำหรับผู้วิจัย และนักพัฒนาจะได้เรียนรู้จากชุมชนได้ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับชุมชน อันจะก่อให้เกิดความเข้าใจชุมชน ได้ดีขึ้น และเกิดแนวคิดในการพัฒนาที่แท้จริง

กลวิธีที่นำมาใช้ในการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจึงประกอบด้วยกลวิธี ดังนี้

1) เป็นการจัดการศึกษาผู้ใหญ่และการสร้างกลุ่มในการทำงาน กระตุ้นให้ชาวบ้านกล้าคิด มีความเชื่อมั่น กล้าตัดสินใจ ใช้กระบวนการในการเข้าถึงประชาชนให้ประชาชนได้สะท้อนแนวคิด ความรู้สึกของเขาอย่างแท้จริง พร้อมทั้งพัฒนาทักษะความสามารถที่จำเป็นในการทำงานร่วมกัน และช่วยกันแก้ไขปัญหาดำเนินการ ดังนั้น กระบวนการกลุ่ม การสร้างกลุ่มจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งที่จะทำให้กระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมประสบผลสำเร็จหรือไม่

2) ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (การวิจัยอย่างมีส่วนร่วม) ซึ่งได้แก่การแสวงหาข้อเท็จจริงร่วมกับประชาชน ชาวบ้าน ในการรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล

3) ใช้การวิเคราะห์เชิงปฏิบัติการ จะเน้นให้ชาวบ้าน คนในชุมชนเป็นผู้ลงมือปฏิบัติการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองซึ่งมีทั้งการปฏิบัติการตามแผน และการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเมื่อต้องเผชิญอุปสรรคต่างๆ

4) ใช้กระบวนการแก้ปัญหา ในการดำเนินกิจกรรมต่างตามขั้นตอนกระบวนการวิจัย นับตั้งแต่การมองปัญหา การวิเคราะห์ปัญหา การแยกแยะสถานการณ์ การกำหนดและเลือกประเด็นปัญหาที่ศึกษา หรือสิ่งที่ต้องการแก้ไข ตลอดจนกระทั่งการเลือกวิธีการแก้ปัญหาเป็นกระบวนการแก้ปัญหาที่คนในชุมชนจะเป็นผู้คิดโดยใช้ข้อมูลและหลักการที่ผู้วิจัยเสนอแนะ

หัวใจสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ประกอบด้วยวงจรหลัก 3 วงจร คือ
 วงจรที่ 1 การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา ขั้นนี้เป็นการศึกษาและวิเคราะห์
 สถานการณ์ ข้อเท็จจริงในสังคมและชุมชน

วงจรที่ 2 ขั้นการสำรวจ และค้นหาความรู้ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมคำถามที่ควรจะถาม
 ในขั้นตอนนี้

วงจรที่ 3 การลงมือปฏิบัติ เป็นขั้นของการลงมือดำเนินกิจกรรมต่างๆเพื่อ
 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม วงจรทั้ง 3 วงจรนี้เป็นหัวใจสำคัญ
 จึงแบ่งระยะของกระบวนการวิจัยออกเป็น 3 ระยะคือ ระยะก่อนดำเนินการวิจัย(Pre-Research
 Phase) ระยะดำเนินการวิจัย (Research Phase) และระยะหลังการวิจัย (Post-Research Phase) การ
 แบ่งระยะต่างๆของการวิจัยออกเป็น 3 ระยะนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้มีความชัดเจนสำหรับเป็น
 แนวทางการปฏิบัติเท่านั้น แต่ในการปฏิบัติจริงๆแล้ว ขั้นตอนของการดำเนินการวิจัยอาจจะไม่ง่าย
 เหมือนการนำเสนอ ทั้งนี้เพราะขั้นตอนต่างๆของการวิจัยอาจจะเกิดพร้อมๆกันในระยะเวลา
 เดียวกันก็ได้ แต่บางครั้งหรือในบางขั้นตอนต่างๆของการวิจัยอาจจะต้องมีการกระทำในขั้นตอน
 หนึ่งก่อน จึงจะเริ่มดำเนินการในขั้นตอนต่อไปหรือบางครั้งอาจจะย้อนกลับมาเริ่มต้นใหม่ก็ได้

1) ขั้นตอนในการทำวิจัยระยะที่ 1 : ก่อนดำเนินการวิจัย

1. การคัดเลือกชุมชน การคัดเลือกชุมชนเป็นการพิจารณาพื้นที่ดำเนินการ
2. การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน ผู้มีบทบาทสำคัญคือคนในชุมชนนั้น การ
 วิจัยจะประสบผลสำเร็จหรือไม่ เป็นผลจากความร่วมมือร่วมใจระหว่างสมาชิกของชุมชน บทบาท
 ของผู้วิจัยคือคอยกระตุ้นและให้การสนับสนุนด้านต่างๆแก่ชุมชน แต่ทั้งนี้ผู้วิจัยจะต้องเป็นผู้ที่คน
 ในชุมชนไว้วางใจและให้การยอมรับ ซึ่งการไว้วางใจและการยอมรับจะเกิดขึ้นได้เมื่อผู้วิจัยมี
 ความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน

ดังนั้นบทบาท ภาระและหน้าที่ของผู้วิจัยในการดำเนินงานในขั้นตอนนี้ มีดังนี้

1. การเตรียมตัวผู้วิจัย : ผู้วิจัยจะต้อง
 - 1.1 มีความรู้พื้นฐานตลอดจนแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา
 - 1.2 มีกลวิธีในการที่เข้าสู่หัวใจประชาชน หรือกลุ่มเป้าหมาย
2. การวางตัวของผู้วิจัย ผู้วิจัยต้องบูรณาการตนเองเข้ากับชุมชน
3. ติดต่อกับและประชาสัมพันธ์ ผู้วิจัยจะต้องติดต่อกับบุคคลสำคัญๆในชุมชน
 กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส ผู้อาวุโสที่คนในชุมชนให้การยอมรับ ครู พ่อค้า เป็นต้น

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก ถ้าผู้วิจัยไม่สามารถบูรณาการตนเองเข้ากับชุมชนได้ไม่สามารถสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดของโครงการได้ ก็จะเป็นการยากที่จะก้าวไปสู่ขั้นต่อไป ซึ่งต้องอาศัยการมีส่วนร่วมและความร่วมมือของชุมชนเป็นสำคัญ

2) ขั้นตอนในการทำวิจัยระยะที่ 2 : ระยะดำเนินการวิจัย

ระยะดำเนินการวิจัยนี้มีกิจกรรมในการดำเนินงานหลัก ๆ ดังนี้

1. การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาร่วมกับชุมชน

ขั้นนี้เป็นเรื่องของการศึกษาปัญหาและความต้องการของชุมชน ตลอดจนการประเมินทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ควบคู่ไปกับการให้ความรู้เรื่องของกระบวนการและขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาในชุมชนเพื่อจะดูว่าชุมชนมีปัญหาอะไร และลักษณะของชุมชนทั้งทางด้านกายภาพ ชีวภาพ สังคม เศรษฐกิจเป็นอย่างไร

1.1 การวิเคราะห์ด้านทรัพยากร ในการวิเคราะห์ทรัพยากรนี้แบ่งออกเป็น 2 ด้าน

1.1.1 การวิเคราะห์ด้านทรัพยากรธรรมชาติ

1.1.2 การวิเคราะห์ด้านทรัพยากรมนุษย์

1.1.3 การวิเคราะห์ทางด้านสังคม

1.1.4 การวิเคราะห์ด้านเศรษฐกิจ

2. ขั้นพิจารณากำหนดปัญหา

ในขั้นตอนนี้จะต้องเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการอภิปราย แสดงความคิดเห็น และตัดสินใจในการเลือกและกำหนดปัญหา

3. การออกแบบการวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูล

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

5. การนำเสนอข้อมูล

3) ขั้นตอนในการทำวิจัยระยะที่ 3 : ระยะหลังการวิจัย

ระยะหลังของการวิจัยจะมีกิจกรรมหลัก 4 อย่าง คือ

1. การวางแผนดำเนินงาน

เป็นขั้นตอนของการกำหนดโครงการเพื่อแก้ไขปัญหานั้นๆ เป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกในชุมชน ผู้วิจัยนอกจากจะเป็นผู้ที่คอยกระตุ้นให้สมาชิกมีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ แล้วผู้วิจัยอาจจะต้องทำหน้าที่ในการสนับสนุนด้านต่าง ๆ

2. การปฏิบัติตามแผน

ควรจะต้องมีแกนนำหรือกลุ่มในชุมชนเป็นกลุ่มทำงาน แต่กลุ่มนี้จะต้องเป็นบุคคลที่สมาชิกในชุมชนให้การยอมรับ

3. การอบรมผู้ปฏิบัติงานเพื่อเพิ่มพูนศักยภาพในชุมชน

ในการกำหนดกิจกรรมในการดำเนินงาน จำเป็นต้องอาศัยความรู้ และทักษะเฉพาะบางประการซึ่งรวมทั้งเทคนิคการบริหารงาน การทำงานร่วมกัน การแก้ปัญหา เพิ่มพูนทักษะต่างๆในการปฏิบัติงานจึงเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้วิจัยในการจัดอบรมหรือจัดหาวิทยากรภายนอก หรือแม้แต่ในชุมชนเองที่จะเสริมความรู้ ทักษะให้กับสมาชิกทั้งก่อนและขณะปฏิบัติการ

4. การติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน

การติดตามและการประเมินผลโดยสมาชิกของชุมชน เพื่อดูปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติงาน ในขั้นตอนนี้สมาชิกของชุมชนยังมีส่วนร่วม

PAR กับการทำงานชุมชน

หลักการง่าย ๆ ของ PAR ก็คือการหาทางให้เกิดการมีส่วนร่วมในการทำความเข้าใจปัญหา หาทางออกและการลงมือแก้ปัญหาของทั้ง 3 ฝ่ายร่วมกันอย่างเท่าเทียม

PAR จึงเป็นการหาทางให้เกิดการมีส่วนร่วมในการทำความเข้าใจปัญหา หาทางออก และการลงมือแก้ปัญหาของทั้ง 3 ฝ่ายร่วมกันอย่างเท่าเทียมกัน ได้แก่

- 1) กลุ่มเป้าหมาย ชาวบ้าน ในฐานะที่เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรง
- 2) นักพัฒนา ในฐานะเป็นผู้ร่วมงานใกล้ชิด
- 3) นักวิชาการ ในฐานะผู้รู้จากภายนอก
 1. เสริมสร้างพื้นฐานความเข้าใจปัญหา อากาเร สาเหตุ ศักยภาพในการแก้ปัญหา
 2. อธิบาย หาคำตอบ แยกแยะ เงื่อนไข ปัจจัยผลจากปัญหาและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
 3. สรุปรบทเรียน ที่แต่ละฝ่ายเคยมีประสบการณ์ในการจัดการปัญหาทำนองเดียวกัน
 4. หาแนวทาง ออกแบบ วางแผน โครงการเพื่อแก้ปัญหา และลงมือปฏิบัติแก้ไข

ปัญหาที่เกิดขึ้น

1.6 กระบวนการระดมความคิดอย่างมีส่วนร่วม (AIC)

อรพินท์ สพโชคชัย (2538:11-16) กล่าวถึง AIC ไว้ดังนี้

AIC ย่อมาจาก Appreciation Influence และ Control ซึ่งพัฒนามาจากแนวความคิดของสถาบันพัฒนาเอกชนชื่อ Organizing for Development : an International Institute (ODII) และได้นำมาศึกษาในประเทศไทยในปี พ.ศ. 2533 โดยมีวัตถุประสงค์หลักในการศึกษาบทบาทของสตรีในการจัดการงานพัฒนาหมู่บ้าน การศึกษาได้ค้นพบว่ากระบวนการ AIC เป็นกระบวนการที่มีศักยภาพ

ในการสร้างพลังและกระตุ้นการยอมรับของชาวบ้านทั้งชายและหญิงให้ร่วมพัฒนาหมู่บ้านและยังมีศักยภาพที่จะขยายผลได้

เทคนิคการระดมความคิดจะให้ความสำคัญต่อความคิดและการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน เป็นกระบวนการที่นำเอาคนเป็นศูนย์กลาง โดยที่คนเป็นผู้ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดในชุมชน (Village Stakeholders) มาคิดและทำงานร่วมกันในรูปของการประชุมเชิงปฏิบัติการหรือในความหมายของชาวบ้านคือ การประชุมกรรมการหมู่บ้านและผู้แทนของกลุ่มต่างๆในหมู่บ้าน เพื่อระดมความคิดในการวางแผนพัฒนาหมู่บ้าน และเป็นการสร้างแนวทางการพัฒนาหมู่บ้านโดยพลังประชาชน

กระบวนการ AIC เป็นเทคนิคที่ง่ายและสามารถนำมาประยุกต์ให้เหมาะสมสำหรับการวางแผนพัฒนาหมู่บ้านและการกำหนดแผนปฏิบัติการ กระบวนการ AIC ยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการระดมความคิดเห็นและมีขั้นตอนวิธีการที่จะรวมความคิดและความต้องการไว้ในแผนได้ กระบวนการ AIC มีเทคนิควิธีการประชุมระดมความคิดได้มีส่วนร่วมอย่างเป็นประชาธิปไตย มีการแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งทำให้เข้าใจถึงสภาพปัญหา ข้อจำกัด ความต้องการ และศักยภาพของผู้ที่ร่วมระดมความคิดทุกคน เมื่อผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนเกิดความเข้าใจภาพรวมการพัฒนาหมู่บ้านทั้งหมด จะเป็นจุดกำเนิดของการยอมรับของผู้ที่จะนำแผนพัฒนาไปดำเนินการต่อ

วิธีการระดมความคิดตามกระบวนการ AIC แบ่งออกได้เป็น 3 ขั้นตอนหลักมีรายละเอียดดังนี้

1) ขั้นตอนการสร้างความรู้ความเข้าใจ (Appreciation หรือ A) คือขั้นตอนที่สร้างการรับรู้ การเรียนรู้ และการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข้อเท็จจริงจากมุมมอง ความเห็นและประสบการณ์ของบุคคลต่างๆที่เข้าร่วมประชุม วัตถุประสงค์หลักของการใช้เทคนิคในขั้นตอนนี้เน้นการสร้างการยอมรับและความเข้าใจบุคคลต่างๆมีการเปิดโอกาสให้ทุกคนสามารถแสดงความคิดเห็นและรับฟังความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกันเป็นประชาธิปไตยร่วมกันหาข้อสรุปที่ทุกคนเข้าใจและยอมรับร่วมกัน โดยที่หัวใจของการเปิดโอกาสให้มีการสื่อสารระหว่างผู้เข้าร่วมการประชุมอย่างเสรี จะช่วยให้บุคคลต่างๆ มีความเข้าใจสถานการณ์มากขึ้นซึ่งจะทำให้เกิดการปรับทัศนคติและเจตคติ (Paradigm Shift) จุดเด่นของขั้นตอนนี้อยู่ที่การสร้างบรรยากาศที่เป็นมิตร เปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็น ความรู้สึกโดยไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์หรือการต่อต้าน ค้นหาศักยภาพของชุมชนและมีการมองถึงการพัฒนาในทางบวกมากกว่าการค้นหาปัญหา โดยให้ผู้ที่เป็นผู้แทนกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในหมู่บ้านได้มีโอกาสให้ข้อคิด หลักการ และเหตุผลที่นำไปสู่เป้าหมายของหมู่บ้านพัฒนาที่พึงประสงค์ในอนาคต ผลสัมฤทธิ์ที่สำคัญของขั้นตอนนี้คือการสร้างวิสัยทัศน์ร่วมในการพัฒนาหมู่บ้านให้เป็นหมู่บ้านพึงประสงค์ในอนาคตที่ทุกคนสร้างฝันร่วมกัน (Shared Vision)

2) ขั้นตอนการสร้างแนวทางพัฒนา (Influence หรือ I) คือการนำความคิดและพลังสร้างสรรค์ที่มีอยู่ในตัวของแต่ละบุคคลมาช่วยให้หมู่บ้านหรือชุมชนสามารถกำหนดวิธีการสำคัญหรือโครงการ กิจกรรมการพัฒนาที่จะช่วยให้บรรลุวิสัยทัศน์ร่วมของหมู่บ้านซึ่งหมายถึงภาพของหมู่บ้านที่พึงประสงค์หรือพึงปรารถนาในอนาคตได้อย่างดีที่สุดเท่าที่เวลาและทรัพยากรจะอำนวย การระดมความคิดในขั้นตอนนี้เป็นการคิดที่ต่อเนื่องจากช่วงของ Appreciation ซึ่งได้มองภาพการพัฒนาหมู่บ้านในลักษณะการกำหนดเป้าหมายที่พึงปรารถนา โดยที่สมาชิกทุกคนจะร่วมกันคิดวิธีที่จะบรรลุเป้าหมายที่เป็นความสำเร็จ ขั้นตอนนี้เปิดโอกาสในการให้เหตุผล ต่อรอง และถกเถียงเพื่อให้ได้มาซึ่งโครงการหรือกิจกรรมที่ดีที่สุด และเป็นประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด และที่สำคัญจะต้องเป็น โครงการหรือกิจกรรมที่เป็นที่ยอมรับของของบุคคลที่เกี่ยวข้องในชุมชนมากที่สุดด้วย

3) ขั้นตอนการกำหนดแนวทางการปฏิบัติ (Control หรือ C) เป็นการนำเอาวิธีการสำคัญหรือโครงการที่ได้ตกลงและยอมรับร่วมกันมากำหนดเป็นแผนปฏิบัติการอย่างละเอียดว่าโครงการหรือกิจกรรมที่ชาวบ้านร่วมกันคิดจะดำเนินการอย่างไร จะต้องทำอะไรบ้างเพื่อให้บรรลุเป้าหมายหมู่บ้านพัฒนาที่พึงประสงค์ มีหลักการและเหตุผลอย่างไร มีวิธีดำเนินการอย่างไร ใครเป็นผู้รับผิดชอบและใครบ้างที่ต้องให้ความร่วมมือประสานงาน จะใช้งบประมาณค่าใช้จ่ายเท่าไร และชุมชนจะได้ผลประโยชน์อะไรบ้าง

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้จัดขั้นตอนกระบวนการระดมความคิดอย่างมีส่วนร่วม (AIC) เป็นวัฏจักร 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. การเข้าใจสถานการณ์ และการกำหนดเป้าหมายร่วมกัน
2. การคิดค้นวิธีการสำคัญ
3. การกำหนดแผนปฏิบัติการและผู้รับผิดชอบ คือ การนำ “วิธีการที่สำคัญ”
4. การนำ “แผนปฏิบัติการ” ไปปฏิบัติจริง คือการปฏิบัติตามรายละเอียดต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ใน “แผนปฏิบัติการ” นั้นเอง
5. การศึกษาเรียนรู้และการปฏิบัติจริง แล้วนำมาประกอบการพิจารณา เพื่อปรับปรุงงานหรือภารกิจให้บรรลุผลดียิ่งขึ้น

แนวคิดพื้นฐานของกระบวนการระดมความคิดอย่างมีส่วนร่วม (AIC) มีความคิดว่าบุคคล กลุ่มบุคคลในชุมชนองค์กรและสังคมมีพลังงานและพลังปัญญาในการที่จะเอาชนะปัญหาอุปสรรค และสร้างสรรค์ชีวิตให้ดีกว่าได้

ประหยัด จตุพรพิทักษ์ (2540) ได้ให้ความหมายของกระบวนการระดมความคิดอย่างมีส่วนร่วม (AIC) ว่าเป็นพลังปัญญาที่สร้างสรรค์ที่มีอยู่ในบุคคล กลุ่มคน องค์กรชุมชนและสังคม

เป็นพลังทางการพัฒนา พลังความรักและความซาบซึ้งใจ (Appreciation) พลังความคิดและการมีปฏิสัมพันธ์ผสมผสาน (Influence) พลังความพยายามและการควบคุมจัดการ (Control)

กระบวนการระดมความคิดอย่างมีส่วนร่วม ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) การที่ปัจเจกบุคคลได้รับข้อมูลและเกิดการเรียนรู้และทำให้ทัศนะพื้นฐานมุมมองทัศนคติ ค่านิยมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างของปัจเจกบุคคลเปลี่ยนแปลงไป

2. ปุ๋ยอินทรีย์

ขงยุทธ โอสถาและคนอื่นๆ (2541:487-496) ได้ให้ความหมายและนิยามของปุ๋ยอินทรีย์ไว้ดังนี้
ปุ๋ยอินทรีย์ หมายถึง ปุ๋ยที่ได้จากส่วนต่างๆ ของพืชและสัตว์ที่ตายแล้วรวมทั้งที่ขบถ่ายออกมาจากสัตว์ ตลอดจนวัสดุที่ใช้รองพื้นคอกสัตว์ ซึ่งแบ่งออกได้ดังนี้

- 1) ปุ๋ยคอก ได้แก่ สิ่งที่ขบถ่ายจากสัตว์ทั้งที่เป็นของเหลวของแข็งและวัตถุรองพื้นในคอกสัตว์ด้วย เช่น มูลวัว มูลค่างควา มูลสุกร ฟางปูลรองในคอกสัตว์ เป็นต้น
- 2) ปุ๋ยหมัก ได้แก่ ปุ๋ยที่ได้จากการนำเศษพืชมากองรวมกันโดยอาจจะมีการใส่ตัวเร่ง เช่น ปุ๋ยเคมี หรือมูลสัตว์ เพื่อให้สลายตัวได้เร็วขึ้น หรือปล่อยให้สลายตัวเองตามธรรมชาติก็ได้
- 3) ปุ๋ยพืชสด ได้แก่ ปุ๋ยที่ได้จากการปลูกพืชซึ่งส่วนใหญ่ใช้พืชตระกูลถั่วเพราะเป็นพืชที่สามารถตรึงเอาธาตุไนโตรเจนจากอากาศมาใช้ประโยชน์ได้ องค์ประกอบของพืชจำพวกนี้จึงมีไนโตรเจนประกอบอยู่สูง เมื่อถูกไถกลบลงในดินจะสลายให้ธาตุไนโตรเจนและอินทรีย์วัตถุแก่ดิน พืชตระกูลถั่วที่นิยมใช้ ได้แก่ โสนอินเดีย ไมยราพไร้หนาม ถั่วพุ่มต่างๆ ถั่วพรีเป็นต้น พืชน้ำได้แก่ แหนแดง

การผลิตปุ๋ยหมัก

ปุ๋ยหมักเป็นปุ๋ยอินทรีย์ชนิดหนึ่งซึ่งได้จากการนำชิ้นส่วนของพืชมาหมักในรูปของการกองซ้อนกันบนพื้นดินหรือในหลุม เศษชิ้นส่วนของพืชที่นำมาหมักนั้นจะต้องผ่านกระบวนการย่อยสลายจนแปรสภาพไปจากรูปเดิมโดยกิจกรรมของจุลินทรีย์จนกระทั่งได้สารอินทรีย์วัตถุที่มีความคงทน ไม่มีกลิ่น มีสีน้ำตาลปนดำ และมีอัตราส่วนของสารประกอบคาร์บอนต่อไนโตรเจนต่ำ (กรมพัฒนาที่ดิน : 2545 : 14)

วัสดุที่สามารถนำมาผลิตปุ๋ยหมัก

สามารถแบ่งวัสดุที่นำมาผลิตปุ๋ยหมักออกเป็นแหล่งใหญ่ ๆ คือ

1) วัสดุเหลือทิ้งจากภาคการเกษตร จะมีอยู่ทั่วไปหลายรูปแบบ เช่น ฟางข้าว ใบพืช เปลือกและกากของพืช

2) วัสดุเหลือทิ้งจากโรงงานอุตสาหกรรม โดยจะมีอยู่ทั่ว ๆ ไป เช่น ทะลายและกากปาล์มกากอ้อย ขี้เถ้าจากโรงงานแปรรูปไม้ เป็นต้น

3) วัสดุเหลือทิ้งจากบ้านเรือนเนื่องจากปัญหาการกำจัดขยะในเขตชุมชนมีมากขึ้น

4) วัสดุอื่น ๆ และวัชพืช เช่น วัชพืชบก วัชพืชน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผักตบชวา ซึ่งผักตบชวาเจริญอย่างรวดเร็วก่อให้เกิดปัญหาอย่างมากมาย จึงนับว่าเป็นการกำจัดที่ดีโดยการเปลี่ยนแปลงให้เป็นปุ๋ยที่มีประโยชน์

ในปี พ.ศ. 2544 กรมพัฒนาที่ดินได้สำรวจและส่งเสริมให้เกษตรกรผลิตปุ๋ยหมักโดยใช้วัสดุต่างๆ ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 ชนิดและปริมาณของวัสดุเหลือใช้ชนิดต่าง ๆ

ชนิดของวัสดุ	ปริมาณ (ล้านตัน / ปี)
1. วัสดุเหลือใช้ทางการเกษตร	
ฟางข้าว	25.45
เศษต้นข้างโพด	7.83
เศษข้าวฟ่าง	0.92
เศษต้นถั่วเหลือง , ถั่วลิสง , ถั่วเขียว	2.23
2. วัสดุเหลือใช้ทางอุตสาหกรรม	
กากอ้อย	13.53
ขี้เถ้า	1.44
แกลบ	3.16
ซังข้าวโพด	1.26
มันสำปะหลัง	4.50
3. วัสดุเหลือใช้จากบ้านเรือน	
ขยะมูลฝอย	12.05
4. วัชพืช	
ผักตบชวา	1.00
รวมปริมาณวัสดุเหลือใช้ต่าง ๆ	72.45

ที่มา : กรมพัฒนาที่ดิน (2545 : 26)

ลักษณะการกองปุ๋ยหมัก

1) การกองบนพื้น

นับเป็นวิธีการที่ประหยัด โดยการนำเศษวัสดุมากองทำปุ๋ยหมักบนพื้นที่ราบ อาจจะ เป็นพื้นดินธรรมดาหรือพื้นซีเมนต์แต่จะต้องมีพื้นที่เพียงพอในการกองปุ๋ยหมักและการปฏิบัติงาน ต่าง ๆ นอกจากนี้อาจจะกองปุ๋ยหมักในคอกไม้ ลักษณะของคอกไม้ควรใช้ไม้ตีเป็นแนวเส้น ระยะห่างเพื่อช่วยในการถ่ายเทอากาศ และเพื่อสะดวกในการกลับกองปุ๋ยหมักควรกองเศษวัสดุ เพียงครึ่งหนึ่งของคอกไม้ เมื่อถึงเวลากลับกองปุ๋ยก็จะได้พลิกไปอีกด้านหนึ่งภายในคอกนั้น

2) การกองในหลุม

สำหรับการกองปุ๋ยหมักในหลุมจุดประสงค์เพื่อเป็นการช่วยรักษาความชื้นและสะดวกต่อการปฏิบัติสถานที่ควรเป็นที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึงลักษณะของหลุมควรเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 2 x 4 x 1 หรือ 3 x 1 x 6 เมตร

วิธีการกองปุ๋ยหมัก

โดยทั่วไปวิธีการกองปุ๋ยหมักไม่มีข้อกำหนดแน่นอน แต่จะขึ้นอยู่กับปัจจัยของวัสดุที่มีอยู่ได้แก่ วัสดุเศษพืช มูลสัตว์ ปุ๋ยไนโตรเจนและสารตัวเร่ง เป็นต้น ซึ่งวิธีการกองปุ๋ยหมักสามารถเลือกปฏิบัติได้ตามความเหมาะสม แต่อย่างไรก็ตามสามารถแบ่งได้เป็น 5 วิธีการ ดังนี้คือ

1. การกองแบบใช้เศษพืชอย่างเดียว
2. การกองโดยผสมมูลสัตว์
3. การกองปุ๋ยหมักโดยผสมมูลสัตว์และปุ๋ยไนโตรเจน
4. การกองปุ๋ยหมักโดยผสมสารเร่งประเภทจุลินทรีย์
5. การกองปุ๋ยหมักโดยวิธีการต่อเชื้อ

การกองปุ๋ยหมักโดยผสมสารเร่งประเภทจุลินทรีย์ พด. 1

นันทกา แสงจันทร์(2546 : 13-15) กล่าวถึงการใช้สารเร่ง พด.1 สำหรับทำปุ๋ยหมักซึ่งมีส่วนผสมในการทำปุ๋ยหมักดังนี้

1. เศษพืชแห้ง 1,000 กิโลกรัม (ประมาณ 6 – 8 ลูกบาศก์เมตร)
2. มูลสัตว์ 200 กิโลกรัม
3. ยูเรีย 2 กิโลกรัม
4. สารเร่ง พด. 1 1 ชอง (100 กรัม)

การกองปุ๋ยหมัก โดยการนำเศษพืช เช่น ฟางข้าว เศษหญ้า ต้นข้าวโพด ต้นอ้อย ต้นถั่ว ต้นยาสูบ ไม้สับ และผักตบชวา เป็นต้น โดยปุ๋ยหมัก 1 ตัน จะมีความกว้าง 2 เมตร ยาว 3 เมตร สูง 1.5 เมตร กองเป็นชั้นจำนวน 3 ชั้น แต่ละชั้นสูง 50 เซนติเมตร ประกอบด้วยเศษพืช มูลสัตว์ ปุ๋ยยูเรีย และสารละลายสารเร่ง พด. 1 (ละลายสารเร่งพด. 1 ในน้ำ 20 ลิตร นาน 15 นาที)

การปฏิบัติและการดูแลรักษา

1) การรดน้ำกองปุ๋ยหมัก ควรกระทำอย่างสม่ำเสมอเพื่อให้ความชื้นภายในกองปุ๋ยหมักอยู่ในระดับที่เหมาะสม คือ ประมาณร้อยละ 50 – 60 โดยน้ำหนัก ในทางปฏิบัติอาจจะสังเกต

โดยไม่แห้งหรือและเกินไป การตรวจสอบอย่างง่ายคือ การสอดมือเข้าไปในกองปุ๋ยหมักให้ลึกและหยิบวัสดุภายในกองปุ๋ยมาบีบดู ถ้าความชื้นน้อยเกินไปจะทำให้กระบวนการย่อยสลายเกิดขึ้นได้ช้าจึงควรรดน้ำกองปุ๋ยหมัก แต่ถ้ากองปุ๋ยหมักมีความชื้นมากเกินไปจะมีผลต่อการระบายอากาศภายในกองปุ๋ยหมักทำให้เกิดสภาพการขาดออกซิเจนกระบวนการย่อยสลายเกิดขึ้นได้ช้าเช่นกัน

2) การกลับกองปุ๋ยหมัก การกลับกองปุ๋ยหมักควรปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอเช่นกัน เพื่อเป็นการระบายอากาศและช่วยให้วัสดุคลุกเคล้าเข้ากัน ตลอดจนช่วยลดปริมาณความร้อนภายในกองปุ๋ยอีกด้วย

3) การเก็บรักษากองปุ๋ยหมักที่เสร็จแล้ว เมื่อปุ๋ยหมักเสร็จสมบูรณ์เรียบร้อยแล้วยังไม่ได้นำไปใช้ทันทีควรนำปุ๋ยหมักที่ได้ไปเก็บไว้ในที่ร่ม เช่น โรงเรือน เป็นต้น การที่ปล่อยให้ปุ๋ยหมักตากแดดและฝนจะทำให้ธาตุอาหารพืชในปุ๋ยหมักสูญเสียไปจากกองปุ๋ยหมักได้

คุณสมบัติของปุ๋ยหมัก

หลักในการพิจารณาปุ๋ยหมักที่เสร็จสมบูรณ์แล้วโดยทั่วไปมักมีปัญหว่าเป็นปุ๋ยหมักที่พร้อมที่จะใส่ดินหรือยัง จะใช้อัตราส่วนของสารองค์ประกอบคาร์บอนต่อไนโตรเจน ควรเท่ากับหรือต่ำกว่า 20:1 สัดส่วนนี้เหมาะกับการย่อยสลายสารอินทรีย์เมื่อถูกใส่ลงในดินธาตุอาหารที่ถูกย่อยสลายจะปลดปล่อยให้เป็นอาหารพืช

1) ลักษณะของปุ๋ยหมักที่ใช้ได้แล้วเมื่อสังเกตจากลักษณะภายนอก ดังต่อไปนี้

1. สีของวัสดุ สีที่ดีควรมีสีน้ำตาลเข้มจนถึงสีดำ โดยปกติเมื่อใช้เศษพืชในการทำปุ๋ยหมักจะเห็นความแตกต่างชัดเจน

2. ลักษณะของวัสดุ จะมีลักษณะอ่อนนุ่ม ยุ่ย และขาดกันง่าย ไม่แข็งกระด้าง

3. กลิ่นของวัสดุ จะไม่มีกลิ่นเหม็น ในกรณีมีกลิ่นเหม็นหรือจุนแสดงว่า การย่อยสลายไม่สมบูรณ์

4. ความร้อนในกองปุ๋ยหลังการกองปุ๋ยหมักประมาณ 2-3 วัน อุณหภูมิภายในกอง 50-60 องศาเซลเซียส จึงค่อย ๆ ลดลงจนกระทั่งเท่ากับอุณหภูมิภายนอกของปุ๋ยจึงถือว่าสมบูรณ์

2) คุณภาพและมาตรฐานที่ดีของปุ๋ยหมัก (นันทกา แสงจันทร์ 2546 : 14) กล่าวว่า มีลักษณะดังต่อไปนี้

1. อัตราส่วนสารประกอบ คาร์บอนต่อไนโตรเจนไม่มากกว่า 20 ต่อ 1

2. เกรดปุ๋ยไม่ควรต่ำกว่า 1.0 – 1.0 – 0.5 (ร้อยละของ N - P₂ - K₂)

3. ปริมาณความชื้นไม่เกินร้อยละ 30

4. ปริมาณอินทรีย์วัตถุไม่น้อยกว่าร้อยละ 25

5. ความเป็นกรดต่าง ประมาณ 6.0 - 8.0
6. ไม่ควรมีวัสดุเจือปนอื่น ๆ
7. ค่าการนำไฟฟ้าไม่เกิน 3.5 เดซิซีเมนต่อเมตร

ประโยชน์ของปุ๋ยหมัก

สมบัติทางกายภาพของดิน

1. ดินมีการจับตัวเป็นก้อนดีขึ้นและร่วนซุย
2. การอุ้มน้ำของดินดีขึ้น

สมบัติทางเคมีของดิน

1. แหล่งธาตุอาหารพืช
2. เพิ่มความสามารถในการแลกเปลี่ยนประจุบวกหรือเพิ่มประสิทธิภาพของปุ๋ยเคมี
3. เพิ่มความต้านทานการเปลี่ยนแปลงค่าความเป็นกรดเป็นด่างของดิน
4. ลดความเป็นพิษของธาตุบางชนิด เช่น แมงกานีส หรืออลูมิเนียม

สมบัติทางชีวภาพของดิน

1. เพิ่มแหล่งอาหารของจุลินทรีย์ดิน
2. จุลินทรีย์ดินที่เพิ่มขึ้นสามารถยับยั้งและควบคุมเชื้อสาเหตุโรคพืชในดิน
3. ปรับสภาพดินและน้ำในบ่อเลี้ยงกุ้งหรือบ่อปลาโดยเพิ่มจุลินทรีย์ที่เป็น

ประโยชน์ ช่วยย่อยสลายเศษอาหารและขี้กุ้ง พร้อมทั้งรักษาสภาพแวดล้อมให้เหมาะสม

ตารางที่ 5 การนำปุ๋ยหมักไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่เพาะปลูก

พื้นที่เกษตร	อัตราปุ๋ยหมัก	อัตราการใช้ปุ๋ยเคมี	วิธีการใช้
		สูตรปุ๋ย	
1. ข้าว	0.5 ตันต่อไร่	15-20 กก.ต่อไร่ 16-20-0 18-22-0 20-20-0 16-16-8	หว่านทั่วพื้นที่แล้วไถ กลบก่อนการปลูกพืช
2. พืชผัก	2 ตันต่อไร่	25-30 กก.ต่อไร่ 15-15-15 20-10-10 15-15-10 16-16-16	หว่านทั่วพื้นที่แล้ว คลุกเคล้าให้เข้ากัน
3. พืชไร่	0.5 ตันต่อไร่	25-50 กก.ต่อไร่ 16-20-0 18-22-0 14-14-51 15-15-15	ใส่เป็นแถวตามแนว ปลูกพืชแล้วคลุกเคล้า กับดิน
4. ไม้ผล ไม้ยืนต้น	25 กิโลกรัมต่อต้น	100-200 กก.ต่อไร่ 20-10-10 14-14-21 12-24-12	- เตรียมหลุมปลูก : นำปุ๋ยหมัก คลุกเคล้า กับดินแล้วใส่ ด้านล่างของหลุม - ต้นพืชเจริญแล้ว : ขุดร่องลึก 10 ซม. ตามแนวทรงพุ่มของ ต้น แล้วใส่ปุ๋ยหมัก ในร่องพร้อมปุ๋ยเคมี
5. ไม้ดอก	2 ตันต่อไร่	25-30 กก.ต่อไร่ 30-20-10 12-24-12	ใส่ปุ๋ยหมักผสม คลุกเคล้าให้เข้ากัน
6. บ่อกึ่งหรือบ่อปลา	1 ตันต่อไร่		โรยปุ๋ยหมักให้ทั่ว พื้นที่ในบ่อ ก่อน ปล่อยน้ำเข้าบ่อกึ่ง หรือบ่อปลา

การใช้ปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยชีวภาพในประเทศไทย

ปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยชีวภาพหลายชนิดมีศักยภาพสูง รวมทั้งมีความสำคัญมากในการนำมาใช้ในทางการเกษตร ทำให้ความสนใจที่จะศึกษาวิจัยในแต่ละประเทศมีทั้งคล้ายคลึงกัน ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งอาจมีความแตกต่างกันไปบ้าง ประเทศไทยมีการศึกษาวิจัยปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยชีวภาพอย่างจริงจังในช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2510 การศึกษาในระยะนี้เน้นการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องการใช้ประโยชน์จากเชื้อไรโซเบียมในหน่วยงานของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ รวมทั้งสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ที่มีการเรียนการสอนด้านการเกษตร ต่อมาก็มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการใช้เชื้อเร่งปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพทั้งสองชนิดนี้ปัจจุบันประเทศไทยมีความก้าวหน้าไปมากและมีการใช้กันอย่างแพร่หลาย นอกจากนี้ยังมีการศึกษาวิจัยปุ๋ยชีวภาพกันอีกหลายชนิด ได้แก่ แหนแดง สาหร่ายสีเขียวแกมน้ำเงิน ผงเชื้อไรคอร์ไรซา เป็นต้น มีการผลิตผงเชื้อออกสู่ตลาดและเผยแพร่สู่ประชาชนทั่วไปแล้วหลายชนิด ในขณะที่การศึกษาก็ยังดำเนินต่อไปเพื่อค้นหาสายพันธุ์จุลินทรีย์เหลือใช้และเศษเหลือจากการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรก็เป็นเรื่องสำคัญที่นักวิชาการที่เกี่ยวข้องยังดำเนินการต่อไปอย่างต่อเนื่อง

อนาคตของอุตสาหกรรมการผลิตปุ๋ยชีวภาพในประเทศที่กำลังพัฒนามีความแจ่มใสมากขึ้นเป็นลำดับ ในอาฟริกาทั้งหมดมีโรงงานผลิตปุ๋ยเคมีน้อยมาก เกษตรกรโดยเฉลี่ยมีการใช้ปุ๋ยกันน้อยมากเช่นกัน หนทางหนึ่งที่สามารถบำรุงความอุดมสมบูรณ์ของดินได้ก็คือการนำเศษเหลือจากพืชและสัตว์มาใช้ประโยชน์อีกโดยการใช้ปุ๋ยหมัก การใช้แหนแดงในประเทศจีน เวียดนาม และประเทศไทย เป็นปุ๋ยพืชสดที่มีปริมาณไนโตรเจนอยู่สูงในนาข้าว เพราะมีสาหร่ายสีเขียวแกมน้ำเงิน เจริญอยู่ในโพรงใบของแหนแดงสามารถเจริญอยู่ในนาข้าวและสามารถตรึงไนโตรเจนได้ 100 ถึง 150 กิโลกรัม-ไนโตรเจนต่อ เฮกตาร์ต่อปี ในปริมาณนี้จะได้น้ำหนักสดของแหนแดงประมาณ 40 ถึง 60 ตัน การใช้ประโยชน์ของแหนแดงได้แพร่หลายไปสู่ประเทศต่าง ๆ และเป็นที่ยอมรับกันถึงประโยชน์และความประหยัดพลังงานในการผลิตปุ๋ยไนโตรเจนจากความสัมพันธ์ระหว่าง แหนแดงและสาหร่ายสีเขียวแกมน้ำเงินที่อาศัยอยู่ด้วย (คณะทำงานจัดทำยุทธศาสตร์ปุ๋ยชีวภาพเป็นวาระแห่งชาติ 2547 : 18-19)

3. ข้อมูลตำบลเกาะเต่า อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา

สภาพทั่วไปของตำบลเกาะเต่า อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา

จากการตรวจเอกสารและการสอบถามประชาชนและกลุ่มตัวอย่างผู้วิจัยพบว่าตำบลเกาะเต่าในสมัยก่อนราว 100 ปีที่ผ่านมา พื้นที่บริเวณนี้มีต้นเต่าอยู่เป็นจำนวนมากและอยู่รวมกันเป็นเกาะ ต่อมา มีชนชาวมุสลิมกลุ่มหนึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐาน (ปัจจุบันเป็นหมู่ที่ 6) ประกอบอาชีพทางการเกษตร และมีประชากรอพยพเข้ามาอยู่เป็นกลุ่มๆ ทั่วทั้งตำบล และได้ตั้งชื่อถิ่นที่อยู่ว่า “บ้าน

เกาะแก้ว” และพัฒนามาเป็น ตำบลเกาะแก้ว ในปัจจุบันนี้ ตำบลเกาะแก้ว ตั้งอยู่ในพื้นที่ด้านใต้ของ อำเภอเมืองสงขลา และติคริมฝั่งทะเล ด้านอ่าวไทย ห่างจากตัวอำเภอเมืองเป็นระยะทาง ประมาณ 14 กิโลเมตร ขนาดพื้นที่ประมาณ 28.59 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 17,871 ไร่ โดยมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	จดตำบลเขารูปช้าง	อำเภอเมืองสงขลา
ทิศใต้	จดตำบลทุ่งหวัง	อำเภอเมืองสงขลา
ทิศตะวันออก	จดทะเลฝั่งอ่าวไทย	อำเภอเมืองสงขลา
ทิศตะวันตก	จดตำบลพะวง	อำเภอเมืองสงขลา

ลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศ

ภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบและลอนลูกคลื่น มีภูเขาทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของตำบล มีความสูงจากระดับน้ำทะเล เฉลี่ย 217 เมตร แล้วค่อยลาดต่ำลงทางด้านตะวันออก ซึ่งเป็น พื้นที่ลอนลูกคลื่นสั้นทราย สลับกับพื้นที่ราบ อันเกิดจากตะกอนที่น้ำพัดพาทับถมปรากฏ เป็นพื้นที่ลุ่มและหนองน้ำทั่วไปจนนำไปกับฝั่งทะเล

ภูมิอากาศทั่วไป มีลักษณะร้อนชื้นสลับกันไปตามฤดูกาล โดยมีอุณหภูมิเฉลี่ยระหว่าง 28.0-28.7 องศาเซลเซียส และมีความชื้นสูงสุดในเดือนพฤศจิกายน ประมาณร้อยละ 84.0 ต่ำสุด ในเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนมีนาคม ประมาณร้อยละ 76.0 มีความชื้นสัมพัทธ์เฉลี่ยตลอดปี 79.0 ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรวมตลอดปี 2,980 มิลลิเมตร

แหล่งน้ำ

พื้นที่ทางการเกษตรส่วนใหญ่ เป็นเขตพื้นที่การเกษตร อาศัยน้ำฝน แหล่งน้ำธรรมชาติ และจากชุมชนเอง เช่น สระน้ำ บ่อบาดาล บ่อน้ำตื้น และมีคลอง 3 สาย ดังนี้ คลองแหลมเทียน คลองบ้านด่าน คลองสามกอง

ดินและกลุ่มชุดดิน

ตำบลเกาะแก้วมีลักษณะดิน ประกอบด้วยหลายชุดดินถึง 15 กลุ่มชุดดิน โดยสภาพพื้นที่ ที่เป็นลุ่มมีเนื้อที่มากที่สุดอยู่ในกลุ่มชุดดิน ที่ 6 และ 14 และในสภาพพื้นที่ดอนมีเนื้อที่มากที่สุดอยู่ในกลุ่มชุดดินที่ 39 43 และ 62 หากแยกตามลักษณะพื้นที่จำแนกออกเป็นลักษณะพื้นที่ดังนี้

- 1) พื้นที่ลุ่ม เป็นดินเหนียวเกิดจากตะกอนลำนน้ำเก่า การระบายน้ำแลวปฏิกริยาดิน เป็นกรดจัด

- 2) พื้นที่ลุ่มต่ำชายทะเล เป็นดินร่วนหรือดินเหนียว มีชั้นดินเลนของตะกอนน้ำทะเลและมีสารประกอบกำมะถันมาก ในช่วงความลึกกว่า 100 เซนติเมตร เป็นพื้นที่พรุ
- 3) พื้นที่ลาดชันเชิงซ้อน มีความลาดชันมากกว่า ร้อยละ 35 มีชั้นดินตื้นถึงลึกมากหรืออาจมีหินโผล่
- 4) พื้นที่ลูกคลื่นลอนลาด เป็นดินร่วนปนทรายลึกมาก การระบายน้ำดี ปฏิบัติยาดินเป็นกรดถึงเป็นกรดจัด
- 5) พื้นที่สันทรายชายทะเล เป็นดินทรายจัดที่มีชั้นดานอินทรีย์ในบางพื้นที่ ปฏิบัติยาดินเป็นกรด ถึงเป็นกรดปานกลาง

สภาพผลผลิตทางการเกษตร

โครงสร้างการผลิตทางการเกษตรของเกษตรกร เน้นหนักการผลิตพืชเป็นหลักเรียงตามลำดับพื้นที่ ได้แก่ ข้าว ยางพารา ไม้ผล และพืชผัก โดยมีการผลิตทางด้านปศุสัตว์ในลักษณะเป็นอาชีพเสริม ได้แก่ โคเนื้อและสัตว์ปีก หากมองสภาพการผลิตตามฤดูกาล นอกจากกิจกรรมที่เกษตรกรผลิตตามปกติ คือ ยางพารา ข้าว ไม้ผล และสัตว์เลี้ยงแล้วในช่วงฤดูกาลหลังการทำนาและเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว เกษตรกรจะปลูกพืชได้โดยสภาพการผลิตทางการเกษตรของแต่ละกิจกรรมสรุปได้ดังนี้

- 1) ข้าว พื้นที่ปลูก 4,426 ไร่ พันธุ์ที่ใช้ปลูกพันธุ์พื้นเมือง ผลผลิตข้าวประมาณ ร้อยละ 80 จะใช้บริโภคในครัวเรือนและเลี้ยงสัตว์ในครัวเรือนอีกร้อยละ 20 จะจำหน่ายในรูปแบบของข้าวเปลือกและข้าวสาร
- 2) ยางพารา พื้นที่ปลูก 2,704 ไร่ เป็นพันธุ์พื้นเมืองร้อยละ 20 พันธุ์ดีคือพันธุ์ RRIM 600 ร้อยละ 80 ผลผลิตเฉลี่ย 180 กิโลกรัมต่อไร่ และมีต้นทุนการผลิต ประมาณ 2,100 - 2,500 บาทต่อไร่ จำหน่ายในรูปแบบน้ำยางข้น อีก ร้อยละ 35 จำหน่ายในรูปยางแผ่น
- 3) ไม้ผลและไม้ยืนต้น มะพร้าวเป็นไม้ผลที่ปลูกมากที่สุดโดยเฉพาะมะพร้าวผลอ่อนหรือมะพร้าวน้ำหอม มีพื้นที่ปลูกประมาณ 860 ไร่ ลักษณะการปลูกเป็นแปลงเดียวกันขนาด 1 ไร่ขึ้นไป ประมาณร้อยละ 45 ของพื้นที่ปลูกอีกร้อยละ 55 เป็นลักษณะการปลูกตามหัวไร่ปลายนา บริเวณที่อยู่อาศัย และปลูกแซมในพืชอื่น ผลผลิตประมาณ 130-160 ผลต่อต้น ต้นทุนการผลิตในปีแรก ประมาณ 3,000-4,000 บาทต่อไร่

เศรษฐกิจชุมชน

รายได้หลักของครัวเรือนเกษตรกรรมจากการทำสวนยางและไม้ผลประมาณ ร้อยละ 80 อีกร้อยละ 20 เป็นรายได้จากการเลี้ยงสัตว์และปลูกพืชผักพืชไร่ ประเมินรายได้เฉลี่ย 60,000 บาท ต่อครัวเรือน ต่อ ปี ปัจจุบันเกษตรกรมีการรวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมอาชีพเสริม เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มรับซื้อน้ำยาง กลุ่มเลี้ยงโค ฯลฯ ซึ่งเป็นรายได้เสริม และเพิ่มจิตความเจริญเติบโต ทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน ตำบลเกาะเต่า อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา มีศักยภาพ และความพร้อมในทุกๆ ด้าน เช่น ทรัพยากรชุมชน เศรษฐกิจชุมชน องค์กรชุมชน ทำให้ตำบลเกาะเต่า อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา สามารถที่จะพัฒนาต่อไปในอนาคตได้

ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพของกลุ่มผู้ผลิตปุ๋ยอินทรีย์ตำบลเกาะเต่า

ผู้วิจัยใช้เวลาส่วนหนึ่งในการสังเกตการณ์ การสอบถามและสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง การประชุมกลุ่มย่อยและการจัดบันทึกข้อมูลปุ๋ยอินทรีย์ของกลุ่มผู้ผลิตปุ๋ยอินทรีย์ตำบลเกาะเต่า กลุ่มจะผลิตปุ๋ยอินทรีย์ชนิดผงที่ผ่านกระบวนการหมักกับเชื้อจุลินทรีย์พด. 1 และปุ๋ยอินทรีย์น้ำที่ผลิตจากเชื้อจุลินทรีย์ พด. 2 มีวิธีการผลิตดังนี้

ปุ๋ยหมักชีวภาพ

วัสดุที่ใช้ผสม มีดังนี้

1. มูลสัตว์แห้งละเอียด 1 ส่วน
2. แกลบคิบ 1 ส่วน
3. รำละเอียด 1 ส่วน
4. ปุ๋ยอินทรีย์น้ำ 0.2 ลิตร ละลายน้ำ 20 ลิตร
5. เชื้อจุลินทรีย์ พด. 1 ซอง ละลายน้ำ 20 ลิตร คนทิ้งไว้ ประมาณ 5 นาที

วิธีการผลิต

- 1) นำวัสดุต่าง ๆ มาเทกองรวมกัน แล้วคลุกเคล้าจนเข้ากันดี
- 2) นำสารละลายพด.1 และสารละลายปุ๋ยอินทรีย์น้ำเทราดบนกองวัสดุปุ๋ยหมัก คลุกเคล้าให้เข้ากันทั่วให้ความชื้นพอหมาด ๆ อย่าให้แห้งหรือชื้นเกินไป (เชื้อจุลินทรีย์ พด. 1 หนึ่งซอง สามารถผลิตปุ๋ยหมักได้ 1,000 กิโลกรัม)
- 3) หมักกองปุ๋ยหมักไว้ 5-7 วัน ก็นำไปใช้ได้
- 4) วิธีหมักทำได้ 2 วิธี คือ

1. เกลี่ยกองปุ๋ยหมักบนพื้นซีเมนต์หนาประมาณ 1–2 คืบ คลุมด้วยกระสอบป่าน ทิ้งไว้ 5-7 วัน ตรวจสอบความร้อนในวันที่ 2–3 ถ้าร้อนมากอาจต้องเอากระสอบที่คลุมออกแล้ว กลับกองปุ๋ยเพื่อระบายความร้อน หลังจากนั้นกองปุ๋ยจะค่อย ๆ เย็นลง นำลงบรรจุกระสอบเก็บไว้ใช้ต่อไป

2. บรรจุปุ๋ยหมักที่คลุกเข้ากันดีแล้วลงในกระสอบปุ๋ยครึ่งถุงไม่ต้องมัดปากถุง ตั้งทิ้งไว้บนท่อนไม้หรือไม้กระดานที่สามารถถ่ายเทอากาศใต้พื้นถุงได้ ทิ้งไว้ 5 – 7 วัน จะได้ปุ๋ยหมักชีวภาพที่ประกอบด้วยจุลินทรีย์และสารอินทรีย์ต่าง ๆ ปุ๋ยหมักชีวภาพที่ดีจะมีกลิ่นหอม มีใยสีขาวของเชื้อราเกาะกันเป็นก้อน ในระหว่างการหมักถ้าไม่เกิดความร้อนเลยแสดงว่าการหมักไม่ได้ผล อุณหภูมิในระหว่างการหมักที่เหมาะสมอยู่ระหว่าง 40 – 50 องศาเซลเซียส ถ้าเราให้ความชื้นสูงเกินไปจะเกิดความร้อนสูงเกินไป ฉะนั้นความชื้นที่ให้อาจพอดี ประมาณร้อยละ 30 – 50 ปุ๋ยหมักชีวภาพเมื่อแห้งดีแล้ว สามารถเก็บไว้ได้นานหลายเดือน เก็บไว้ในที่แห้งในร่ม

วิธีใช้ปุ๋ยหมักชีวภาพ

- 1) ผสมปุ๋ยหมักชีวภาพกับดินในแปลงปลูกผักทุกชนิด ในอัตรา 1 กิโลกรัมต่อพื้นที่ 1 ตารางเมตร
 - 2) พืชผักอายุเกิน 2 เดือน เช่น กะหล่ำปลี ถั่วฝักยาว แตง และฟักทอง ใช้ปุ๋ยหมักชีวภาพคลุกกับดินรองก้นหลุมก่อนปลูกกล้าผัก ประมาณ 1 กำมือ
 - 3) ไม้ผลควรรองก้นหลุมด้วยเศษหญ้า ใบไม้แห้ง ฟาง และปุ๋ยหมักชีวภาพ 1-2 กิโลกรัมสำหรับไม้ผลที่ปลูกแล้วใส่ปุ๋ยหมักชีวภาพ แนวทรงพุ่ม 1 – 2 กำมือ ต่อ 1 ตารางเมตร และคลุมด้วยหญ้าแห้งใบไม้แห้ง หรือฟางแล้วรดน้ำให้ชุ่ม
 - 4) ไม้ดอกไม้ประดับไม้กระถาง ใส่ปุ๋ยหมักชีวภาพ เดือนละ 1 ครั้ง ๆ ละ 1 กำมือ
- การนำปุ๋ยหมักไปใช้อย่างประหยัด และได้ผลดีที่สุดวิธีหนึ่งก็คือ ก่อนนำไปใช้ควรผสมปุ๋ยหมักชีวภาพกับปุ๋ยหมัก หรือปุ๋ยคอกเสียก่อน ในอัตราส่วนปุ๋ยหมักชีวภาพ 1 ส่วนต่อปุ๋ยหมักหรือปุ๋ยคอก 10 ส่วน คลุกให้เข้ากันดี แล้วนำไปใช้เช่นเดียวกับการใช้ปุ๋ยหมักหรือปุ๋ยคอก (สว่าง ศิริยอด , สัมภาษณ์)

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกลุ่ม

สมพงษ์ แป้นทอง (2539) ศึกษาการมีส่วนร่วมของสมาชิกในกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินงาน พบว่าในขั้นตอนการร่วมศึกษาปัญหาสมาชิกมีส่วนร่วมในการเข้าประชุมมากที่สุด ขั้นตอนการกำหนดแนวทางในการดำเนินงานกลุ่ม สมาชิกมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมกลุ่มมากที่สุด ขั้นตอนการร่วมตัดสินใจแก้ปัญหา สมาชิกมีส่วนร่วมตัดสินใจวางแผนการดำเนินงานกลุ่มมากที่สุด และขั้นตอนการร่วมติดตามและประเมินผล สมาชิกมีส่วนร่วมในการนำผลการวิเคราะห์เพื่อปรับปรุงกลุ่มให้ดีขึ้นมากที่สุด

พงษ์ศักดิ์ อังกสิทธิ์และคนอื่นๆ(2540) ศึกษากลยุทธ์และกระบวนการในการดำเนินงานขององค์กรการเกษตรที่ประสบความสำเร็จ พบว่าผลสำเร็จในการดำเนินงานของกลุ่มมีองค์ประกอบหรือปัจจัยภายในที่นำไปสู่ความสำเร็จ ได้แก่ ความรู้ความสามารถของคณะกรรมการและฝ่ายจัดการ ความซื่อสัตย์สุจริตของทุกฝ่ายในองค์กร ความร่วมมือของสมาชิก การทำธุรกิจแบบครบวงจร ความสำเร็จในการดำเนินธุรกิจของกลุ่ม การได้รับการสนับสนุนจากแหล่งเงินทุน การจัดสรรผลประโยชน์ที่เป็นธรรม ความสำเร็จในการดำเนินธุรกิจของกลุ่ม ระบบการจัดทำบัญชีและการตรวจสอบที่มีประสิทธิภาพ ส่วนองค์ประกอบภายนอกได้แก่ เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในการสนับสนุนเอาใจใส่ดูแลเต็มที่ การฝึกอบรมตรงกับปัญหาและความต้องการของสมาชิกกลุ่ม

อภิญา รัตนไชยและบัญชา สมบูรณ์สุข (2541) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของเกษตรกรสวนยางภาคใต้ พบว่าการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่ม ความสามารถในการต่อรองกับภายนอกกลุ่ม บรรยากาศภายในกลุ่มและการตัดสินใจร่วมกันภายในกลุ่มมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับความสำเร็จในการดำเนินงานของกลุ่ม ส่วนปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินงานของกลุ่ม พบว่าความสามารถในการต่อรองกับภายนอกกลุ่มและการตัดสินใจร่วมกันภายในกลุ่ม มีอิทธิพลต่อความสำเร็จในการดำเนินงานของกลุ่ม

ฐิติทธิ์ นายอง (2542) ศึกษาผลการดำเนินงานโครงการและพัฒนากลุ่มเกษตรกร ปี 2538 ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มเกษตรกรทุกกลุ่มมีสมาชิกร่วมโครงการมาก งบประมาณที่ราชการให้การสนับสนุนไม่เพียงพอ ที่จะจัดสรรให้สมาชิกตามที่ต้องการได้ทั่วถึง มีการนำเงินที่ได้มาใช้เป็นทุนหมุนเวียนของกลุ่มเกษตรกรอย่างต่อเนื่อง 4 กลุ่ม เปรียบเทียบกับงบประมาณสนับสนุนโดยโครงการฯ จำนวน 6 กลุ่ม จำนวนเงิน 150,000 บาท ผลกระทบต่อสมาชิกกลุ่มเกษตรกรที่ร่วม

โครงการฯ สมาชิกกลุ่มเกษตรกรได้ซื้อปุ๋ยเคมีราคาต่ำกว่าที่ซื้อจากร้านค้าในท้องถิ่น ซึ่งช่วยลดต้นทุนการผลิตของเกษตรกรได้มาก

ชุมพร พวงประยงค์ (2543) กล่าวว่า ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความสำเร็จในการดำเนินงานกลุ่มประกอบด้วย สมาชิกต้องมีส่วนร่วม คณะกรรมการต้องมีความซื่อสัตย์ เสียสละทำงานเพื่อประโยชน์ของกลุ่มเป็นหลัก ประธานต้องมีความรู้ความสามารถและมีความคิดสร้างสรรค์ เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องให้ความร่วมมือ ที่ปรึกษาต้องให้การสนับสนุน มีความรู้ความสามารถ ความคิดสร้างสรรค์ เสียสละและอุทิศตน รัฐต้องให้การสนับสนุนโครงการ ปัจจัยการผลิต ความรู้วิชาการ

Sansak (อ้างถึงใน สุภาวิณี ทรงพรวาณิชย์ 2545) ศึกษา Empowering Women in Rural Development : A Collaborative Action Research Project in Northern Thailand พบว่าการมีส่วนร่วมจะเป็นจริงก็ต่อเมื่อชาวบ้านและชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการ ตัดสินใจเพื่อให้การเคลื่อนไหวที่จะส่งผลต่อการเพิ่มการกระจายอำนาจของโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมจากภาครัฐไปสู่ประชาชนมากขึ้น การวิจัย แสดงถึงศักยภาพของกลุ่มเล็ก ๆ ที่จะเสริมพลังตัวเองในการใช้อำนาจ

Humphreys (อ้างถึงใน เกรียงศักดิ์ ปัทมเรชาและบัญชา สมบูรณ์สุข. 2543 : 15) ได้ศึกษาปฏิบัติการกลุ่ม การมีส่วนร่วมและความเป็นผู้นำระหว่างกลุ่มปรับปรุงยางแผ่นที่ประสบความสำเร็จกับกลุ่มที่ไม่ประสบความสำเร็จ พบว่าการเชื่อมโยงบทบาทระหว่างกลุ่มแต่ละกลุ่มท้องถิ่นจะมีผู้นำและผู้นำในแต่ละกลุ่มก็จะมีพฤติกรรมในการเชื่อมโยงบทบาทเข้าด้วยกันกับกลุ่มอื่น ๆ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเครือข่าย

นงลักษณ์ สุพรรณไชยมาตย์และคนอื่นๆ (2537) ศึกษาวิจัยเรื่องกลยุทธ์ในการพัฒนาองค์กรเกษตรกร ผลจากการวิจัยพบว่าการสร้างเครือข่ายที่สมบูรณ์คือการสร้างระบบการดำเนินงาน ซึ่งทำให้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานของสมาชิกและกระจายผลประโยชน์ให้แก่สมาชิก โดยมีการประสานงานระหว่างกลุ่มในหลายพื้นที่ เช่น เครือข่ายหัตถกรรมทอผ้าไหมร้อยเอ็ด เป็นตัวอย่างเครือข่ายที่ดำเนินงานสำเร็จ

ประกายทิพย์ วงศ์หอม (2543) ศึกษาวิจัยเครือข่ายขององค์กรพัฒนาเอกชนในการจัดการศึกษานอกโรงเรียนพบว่า ปัจจัยที่ทำให้เครือข่ายประสบความสำเร็จในการทำงานร่วมกัน คือ มีแนวคิดในการทำงาน ความคาดหวังขององค์กรสมาชิก ความเท่าเทียมและความเสมอภาคกัน และช่วยกันประสานประโยชน์ โดยองค์กรประกอบที่ทำให้เครือข่ายยั่งยืน มีพันธกิจร่วมกัน การประสานสนับสนุน การต่อรอง ความเคลื่อนไหวให้มีพลังขึ้น มีการเอื้อประโยชน์ให้สมาชิก มีผู้

ประสานงานเครือข่ายชัดเจนต่อเนื่องและเข้มแข็ง ความสัมพันธ์ของสมาชิกในเครือข่ายต้องเกิดจากธรรมชาติ มีกิจกรรมเรียนรู้สม่ำเสมอและต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความคาดหวังขององค์กร สมาชิก ความเท่าเทียมและเสมอภาคกัน ความสัมพันธ์ของสมาชิกในเครือข่ายเป็นแบบเพื่อน มีความสัมพันธ์เป็นแนวราบ ไม่มีโครงสร้างการบริหารงานแบบตายตัว ขบวนการทำงานเป็นทีมชัดเจนในบทบาท เน้นการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันเป็นราย ๆ และต่อเนื่อง สำหรับกระบวนการในการจัดตั้งเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนในการจัดการศึกษานอกโรงเรียนนั้น ได้แก่ การมีวัตถุประสงค์คล้ายกัน มีประเด็นสนใจร่วมกัน การนำเอาประสบการณ์ในระดับจุลภาค ที่แตกต่างกันเอามารวมกัน เพื่อนำเสนอประเด็นเป็นที่ต้องการเพื่อก่อให้เกิดมุมมองที่กว้างขวางและต้องการพลังเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกรอบและยุทธศาสตร์ของการพัฒนาในระดับชาติ และระดับสากล ส่วนปัญหาและอุปสรรคในการสร้างเครือข่ายจัดการเรียนการสอนคือ ขาดการประสานความร่วมมือไปยังองค์กรเอกชนในวงกว้างและในระดับนโยบาย อีกทั้งเจ้าหน้าที่ที่เข้าร่วมไม่มีเวลาในการประสาน หรือการจัดสรรในการทำงานกับเครือข่าย ตลอดจนขาดแกนนำในการประสานงานและขาดการมองเห็นความสำคัญของพลังเครือข่ายที่จะมีผลในการทำงานเพื่อกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งแนวทางแก้ไขเพื่อการสร้างเครือข่ายพัฒนาองค์กรเอกชน ได้แก่ การร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกัน การเห็นความสำคัญในการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายและเป็นองค์กรกลางที่จะทำหน้าที่ในการประสานงานเพื่อจุดประกายความคิดเรื่องเครือข่าย ตลอดจนการสร้างความตระหนักในความจำเป็นในการที่เกื้อกูลกันและกัน

สุรินทร์ สุริยวงศ์ (2543) ศึกษาวิจัย เรื่อง ประสิทธิภาพในการขยายเครือข่ายป่าชุมชน ได้กล่าวถึง ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เครือข่ายป่าชุมชนประสบผลสำเร็จ ดังนี้

- 1) ศักยภาพของผู้นำชุมชนที่มีการสืบทอดอุดมการณ์ด้านป่าชุมชน จากบรรพบุรุษมาอย่างยาวนานและต่อเนื่อง ทำให้เกิดการยอมรับของชาวบ้าน
- 2) ความสัมพันธ์ทางเครือข่ายสังคมที่มีความสัมพันธ์กันตั้งแต่ระบบพี่น้อง เครือญาติ ผู้ใกล้ชิด ไปจนถึงเครือข่ายขยายที่ผ่านทางเครือญาติใกล้ชิดสู่ภายนอก
- 3) กฎเกณฑ์ในการรักษาป่าชุมชนของแต่ละชุมชน ที่เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนและนอกชุมชน ทำให้ไม่มีการละเมิดเกิดขึ้น และสามารถเชื่อมโยงกิจกรรมด้านป่าชุมชนเข้าด้วยกัน โดยกลุ่มผู้นำชุมชนเชื่อมโยงเป็นกิจกรรมระดับตำบลและขยายตัวออกไปสู่ระดับที่กว้างยิ่งขึ้น

สุภาวิณี ทรงพรวานิชย์ (2545) ศึกษาการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ผลการวิจัยพบว่าปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ ได้แก่ การกระตุ้น ประชาชนจากนักวิจัยและวิทยากร การเสริมพลังจากองค์กรภายนอกชุมชน

แนวคิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน รูปแบบการถ่ายทอดและวิธีการ และการจัดตั้งองค์กรชาวบ้านที่เป็นเครือข่ายระดับตำบล

กัญญมน อินหว่าง (2546) ศึกษาการพัฒนากระบวนการจัดการเครือข่ายการเรียนรู้ของผู้นำชุมชนเพื่อการเสริมสร้างวิสาหกิจชุมชนในเขตภาคกลาง ผลการวิจัย พบว่า ประสิทธิภาพการเป็นผู้นำชุมชนมีความสัมพันธ์กับการเสริมสร้างวิสาหกิจของผู้นำชุมชน นอกจากนี้ยังพบว่าการจัดการทรัพยากรในชุมชน การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมในเครือข่ายการเรียนรู้มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการเสริมสร้างวิสาหกิจชุมชน ดังนั้นจึงควรมีการพัฒนากระบวนการจัดการเครือข่ายการเรียนรู้ของผู้นำชุมชนอย่างต่อเนื่องและควรให้ความสำคัญต่อการจัดการวัฒนธรรมของชุมชนมากขึ้น

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2546) ศึกษาเรื่องเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย พบว่า การพัฒนาระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็ง ทั้ง ณ ระดับท้องถิ่นและขยายขอบเขตเป็น ณ ระดับชาตินี้ต้องเป็นการกระทำของชาวบ้านร่วมกันเอง เกิดจากการมีส่วนร่วมกันของชาวบ้าน ที่จะรวมตัวพัฒนาอย่างอิสระตามภาวะที่สอดคล้องกับท้องถิ่น มากกว่าที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะกำหนดให้แทน คือมีปัญญาชนของชาวบ้าน (Organic Intellectual) ประกอบข้อมูลจากประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชาวบ้านขึ้นเป็นระบบ แล้วส่งคืนความเข้าใจอันประกอบเป็นระบบ แล้วนั้น ให้แก่ชุมชน จะทำให้ชุมชนรู้จักตนเอง จากจิตไร้สำนึกเป็นจิตรู้สำนึก จะมีพลังอย่างมาก จะทำให้ แนวทางการพัฒนาแบบชุมชนเป็นที่ยอมรับ และเป็นที่ยกย่องของประชาชนพลเมือง และโดยที่ประเทศชาติของเราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น การกระจายอำนาจปกครองจากรัฐส่วนกลางไปสู่รัฐส่วนท้องถิ่นจึงน่าจะทำได้โดยไม่มีปัญหาการสลายตัวของประเทศชาติ แต่กลับจะทำให้ทุกเขตท้องถิ่นเข้มแข็งขึ้น เมื่อประกอบขึ้นเป็นประเทศชาติในลักษณะใหม่ ยิงจะเป็นชาติที่เข้มแข็งและพึ่งตนเองได้มากยิ่งขึ้น

อมรา สุนทรธาดาและศิริพันธ์ กิตติสุขสถิต (2547) ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการส่งเสริมความเป็นผู้นำเชิงเศรษฐกิจของสตรีชนบท : กรณีการมีส่วนร่วมกิจกรรมอาชีพเสริมในจังหวัดกาญจนบุรีกล่าวว่า สำหรับยุทธศาสตร์การสร้างเครือข่ายกิจกรรมอาชีพเสริม พบว่าการจัดเสวนาชุมชนเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้ผู้นำกลุ่มสตรีและผู้นำหมู่บ้านในตำบลคอนตาเพชรมีการร่วมมือกัน ผลักดันให้เกิดการขยายกลุ่มสตรีอาสา กิจกรรมอาชีพเสริมจากระดับหมู่บ้านสู่ระดับตำบล ข้อค้นพบจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่า แนวคิดหรือความเข้าใจถึงความหมายของกิจกรรมเสริม ส่งผลกระทบต่อพัฒนาการเพิ่มบทบาทเชิงเศรษฐกิจในกลุ่มสตรีชนบท แนวคิดหรือความหมายของคำว่า “อาชีพเสริมของสตรีชนบท” ที่สอดคล้องกัน ระหว่าง “ผู้ให้” และ “ผู้รับ” จำต้องมีการทบทวนจากผู้รับผิดชอบและผู้เกี่ยวข้องอย่างจริงจังและชัดเจน ดังนี้แล้วก็

สามารถเชื่อมโยงไปถึงการพัฒนารูปแบบการส่งเสริมกิจกรรมอาชีพเสริมที่มีอยู่แล้วในชุมชน เพื่อให้ผลประโยชน์ตกอยู่กับสตรีชนบทมากยิ่งขึ้น อาทิ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของผู้นำชุมชนและสตรีชนบทเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของกิจกรรมอาชีพเสริมในการ การใช้แนวคิด “หมู่บ้านพี่เลี้ยง” ส่งเสริมรูปแบบ “ชุมชนช่วยชุมชน” และการขยายฐานความรู้และทักษะการทำกิจกรรมอาชีพเสริมไปสู่การศึกษานอกระบบมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนที่ขาดโอกาสเข้าสู่ระบบการศึกษาในระบบที่สูงขึ้น หลังจากจบการศึกษาภาคบังคับแล้ว

สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 1-12 (2547) ศึกษารูปแบบการเสริมสร้างเครือข่ายพัฒนาสังคมและสวัสดิการ ผลการศึกษาสรุปว่า เครือข่ายที่ก่อเกิดแบบธรรมชาติซึ่งเป็นเงื่อนไขและปัจจัยของชุมชนเกิดจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนและกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เกิดจากการประสบปัญหาที่คล้ายคลึงกันผสมผสานกับองค์ความรู้ วิถีและวัฒนธรรมของคนในชุมชนและท้องถิ่น จะเป็นแรงผลักดันสนับสนุนให้เครือข่ายมีคุณภาพ มีความต่อเนื่องมากกว่าเครือข่ายที่เกิดโดยนโยบายของทางราชการ โดยการก่อเกิดจะเกี่ยวข้องกับการมีองค์ประกอบของเครือข่าย ซึ่งได้แก่ การมีสมาชิกเครือข่ายที่เหมาะสม มีเจตนาารมณ์คล้ายกัน มีคณะกรรมการหรือแกนนำเป็นผู้ขับเคลื่อนเครือข่าย ตัวผู้นำเป็นผู้มีความพร้อม มีบารมี มีเวลาให้เครือข่าย ความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายเน้นความสัมพันธ์ในแนวราบ สมาชิกมีความเป็นพี่เป็นน้อง เอื้ออาทรต่อกัน เสมอภาคและเท่าเทียมกัน เครือข่ายต้องมีทรัพยากรในการปฏิบัติงาน มีกิจกรรมที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสมาชิก การติดต่อสื่อสารเป็นแบบสองทาง ซึ่งใช้การประสานงานทั้งแบบเป็นทางการและแบบไม่เป็นทางการ กฎระเบียบของเครือข่ายมีความจำเป็นแต่ต้องมีความยืดหยุ่น เครือข่ายต้องการความสนับสนุนจากทางราชการทั้งในด้านวิชาการ การเอื้ออำนวยในการทำงาน กองทุน การดำเนินงานและการพัฒนาศักยภาพ แต่เครือข่ายไม่ต้องการจดทะเบียนเครือข่าย เพราะต้องปฏิบัติงานอย่างอิสระและต้องการให้มีการตรวจสอบจากภายในเครือข่ายมากกว่าการตรวจสอบจากภายนอก

เครือข่ายควรปราศจากการครอบงำของแหล่งทุนและการชี้นำของภาคการเมือง การประสานติดต่อกับภาคราชการต้องมีจังหวะการเชื่อมต่อที่เหมาะสม ประสานความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด โดยภาครัฐและภาคเอกชนในการส่งเสริมหนุนเครือข่าย ว่าควรมีการประสานร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด โดยภาครัฐควรให้การสนับสนุนความรู้ทางวิชาการ การเป็นศูนย์กลางข้อมูลเครือข่าย การพัฒนาศักยภาพผู้นำเครือข่าย การสนับสนุนด้านขวัญกำลังใจ การสนับสนุนกองทุนค่าใช้จ่าย การจัดเวทีประชุมสัมมนาเครือข่ายในระดับต่าง ๆ ในขณะที่ภาคเอกชนควรสนับสนุนให้เครือข่ายเกิดเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการประสานงานกับภาคราชการ เครือข่ายช่วยสร้างโอกาสในการเรียนรู้ของคนในชุมชนและท้องถิ่น เครือข่ายเป็นเวทีของการประสานงาน ประสานทรัพยากร

การแก้ไขปัญหา การสะท้อนความต้องการของชุมชนและการฟื้นฟูวิถีชีวิตอันงดงามของคนในชุมชนและท้องถิ่น ปัญหาภายในของเครือข่ายมักจะได้แก่ ปัญหาด้านผู้นำเครือข่าย ซึ่งไม่มีเวลาให้กับองค์กรอย่างเต็มที่ การขาดแคลนอุปกรณ์ ปัญหาด้านค่าใช้จ่ายใช้สอยในการดำเนินงานและการประสานความร่วมมือกับภาครัฐฯ อย่างไรก็ดีตามปัจจัยที่จะช่วยให้เครือข่ายมีประสิทธิภาพ คือ การก่อเกิดของเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง การจัดการประโยชน์ที่เป็นธรรม มีกฎระเบียบที่พอเหมาะและมีผู้นำเครือข่ายทุ่มเทเวลาให้กับงานขององค์กรอย่างเต็มที่

ปริดา ประพฤติชอบและคณะ (2549) ศึกษาแนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่ม องค์กรประชาชนในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น ผลวิจัยพบว่า เกิดเครือข่ายขึ้น 2 เครือข่าย คือเครือข่ายองค์กรทางการเงินและเครือข่ายสหกรณ์ ความสำเร็จของโครงการขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆดังนี้ คือ สมาชิกต้องให้สนใจและความร่วมมือกับกิจกรรมขององค์กร ผู้นำองค์กรที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีความคิดริเริ่ม มีความอดทนและเสียสละ กระบวนการในการดำเนินของเครือข่ายจะต้องเป็นกิจกรรมที่อยู่ในความสนใจขององค์กรสมาชิกและสมาชิกมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง สภาพแวดล้อมภายในองค์กรเครือข่าย สภาพแวดล้อมภายนอกเครือข่ายและบทบาทของทีมงานวิจัยที่ไม่มากและไม่น้อยจนเกินไป และความสม่ำเสมอในการทำงานของคณะวิจัยรวมทั้งการทำงานอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งแผนงานหรือเป้าหมายของเครือข่ายประสบความสำเร็จ

งานวิจัยเกี่ยวข้องกับปุ๋ยอินทรีย์

วรรณลดา สุนันท์พงศ์ศักดิ์ (2537) ศึกษาวิจัยเรื่องผลของปุ๋ยหมักและสารสกัดอินทรีย์ต่อคุณสมบัติของดินชุดมาบบอนและผลผลิตของหน่อไม้ฝรั่ง ผลจากการวิจัยพบว่า ปุ๋ยหมักมีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อการเพิ่มจำนวนประชากรของจุลินทรีย์ที่เป็นประโยชน์ในดินและความเป็นประโยชน์ของธาตุอาหารพืชในดินด้วย การใส่ปุ๋ยเคมีอย่างเดียวไม่มีผลต่อการเพิ่มศักยภาพของดิน เพื่อเพิ่มผลผลิตหน่อไม้ฝรั่งเมื่อเปรียบเทียบกับตำรับที่ใส่ปุ๋ยหมักร่วมกับปุ๋ยเคมี การใส่ปุ๋ยหมักในอัตราที่มากขึ้นจะส่งผลต่อการสมบัติทางชีวภาพ เคมีและกายภาพของดินเพิ่มขึ้น และช่วงระยะเวลาผลตกค้างของปุ๋ยหมักเป็นดัชนีที่บ่งบอกถึงระดับของปริมาณธาตุอาหารที่ยังคงมีความเป็นประโยชน์ต่อพืชอย่างสม่ำเสมอ สำหรับการใส่สารสกัดอินทรีย์ซึ่งอยู่ในรูปของเหลวลงในดินนั้นไม่แสดงผลแตกต่างกันต่อการเปลี่ยนแปลงสมบัติของดิน แต่จะมีผลต่อการเพิ่มจำนวนจุลินทรีย์เล็กน้อยเมื่อใส่ร่วมกับปุ๋ยหมัก

พิทยากร ลิ้มทอง (2540) ศึกษาผลของปุ๋ยอินทรีย์ชนิดต่างๆต่อการปรับปรุงดินชุดท่ายางและการเจริญเติบโตและผลผลิตของข้าวโพดหวาน ผลจากการวิจัยพบว่าหลังจากการเก็บผลผลิตข้าวโพดหวานการไถกลบฟางข้าวมีผลต่อการเพิ่มปริมาณแบคทีเรียแอคติโนมัยซิส และเชื้อรา

ย่อยเซลลูโลสจาก 8.31, 7.53 และ 5.47 เป็น 9.16, 8.45 และ 6.34 log no. ต่อกรัมของดิน ปริมาณธาตุอาหารในดินเพิ่มขึ้นได้แก่ ฟอสฟอรัส โปแทสเซียม แคลเซียม แมกนีเซียม และกำมะถันจาก 13.3, 155, 867 และ 186 เป็น 29.6, 403, 1951, 223 และ 40 ppm ตามลำดับ ซึ่งมีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญเมื่อเปรียบเทียบกับแปลงควบคุม ระดับ pH ของดินเพิ่มขึ้นจาก 5.9 เป็น 6.4 เมื่อพิจารณาผลผลิตของข้าวโพดหวาน จะพบว่าการไถกลบฟางข้าวจะให้ผลผลิตสูงสุดซึ่งเพิ่มขึ้นจาก 314.0 เป็น 574.8 กิโลกรัมต่อไร่ และมีรายได้สุทธิสูงกว่าปุ๋ยอินทรีย์ชนิดอื่น 6,467 บาทต่อไร่ ในขณะที่การใส่ปุ๋ยเคมีอย่างเดียวจะมีรายได้สุทธิ 2,319.50 บาทต่อไร่

ฉวีวรรณ เหลืองวุฒิโรจน์และคนอื่นๆ (2541) ศึกษาวิจัยเรื่องผลของปุ๋ยหมักร่วมกับปุ๋ยเคมีต่อสมบัติทางชีวภาพของดินที่มีระดับความอุดมสมบูรณ์ต่างกัน ผลจากการวิจัยพบว่าการใส่ปุ๋ยหมักหรือปุ๋ยเคมีอย่างใดอย่างหนึ่งหรือการใส่ร่วมกันมีผลให้กลุ่มจุลินทรีย์ทั้งหมด จุลินทรีย์ที่ย่อยสลายเซลลูโลส *Azotobacter* sp. จุลินทรีย์ที่ละลายอินทรีย์ฟอสฟอรัส และจุลินทรีย์ที่แปรสภาพไนโตรเจนในดินเพิ่มปริมาณสูงกว่าตำรับที่ไม่ใส่ปุ๋ยหมักและปุ๋ยเคมีในทั้ง 3 ชุดดิน แต่การตอบสนองต่อปุ๋ยของแต่ละชุดดินแตกต่างกัน โดยชุดดินกำแพงแสนมีกลุ่มจุลินทรีย์ดินดังกล่าวสูงกว่าชุดดินชัยบาดาล และชุดดินระยอง และมีแนวโน้มว่าการใส่ปุ๋ยหมักร่วมกับปุ๋ยเคมีมีผลให้จุลินทรีย์กลุ่มดังกล่าวเพิ่มปริมาณสูงกว่าการใส่ปุ๋ยหมักหรือปุ๋ยเคมีอย่างใดอย่างหนึ่ง และเห็นการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนในชุดดินระยอง จากการศึกษาเอนไซม์ Dehydrogenase พบว่าการใส่ปุ๋ยหมักอย่างเดียวหรือการใส่ร่วมกับปุ๋ยเคมีมีกิจกรรมของเอนไซม์ Dehydrogenase สูงกว่าตำรับที่ใส่ปุ๋ยเคมีอย่างเดียวทั้ง 3 ชุดดิน โดยชุดดินกำแพงแสนมีกิจกรรมสูงที่สุดมีค่าเฉลี่ย 121.96 มก.ต่อกิโลกรัมดินต่อ 24 ชม. สำหรับการเปลี่ยนแปลงสมบัติทางเคมี พบว่าการใส่ปุ๋ยหมักหรือปุ๋ยเคมีอย่างใดอย่างหนึ่งหรือการใส่ร่วมกันไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงไนโตรเจนทั้ง 3 ชุดดิน แต่จะมีผลทำให้ปริมาณฟอสฟอรัสและโปแตสเซียมเพิ่มสูงขึ้นในชุดดินกำแพงแสนและชัยบาดาล สำหรับการศึกษากิจกรรมเอนไซม์ของข้าวโพดหวาน พบว่า ตำรับที่ไม่ใส่ปุ๋ยต้นข้าวโพดจะเจริญเติบโตต่ำที่สุดทั้ง 3 ชุดดิน การใส่ปุ๋ยหมักหรือปุ๋ยเคมีอย่างใดอย่างหนึ่งหรือการใส่ร่วมกันทำให้น้ำหนักแห้งต้นข้าวโพดและเส้นผ่าศูนย์กลางลำต้นใกล้เคียงกัน ในชุดดินกำแพงแสนและชัยบาดาลซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ปานกลางและสูง แต่จะเพิ่มสูงกว่าตำรับที่ไม่ใส่ปุ๋ยอย่างเด่นชัด ส่วนชุดดินระยองที่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำจะพบการเจริญเติบโตมากที่สุดในการใส่ปุ๋ยหมักร่วมกับปุ๋ยเคมี